

Karolj Silađi

***Dobri susedi,
loši susedi?***

Srbi i Mađari tokom vekova

Recenzent:

Dr. Ferenc Pece

Rukopis pregledao:

Dr. Sava Babić

Predgovor

Desilo se jednom, još u lepim titovskim vremenima, da je vojvođanski pesnik, Ferenc Feher (Fehér Ferenc) napisao pesmu u kojoj mu se, govoreći o svom voljenom rodnom kraju, Bačkoj, oteo izraz “ovi južni predeli zemlje”. Posle nekoliko dana, pozovu ga lepo na prijateljski razgovor u policiju. (Da li zato, jer je novosadska policija čitala poeziju svojih narodnosti, ili su to samo doušnici marljivo vršili svoj posao, neka odluči poštovani Čitalac.) Pozovu ga, pa mu jedan policajac u civilu lepo objasni, da je geografija ozbiljna stvar, a istorija još ozbiljnija, pa su ti *južni* krajevi, u stvari, *severni* krajevi njegove zemlje...

Desilo se drugi put, u ne toliko lepim posttitovskim vremenima, da je jedan učitelj u nekom kolonističkom selu – opet u Vojvodini – , javno izgovorio sledeću rečenicu, odprilike u ovom stilu: *ma šta 'oče tu ti Mađari, kad se zna da su se ovde doselili tek posle pedes'šeste*. Mislio je, naravno, na hiljadu devetsto pedeset i šestu godinu. A učen čovek...

Desilo se, da je u nimalo lepim mitingaškim vremenima došao u Suboticu (Szabadka) Miloševićev omiljeni emisar – inače kriminalac međunarodne reputacije –, pa je na bini sportske dvorane, uz histerično odobravanje plaćene publike, među kojima

subotičana skoro i da nije bilo, počeo svoj govor rečima: *Ovo je srpska zemlja, i ostaće srpska zemlja!*

Desilo se mnogo sličnih stvari, i ne samo u Vojvodini...

A što se ne bi desilo, kad je istorijska istina decenijama i decenijama bila ukinuta – naredbom tajne policije, odlukom komunističke partije, ispiranjem mozga od strane nesuđenih tvoraca Velike Srbije, pa, na kraju, i urođenim instinktom samoodržavanja.

Ništa bolje nije prošla ta istorijska istina ni na drugoj, severnoj strani granice: komšije se nisu baš mnogo volele, ali je uzajamno uznemiravanje bilo strogo zabranjeno. Zato su one, koji bi se, dosta nepromišljeno, usudili da javno izgovore ili napišu, recimo, reč *Trianon*, lepo pozvali u policiju... pa ih jedno vreme nisu ni pustili kući.

I tako su nam, eto, odrasle čitave generacije i na ovoj i na onoj strani, koje ni čule nisu nikad o nekim stvarima, ili su čule samo poluistine i laži.

Danas se već *sme* podosta reći i napisati o našim zajedničkim stvarima, ostaje samo pitanje, šta će se od toga čuti i pročitati na drugoj strani, i da li će se ko uvrediti, ako se suoči sa podacima i činjenicama, za koje do tada nije znao, ili koje protivreče onima koje je on učio, čitao, smatrao verodostojnim.

Osetljivost ljudi i nacija veoma je važna stvar. Međutim, ukoliko se u istoriji dva susedna naroda dođe do određene tačke, gde bi se mogle, možda čak *morale* doneti sudbonosne odluke za *budućnost oba naroda*, postoje i važnije stvari od nje. A, po uverenju mnogih, dani i meseci koje preživljavamo, upravo predstavljaju ovakvu tačku. Sad bi se trebalo odlučiti, hoće li ova dva suseda izabrati isti

put, krenuti tim putem prema Evropi pomažući jedan drugog, ili će „otići” svaki na svoju stranu, pa ako se gdegod sretnu, dobro je, ako ne, još bolje.

Ova knjižica napisana je sa namerom da potencijalnim učesnicima te odluke, među njima, svakako, i mlađim generacijama, predoči neke istorijske činjenice koje će im možda olakšati da realnije sagledaju najvažnije segmente zajedničke prošlosti Srba i Mađara. Činjenice su uzete iz istoriografije oba naroda – što će za neke, verovatno, predstavljati dosta veliku novinu, bar za one koji nisu baš naviknuti da u vezi osetljivih pitanja uvek strpljivo i pažljivo saslušaju i argumente one druge strane –, s tim da smo sa posebnim poštovanjem citirali istoričare i druge autore koji su imali hrabrosti da progovore i koju kritičku reč i o svojoj naciji.

Ova knjižica možda neće dati nedvosmislen odgovor Čitaocu da li je svrsishodno, da li je uopšte moguće zajednički planirati budućnost, međutim, ukoliko ga uveri da je *dobrosusedstvo* – ma koji put izabrali – nešto, bez čega bismo samo otežali i svoj i susedov život, već nije napisana uzalud.

Ono što Vam ovde pružamo, počinje kratkim pregledom osnivanja prve srpske države na Balkanu, a nastavlja se sa prikazom turske najezde, koja je ukinula državnost Srba i prouzrokovala kobni rascep ovog naroda. Pratićemo sudbinu onih, koji su se godine 1690. otrgli od rodne zemlje i preselili na tlo Ugarske. Biće to ujedno i prilika da se upoznamo i sa delom istorije Mađara od dolaska na Panonsku niziju i stvaranja prve države, do turskog vremena, odnosno perioda u kojem dolazi do neposrednih kontakata između Srba i Mađara. Osvrnućemo se na privilegije koje su Srbi dobili u novoj domovini, i saznaćemo kako su delom te povlastice, delom drugi razlozi doveli do prvih krvavih sukoba između dva naroda, prvo u narodnom ustanku Ferenc II Rakocija (II. Rákóczi Ferenc), a kasnije u građanskoj revoluciji godine

1848. Govorićemo o nacionalnom preporodu Srba, o njihovim zahtevima za teritorijalnu autonomiju, i pokušaćemo sažeti kakva je prava i povlastice u okvirima crkvene i školske autonomije uživala srpska manjina u dualističkoj Mađarskoj. Govorićemo o mađarizatorskim i asimilacijskim nastojanjima krajem XIX i početkom XX veka, i pokušaćemo da objasnimo istorijsku i društvenu pozadinu ovih pojava. Posle prikaza nekih segmenata Prvog svetskog rata koji se tiču međusobnog odnosa dva naroda, zadržaćemo se malo duže na nepravdostima koje su tadašnje evropske velesile učinile Mađarskoj mirovnim ugovorom iz Trianona. Sa nekoliko konkretnih primera ilustriraćemo kako se kraljevska Jugoslavija odnosila prema manjinama na dobivenim teritorijama. Od događaja i sukoba tokom Drugog svetskog rata suočićemo se sa masakrom mađarske vojske u Žablju, Novom Sadu i okolini godine 1942, i sa desetstrukom osvetom Titovih partizana pri kraju rata. Posle evociranja ovih tragičnih uspomena, navešćemo nekoliko važnijih detalja o položaju Srba u Mađarskoj, odnosno Mađara u Jugoslaviji od 1945 do današnjih dana.

U posebnom poglavlju razmotrićemo mogućnosti i preduslove budućeg mirnog susedstva ta dva naroda. U tom kontekstu, bez pretenzije sveobuhvatne analize, sačinili smo neku vrstu „spiska” međusobnih istorijskih zamerki. Iz aspekta buduće saradnje i prijateljstva bilo bi zaista neophodno, da se suočimo sa istorijskim greškama i grehovima, da pogledamo sve ono, što bi moglo da optereti dalje susedstvo, pa onda, – nakon postavljanja nekoliko spomenika sa ciljem opomene i simboličnog zadovoljenja –, umirimo dušu i okrenemo list. Zato taj „spisak”, pored podataka o obostranim žrtvama, obuhvata i druge osetljive teme, koje su tokom vekova i decenija znatno doprinele širenju međusobnog nepoverenja i mržnje. Mislimo u prvom redu na nasilno menjanje etničkog sastava na priključenim teritorijama, kao i na entonacionalističke mitove i vaskrsnuće velikosrpskih ideja u nedavno završenim ratovima.

U pripremama i realizaciji buduće saradnje trebalo bi – po mišljenju autora – poveriti značajne uloge predstavnicima Srba u Mađarskoj i Mađara u Jugoslaviji. U tom smislu smatramo neophodnim da se pitanje ličnih i kolektivnih prava, kao i opstanka etničkih manjina – sa obe strane granice – reši metodama pozitivne diskriminacije, po principima koji važe u Evropskim zemljama. Da ne bude nesporazuma: uzor nije Francuska, Španija ili Rumunija, već, recimo, Finska i Švajcarska.

Karolj Silađi

U Budimpešti, 25. oktobra 1999.

Dolazak Srba na Balkan i stvaranje države

Dolazak prvih srpskih plemena na današnje srpske teritorije naučnici vezuju za kraj avarsko-slovenskog napada na Vizantiju, tojest za godinu 626. Smatra se kao opšteprihvaćena činjenica, da se tokom VII stoleća veliki broj slovenskih plemena nastanio na Balkanskom poluostrvu, od kojih su se po stepenu organizovanosti ubrzo istakli Bugari, koji su se skrasili oko planine Balkan, Hrvati, koji su zauzeli severozapadni deo poluostrva, i Srbi koji su se nastanili na području između reka Tara, Lim, Drina i Ibar, odnosno planina Golija i Durmitor.

Osnovu društvenog života Srba su u to vreme činile – već tada tradicionalne – zadruge, stvorene od članova porodice koji su kroz nekoliko naraštaja ostajali u istoj kući odnosno domaćinstvu. Zadruge su ujedno predstavljale i imovinsku zajednicu. Svi odrasli članovi porodice bili su ravnopravni: imali su istovredni glas pri donošenju važnih odluka, među ostalima i prilikom izbora vođe zadruge, starešine. Starešina – obično najstariji muškarac – je bio glava porodice: on je raspoređivao posao, brinuo o potrepštinama svakog člana, nagrađivao i kažnjavao.

U tim zadrugama ponekad je živelo čak oko stotinu članova. Ukoliko bi se taj broj još povećavao, obično bi se iz nje izdvojilo jedno bratstvo (ili više njih), te osnovalo novu zadrugu u blizini. Zadruge koje su poticale iz istog roda stvorile su tokom vremena svoje rodovske teritorije, takozvane župe. Između starešina tih zadruga izabran je vođa župe, župan. Više župa činilo je županiju. Vođenje županije bilo je povereno izabranom županu i savetu starešina, koji su upravljali zajednicom po principu demokratske ravnopravnosti.

Županije su ostajale tokom vekova sasvim nezavisne jedne od drugih. Bez sopstvene državnosti, ta nezavisnost i samostalnost je bila, naravno, prilično relativna, a njihov status veoma nesiguran. Uglavnom su priznavali vlast Istočno-rimskog carstva, s tim, što su s vremena na vreme, iskorišćavajući međusobne ratove velikih suseda, i same pokušale da se proglase nezavisnim.

U međuvremenu je prvo iz Rima, a zatim i iz Vizantije pristizao među Srbe sve veći broj misionara, šireći hrišćanstvo – sa dosta malo uspeha. Većina Srba se, naime, tvrdo pridržavala vere svojih predaka, fanatički braneći svoje vekovne tradicije. Čin prihvatanja hrišćanstva bi za njih – po njihovom shvatanju – značio kraj demokratske ravnopravnosti, prihvatanje tuđe vlasti i vekovno robovanje.

Prvi pokušaji osnivanja države

Tokom VIII i IX stoleća Vizantija je, kao jedina prava velesila na Balkanu, vodila bezbroj manjih i većih ratova protiv Saracena, Mletaka, Bugara i Franaka. U tim ratovima je negde pobeđivala, negde bila poražena, zauzevši koju novu, odnosno gubeći poneku svoju pokrajinu, pooštravajući ili ublažavajući svoj odnos i prema slovenskim plemenima. Za to vreme su Srbi – iskoristivši pokoji izgubljenu bitku ili oslabljenje centralne vlasti Vizantije – pokušali da stvore svoju samostalnu, nezavisnu državu. Po nekim srpskim izvorima ti pokušaji su tridesetih godina IX veka urodili plodom. Tu prvu samostalnu državicu isti izvori vezuju za ime Vlastimira, čija vladavina svakako spada među najvažnije periode srpske istorije već i zbog toga, što su Srbi upravo tada prihvatili hrišćanstvo – od tog časa se računa delovanje srpske hrišćanske crkve.

Sredinom IX veka pojavljuju se među Srbima misionari Konstantin (Ćiril) i Metodije. Prvi važi za osnivača slovenske pismenosti (stvorivši takozvanu glagoljicu), a drugi je prevodom crkvenih obrednih knjiga sa grčkog na slovenski, postao prvi inicijator da slovenski jezik postane jezik crkve. Istorijska je činjenica da je srpska crkva bila među prvima, koja je upotrebljavajući sopstveni jezik u obredima, postala nacionalna crkva, i uspela da se donekle oslobodi neposrednog uticaja carigradskog partijarha. Sledbenici Ćirila i Matodija, Kliment, Naum, Gorazd, Angelar i Sava su osnovali ceo niz crkvenih centara, koji su ubrzo postali središta slovenske pismenosti.

Tokom IX i X veka odigrao se i među Srbima proces izvesne feudalizacije, pa su plemenske starešine kao novopečeni feudanci postali sve više zainteresovani za stvaranje čvrste feudalne države. Posle niza spoljnih i unutrašnjih borbi i polarizacije srpskih plemena stvorila su se dva centra vlasti: Duklja (kasnije Zeta) na jugu i Raška na severu. Dve državne tvorevine se jedno vreme razvijaju paralelno, uz neku vrstu rivalstva, uglavnom nezavisne jedna od druge – naravno u uslovima manje-više izražene vazalne zavisnosti od Vizantije –, sve dok se negde sedamdesetih godina XII veka ne ispostavi da je Raška vitalnija, čime ujedno postaje jezgro prve feudalne srpske države.

Stevan Nemanja i osamostaljivanje

Godine 1168, nakon ugušenja ustanka protiv Vizantije, car Manojlo Komnen donosi odluku da podeli Rašku između sinova jedne stare srpske starešinske porodice. Najmlađi od sinova, Stevan Nemanja, znajući da su Srbi preslabi da bi se oružjem izborili za samostalnost, postavlja sebi za cilj učvršćenje teritorijalne autonomije, i uspeva da za svoju ideju pridobije naklonost većeg broja uticajnih porodica. Pošto je uz to uživao i

poverenje samog cara, ubrzo potiskuje svoju braću u drugi plan i postaje veliki župan Raške.

Posle smrti cara Komnena Nemanja se osmeli i za oružanu borbu, te osvaja Zetu i Dalmaciju, čak se u savezništvu sa ugarskim kraljem Belom III upušta u rat i protiv same Vizantije. Saznavši da se Fridrih Barbarosa I priprema na krstaški pohod za oslobađanje Jerusalima, i da ga put vodi preko Raške, organizuje mu veličanstveni doček u gradu Nišu, nudi mu svoje vazalstvo i dvadeset hiljada srpskih vojnika, ako napadne Vizantiju. Za uzvrat zahteva da mu priznaju vlast na osvojenim teritorijama. Fridrih Barbarosa, međutim, ne želi da upuštanjem u rat sa Vizantijom dovede u pitanje uspeh krstaškog pohoda, pa željama Nemanje udovoljava samo delimično.

Nemanja se odluči da sam započne rat protiv oslabljene Vizantije, i pošto uspeva da učvrsti samostalnost svoje države, svu svoju pažnju usredsređuje na rešavanje unutrašnjih problema Raške: izgrađuje puteve i mostove, crkve, manastire i zbegove za siromahe. Državno-upravne prilike uglavnom ostavlja nepromenjene: na čelu države stoji i dalje sam, kao veliki župan, upravljanje većih teritorijalnih jedinica poverava svojoj braći i sinovima. Dovodi u završnu fazu proces u okviru kojeg se težište srpske države iz mediteranske oblasti polako premešta na istok, prema kopnenom delu Balkanskog poluostrva.

Shvativši da mu crkva i sveštenstvo može poslužiti i kao sredstvo za učvršćivanje centralne vlasti, osniva veći broj zadužbina i postaje velikodušni crkveni donator. Upravo u tim vremenima se na Balkanu pojavljuju bogumili, šireći za crkvu neprihvatljive jeretičke poglede. Nemanja odlučno nastupa protiv njih: nemilosrdno ih kažnjava oduzimanjem ili spaljivanjem njihovih imanja, odnosno izgnanstvom. Za energičnu odbranu crkve Nemanja ima i porodične razloge: jedan od njegovih sinova, Sava,

postaje monah. Zajedno sa Savom, Nemanja podiže manastir Hilandar u Svetoj Gori, koji ubrzo postaje centar srpske nacionalne crkve. Ovamo se Nemanja na svoje stare dane povlači, predajući vlast sinu Stefanu.

Rascvet umetnosti

Stvaranjem tradicije podizanja raznih zadužbina, Nemanja je doprineo rođenju čitavog niza pravih remek dela srednjovekovne arhitekture i slikarstva. Umesto jednostavnih oblika romanskog stila neimari ovog doba sve više upotrebljavaju atraktivnije forme vizantijske crkvene arhitekture, sa trobrodnom tlocrtom, impozantnom fasadom i lepim kupolama. Jedna od najpoznatijih tvorevina ovog vremena je crkva Visoki Dečani, a neprocenljivu vrednost predstavljaju i ostale zadužbine podignute nešto kasnije.

Dolazili su klesari, rezbari i slikari iz dalekih krajeva u Nemanjinu državu da bi uveličali lepotu novosagrađenih crkvi divnim čipkasto-kamenim portalima, prozorima, ikonostasima, freskama i ikonama. Najlepše freske nastale u ovo doba – kao što su anđeo iz manastira Mileševa, apostol Jovan u Sopoćanima, rođenje Bogorodice u Studenici, ili Sveti Jovan Krstitelj u Gračanici – prerastaju u prave simbole srednjovekovne crkve i likovne umetnosti.

Stevan Prvovenčani

Nemanja je izabrao za naslednika svog drugorođenog sina, Stefana, a prvorođenog Vukana je pokušao da zadovolji zvučnim titulama i velikim posedima, zahtevajući od njega da se pokori Stefanu. Na početku svoje vladavine, Stefan je uživao potporu

Vizantije, međutim to se kasnije promenilo, tako da ga je 1202 godine na zahtev brata mu, Vukana, ugarski kralj Imre svrgao s vlasti i poslao u izgnanstvo, postavio za vladara Vukana, stavljajući istovremeno srpsku državu pod vazalstvo mađarske krune.

Nakon što su krstaši u svom četvrtom pohodu zauzeli Carigrad i ukinuli Vizantijsko Carstvo, krajem 1204 ili početkom 1205 godine Stefan uspeva da se vrati na svoj presto. Prepoznavši promene u odnosima verskih sila, on sad pokušava pridobiti simpatije i potporu Rima, te se obraća papi za krunu, i pošto ju je dobio, godine 1217. kruniše se. Time postaje prvi kralj srpske države, i dobiva atribut *prvovenčani*. Njegova naklonost prema katolicizmu ne traje dugo, pod uticajem svog brata, Save, vraća se pravoslavnoj crkvi, osniva prvu autonomnu srpsku patrijaršiju i postavlja za patrijarha Savu.

Sa Stefanom uglavnom počinje uspon srednjovekovne srpske države, čemu nakon Stefanove smrti (1223) daju doprinos pre svega Uroš I otvaranjem rudnika, kovanjem novca i pokušajem da crkvu podredi državnoj vlasti, zatim Uroš Milutin II* očuvanjem svoje zemlje od tatarske najezde, zauzimanjem zapadne Makedonije, učvršćivanjem ekonomije, razvojem zanatstva i trgovine, te sin Milutina, Stefan, koji vlada pod imenom Uroš III, i uspeva da još više proširi granice Raške. Time srpska država postaje pored Bugarske druga balkanska velesila, a pobeđivši u bitci kod Velbužda i nju, uskoro i prva.

Zlatno doba Srbije

U prvoj polovini XIV veka ponovo vaskrsla Vizantija preživljava svoju ko zna koju učestalu krizu, druga velesila na severu, Ugarska je preokupirana svojim unutrašnjim problemima, a direktni

“konkurent”, Bugarska leči rane zadobivene pri Velbuždu, tako da su se stekli svi uslovi za stvaranje čvrste srpske države. Sin Uroša III*, Dušan, koji se već i u borbama protiv Bugara iskazao, ne propušta istorijsku priliku, ustaje protiv svog oca i prisvaja vlast. Godine 1331. kruniše se za kralja, i odmah zatim osvaja značajne teritorije od Vizantije. Ponesen brzim uspesima godine 1346. se u Skoplju proglašava za “cara Srba i Grka”. Nešto kasnije upušta se u rat i sa ugarskim kraljem Lajošem (Lajos), ali u nastojanjima daljeg proširivanja svoje zemlje ne uspeva.

Okrenuvši se unutrašnjem učvršćivanju države, godine 1349. donosi *prvi zakonik Srba*. Dušanov zakonik veoma lepo odražava strukturu i organizaciju tadašnjeg srpskog društva. Na čelu zemlje stoji kralj (car), čija je vlast praktično neograničena. Feudalni vladajući sloj društva se sastoji od vlastelina, potomaka nekadašnjih plemenskih starešina, i od vlasteličića, manjih zemljoposjednika. Jedina njihova obaveza prema caru sastoji se u dužnosti da organizuju vojsku (srazmernu njihovom posedu) u slučaju njegovog poziva, odnosno da i sami krenu u rat, ako treba. Za uzvrat uživaju čitav niz privilegija: ne mogu da se pozovu na sudsku odgovornost, sem pod izuzetnim okolnostima, suditi im može jedino osoba koja je po rangu ravna njima, imaju pravo da zahtevaju kuluk od stanovništva njihovog poseda itd.

Pod pojmom stanovništva podrazumevaju se, naravno, seljaci, koji se pretežno bave zemljoradnjom i stočarstvom. Zanatlija i trgovaca jedva što je bilo, ovom delatnošću uglavnom su se bavili stranci ili useljenici. Stanovništvo takozvanih večitih poseda bilo je oslobođeno plaćanja državnih poreza, dok su kmeti bezemljaši morali da snose teret čak većeg broja ovakvih poreza. Zakonik imenuje dve vrste kmeta: meropahe i otroke. Prvi su živeli na posedima crkve ili vlastelina, nisu imali pravo selidbe i kulučili su nedeljno po tri dana na zemlji svog gospodara, a drugi su živeli

maltene robovskim životom, prepušteni na milost i nemilost veleposednika.

U državnoj upravi važnu ulogu imala je takozvana kancelarija (izdavala je darovne dokumente i presude), a vrlo uticajni su bili dvorski suci (donosili su presude u sporovima u kojima je bio nadležan sam kralj) i ostala dvorska visočanstva. Zakonik spominje i dve vrste državnih službenika koji su delovali u unutrašnjosti: u prvu kategoriju spadaju birani župani i knezovi, a u drugu carski činovnici, kefalije ili čelnici.

Raspad srednjovekovne srpske države

Dušana je vlastela služila verno, pošto je i sama bila zainteresovana u osvajачkim ratovima: za svoje zasluge nagrađivana je ogromnim posedima. Vladar čvrste ruke, kao što je bio Dušan umeo je da drži pod svojom kontrolom snage koje su težile ka osamostaljivanju od centralne vlasti, stavljajući državne daleko ispred privatnih interesa pojedinih vlastelina. On, međutim, umire u svojim najlepšim godinama, a njegov naslednik, sin Uroš ne uspeva da održi zemlju u celosti: za desetak godina raspala se ogromna imperija Dušanova, gube se osvojene teritorije, a ostalo se razbija na paramparčad. Makedoniju prisvaja Vukašin, oblast između Zapadne i Južne Morave zauzima knez Lazar, Kosovo polje i okolinu Vuk Branković, Zetu braća Balšići, a Rudnik i Zlatibor Nikola Altomanović.

A sve se to događa u vremenima kad se na Balkanskom poluostrvu, u susedstvu slabih i raspadajućih balkanskih zemalja, drugom polovinom XIV veka pojavljuje nova velesila, Turska. Ogromna masa ljudi prožeta verskim fanatizmom, dobro organizovana, disciplinovana vojska, čvrsta centralna vlast i veoma izražene osvajačke ambicije bile su joj dobre osnove za

nagli razvoj. Kad je sultan Murat I godine 1363. osvojio Jedrene i premestio svoj presto iz Male Azije u Evropu, braća Vukašin i Uglješa, vladari najjužnijih teritorija bivše Dušanove imperije, shvatili su da je cilj sledećeg napada upravo njihova zemlja. Napad su Turci započeli godine 1371, razbivši srpsku vojsku u bitci kod reke Marice.

Ova bitka se pokazala kao presudna: Turci su se, osvojivši teritorije južno od planine Šare, definitivno učvrstili na Balkanu. Vladajuće dinastije ovog područja postali su sultanovi vazali. Bili su dužni da plaćaju poreze i da mu pomognu svojom vojskom u daljim osvajачkim ratovima.

Reagujući na neposrednu opasnost, knez Lazar pokušava da organizuje protivturski savez. Nekog milom, nekog silom, pridobija uza se zavađene vlasteline, a udajom svojih kćeri pokušava da nađe saveznike i van granica zemlje, u Bugarskoj i Ugarskoj.

Godine 1389. Murat I se odluči na napad protiv Raške. Knez Lazar, zajedno sa Vukom Brankovićem i Vlatkom Vukovićem, dočekuje tursku vojsku na Kosovom polju. Početkom bitke Srbi uspevaju potisnuti Turke na desnom krilu, nagoveštavajući veliku pobedu. Pored toga srpski vitez Miloš Obilić se kradom ubacuje u Muratov tabor i ubija sultana. Muratov sin, Bajazit, međutim, uspeva da zadrži u tajnosti smrt glavnog vojskovođe, istovremeno svojim rezervnim snagama napada sa boka Vuka Brankovića, razbija prvo njegovu, zatim Lazarovu i Vukovićevo vojsku i dobiva bitku. Zarobi i samog kneza Lazara, i po završetku krvavog boja pogubi ga.

Kosovskom bitkom praktično počinje turska vladavina nad Srbijom, koja je trajala oko petsto godina.

Poreklo i nastanjenje Mađara u Karpatskom basenu

Po pitanju porekla i pradomovine Mađara postoji nekoliko teorija. Sve se one slažu oko toga da potiču iz Azije, ali se razmimoilaze u određivanju mesta postojbine: neki naučnici stoje na stanovištu da je pradomovina bila na području između srednjeg toka Volge i planine Ural, severno od reke Kame, drugi tvrde da se nalazila s obe strane srednjeg Urala, a treći smatraju da Mađari potiču iz mnogo istočnijih predela, iz središnjeg dela Azije.

Po svedočenju arheoloških nalaza sve do 2000 godine pre naše ere u pradomovini Mađara zajedno su živeli preci takozvanih ugro-finskih naroda. Tada se zbog prenaseljenosti iz zajednice izdvojila takozvana zapadna, finska grana i krenula prvo prema Volgi, a zatim prema Baltičkom moru, a ugarska grana se, u koju su spadali preci Mađara, povukla na jugo-istočne padine Urala i na nizije presećane velikim rekama. Dok su se pre toga bavili uglavnom lovom i ribolovom, tu su se upoznali sa zemljoradnjom i stočarstvom, postavši tako tokom vekova nomadski narod koji je, seleći se sa pasišta na pasišta, uzgajao konje i ovce. Sam čin formiranja naroda odvijao se u vremenima kad su se, nedugo posle 500 godine naše ere, plemena čiji su pripadnici sebe nazivali *Mađarima* otepecila od ugarske zajednice i prešla na drugu stranu Urala, na teritoriju današnje Baškirije. Reč *mađar*, inače, po pretpostavkama filologa potiče od reči *mon* (govori) i od reči *er* (muškarac), a objašnjava se činjenicom, da su se Mađari u novoj domovini našli u susedstvu plemena iranskog i turskog porekla, čiji su jezici za njih bili nerazumljivi, koji su za njih, dakle, bili *nemi*. Za pojavu, inače, da su neki narodi sebe nazivali “govorećim”, a tuđe “nemima”, ima dosta primera u istoriji.

Na novim područjima Mađari su preuzeli od svojih suseda upotrebu pluga, naučili tajne gajenja vinove loze, a pored ovaca i konja tu su već uzgajali i svinje, kokoši i drugu sitnu stoku. Leti su živeli u svojim nomadskim šatorima, a zimi u stalnim drvenim kućama sagrađenim kraj velikih reka. Okolnost da su živeli među tuđim, prilično ratobornim narodima, nametnula im je potrebu da se osposobe i za odbranu, pa su se ubrzo formirale manje grupe konjanika, koje su, naoružane sabljama i lukovima, predstavljale ne samo dobru odbrambenu, već i protivudarnu snagu. Ovi ratnici se nisu izdržavali od zemljoradnje i stočarstva, već od ratnog plena i koristeći radnu snagu zarobljenih robova, dovedenih iz tuđih zemalja.

Neki narodi upotrebljavaju za naziv ovih plemena izraze *ungar*, *hongrois*, *vengjer* i slično. Razlog bi mogao da bude da su Mađari pripadali takozvanom *onogurskom* plemenskom savezu, koje je, pod hazarskom vlašću, postojao u to vreme na području pored reke Dona. Deo mađarskih plemena je, oslobodivši se hazarske vlasti, oko 800-te godine preselio u Levediju, a nešto kasnije, potisnut od plemena Pečenjega (*besenyő*), na područje između Dnjepra i Donjeg Dunava, u takozvani *Etelkez* (*Etelköz*).

Zabeleženo je da su Pečenjezi godine 895. prešli reku Don i iznenadno napali Mađare, u trenutku kad su ovi, u savezništvu sa Vizantijom i Moravskom, uveliko ratovali protiv Bugara. Nezaštićen mađarski narod je potražio spas među erdeljskim planinama i šumama. Vrativši se sa ratišta, vojskovođa Arpad (*Árpád*), zajedno sa knezom Kursanom (*Kurszán*) uspeva da ujedini sedam mađarskih plemena i zauzima od Bugara Erdelj (*Erdély*, poznatiji pod imenom Transilvanija), i takozvanu Niziju (*Alföld*) – koja obuhvata teritoriju između Dunava i Tise, područje istočno od Tise kao i područje reke Bodrog –, zatim od Franaka takozvani Dunantul (*Dunántúl*) – teritoriju zapadno od Dunava –, a

od Moravčana zapadni deo Felvideka (Felvidék) – područje oko Dunava i zapadnih Karpata –, stvarajući time preduslove da se njegov narod skrasi na tim krajevima.

Napomenimo ovde kao zanimljivost da se u mađarskoj historiografiji kao godina dolaska Mađara na Panonsku niziju ne spominje 895-a, već, pretežno, 896-a. Razlog je dosta neobičan: pripremajući se za obeležavanja 1000 godine boravka na tim teritorijama, parlament je na početku poslednje decenije prošlog veka raspisao konkurs za razne jubilarne projekte i programe. Planovi su bili zaista grandiozni: izgradnja Milenijumskog trga, bulevara Andraši (Andrássy), Parlamenta, Bazilike, Opere – da spomenemo samo neke najatraktivnije –, pa je komisija za pripremu milenijuma ocenila da će za te radove biti potrebno više vremena, nego što je do godine 1895. ostalo. Zato su gradski oci Budimpešte, uz tihu saglasnost istoričara, datum dolaska Mađara u Panoniju „pomerili” za godinu dana kasnije.

Ovaj datum je, inače, stavljen pod znak pitanja i iz “suprotnog pravca”: postoji teorija po kojoj su neka mađarska plemena došla na te teritorije negde pri kraju VI veka, tako da se, u stvari, radi o takozvanom dvojnomo osvajanju nove domovine.

Godine 904. knez Kursan postaje žrtva jedne bavarske zavere. Na njegovo mesto stupa Arpad, koji ubedljivom pobedom nad bavarskim snagama 907. godine uspeva da se osveti za smrt Kursana, a ujedno i da završi čin zauzimanja nove domovine.

Život u novoj sredini i stvaranje prve države

Podsetimo se: sveopšte stanje u Evropi na samom početku X veka prilično je konfuzno: nekada moćna imperija dinastije Karoling raspala se na paramparčad, u Nemačkoj i Italiji vlastela se, ne birajući sredstva, bori za vlast. Na poziv ovog ili onog pretendenta na neki zapadno-evropski presto u toj borbi učestvuju i mađarska plemena. Pozivaju ih, jer su se Mađari ubrzo pročuli kao vrlo dobri konjanici, bili su veoma brzi, pokretljivi, imali su lukove čiji je domet bio daleko veći od evropskih, a razvili su i odličnu ratnu taktiku: u jeku borbe odjednom su bi dali u beg, pa kad je protivnik, u uverenju da je dobio bitku, krenuo u poturu, Mađari bi ga, okrenuvši se u sedlu, zasuli svojim strelama, pa odmah krenuli u protivnapad koji se ubrzo završio ubedljivom pobedom. A pobjeda je, skoro uvek, pored slave donela i značajan ratni plen. “Od mađarskih strela spasi nas, Bože” – molili su se kaluđeri u tim vremenima u italijanskim, nemačkim i francuskim manastirima.

Mađari su se u svom svakodnevnom životu organizovali po rodovskom principu. Na čelu roda stajao je *starešina* (mađarski: *bő*). Njegov ugled se oslanjao na imovinu stečenu u zapadnim ratovima, na zemlju koju je izdvojio iz zajedničkih poseda i koju je obrađivao radnom snagom zarobljenih robova, i, najzad, na snagu ratnika koji su se grupisali oko njega. Pet-šest rodova činilo je *pleme*, na čelu sa *gospodinom* (*úr*), najčešće vojskovođom. Plemena su se sjedinila u *plemenski savez*. Glavna vlast u plemenskoj zajednici delila se među trojicom: to su bili (glavni) knez *kende*, vrhovni vojskovođa *đula*, i (mirovni) sudac *harka* ili *horka* (s tim, da su se funkcije đule i horke donekle mešale: prvi je delovao na istočnom delu zemlje, a drugi na zapadnom, vršeći uzajamno izvesne dužnosti drugog.)

Tokom vremena plemenske starešine su pokušale da se otepe od kneza i da se što više osamostale. To bi, van svake sumnje, dovelo

do raspada plemenskog saveza, što bi, u okruženju sa narodima drugog porekla, jezika, veroispovesti i načina života, svakako bilo kobno za opstanak Mađara. Kneževi su vrlo brzo shvatili da će, s jedne strane, morati da učvrste svoju "centralnu" vlast, s druge pak, da se prilagode životnim i etičkim normama sredine gde su se stekli, odnosno da se opredele za jednu od tadašnjih susjednih velesila, za nemačko-rimsku ili vizantijsku imperiju.

Odlučnom "unutrašnjom" i pametnom "spoljnom" politikom, knez Geza (Géza) uspeva da suzbije divergentne snage, da učvrsti svoju vlast i da započne proces prilagođavanja. Prilagoditi se, to je, zapravo, značilo: stupiti u zajednicu hrišćanskih naroda. Geza se i sam pokrstio, ubedio svoju neposrednu sredinu da i oni učine isto, ali je pri tom strogo vodio računa da ne podredi Mađare ni jednoj velesili.

Njegov sin, Vajk, koji je prilikom kršćenja dobio ime Ištvan (István), nastavlja delo svog oca, preuzevši njegovo mesto godine 997. Ištvan se odlučio za radikalne promene, kako u strukturi društva, tako i u odnosima vladara i vlastele. Oduzeo je od plemenskih starešina njihova utvrđenja, kao i dve trećine njihovog zemljišta i ljudstva, i stvaranjem kraljevskih županija, umesto prethodne strukture društva po krvnim vezama, uveo je princip teritorijalne organizovanosti, odnosno postigao da su svi Mađari postali njegovi podanici. Pozvao je u zemlju italijanske, nemačke i češke kaluđere i nastavio širenje hrišćanstva. Odredio je da se po deset sela udruže i izgrade crkvu, i da izdržavaju svog sveštenika. Osnovao je deset episkopija, od kojih su dve dobile rang patrijaršije. I sam je, kao donator, izgradio niz crkava ne samo u zemlji, nego i u inostranstvu, na primer u Jerusalimu, Carigradu i Raveni. Svuda po zemlji niču manastiri, među prvima benediktinski manastir Panonhalma (Pannonhalma), čija je izgradnja počela 997. godine, još za vreme kneza Geze, a među čijim zidovima je već u godinama osnivanja delovala crkvena

škola, najstarija u Mađarskoj. U crkvama i manastirima se ubrzo razvija latinska pismenost, podrazumevajući tu ne samo religiozne, već i političke i pravne tekstove. Prvi crkveni pisac bio je episkop Gelert (Gellért), a prvi Mađar koji je ostavio za sobom značajno literarno delo, bio je sam Ištvan: napisao je knjigu posvećenu svom sinu Imreu, u kojoj mu savetuje da zadrži hrišćansku veru, jača crkvu, održava dobre odnose sa vitezima, da bude uvek pravedan i strpljiv, da s prijateljstvom prihvati i pogosti strance, da ništa ne čini bez saveta mudrih, da poštuje svoje roditelje, da pokazuje prema podanicima dobrodušnost i milosrdnost. Moralni principi izrečeni u knjizi postaju kasnije organski deo Ištvanovog zakonika, koji reguliše pravne odnose mađarskog društva po ugledu na tadašnje zapadne velesile.

Reorganizacijom društva i ojačanjem centralne vlasti Ištvan praktično postaje stvaralac feudalne mađarske države, a širenjem hrišćanstva i prihvatanjem etičkih normi koje su važile u Evropi postavlja tu državu na pravne i moralne osnove koje su i državi i naciji garantovale opstanak za sledećih hiljadu godina. Njegovo životno delo dobiva legitimitet i svetsko priznanje kad mu papa Silvester II u znak priznanja šalje krunu, kojom ga na Božić godine 1000. krunišu za prvog mađarskog kralja. Dinastija Arpadovića (Árpád-házi) dakle, čiji je osnivač vođa novonaseljenih Mađara, Arpad, počev sa Ištvanom postaje kraljevska dinastija, koja će ući u istoriju hrišćanskog sveta ako zbog ničeg drugog, već i po tome, što je iz njenih redova proglašeno više katoličkih svetaca nego od članova svih evropskih kraljevskih dinastija zajedno.

Uspori feudalne mađarske države

Ištvan umire 1038. godine. Posle njegove smrti nastaje krizni period koji se završava dolaskom Lasla I (László) na presto,

godine 1077, upravo u vreme kad su izbili ratovi između pape i Nemačko-rimskog Carstva. Laslo se postavlja na stranu pape. Time se oslobađa nemačkog pritiska, ali istovremeno ne dozvoljava ni prekomerno jačanje uticaja crkve. Obzirom da je Vizantija preokupirana odbijanjem napada Seldžuka, Laslo uspeva da zauzme Hrvatsku i Dalmaciju (za njegovo ime se vezuje, između ostalog, i osnivanje zagrebačke episkopije). U sledećim godinama svoje vladavine svu pažnju koncentriše na sređivanje unutrašnjeg reda. Nastavlja zakonodavni rad Ištvana – zakoni su mu poznati po izuzetnoj strogosti –, a zaslužan je i za dalje razvijanje pismenosti na latinskom jeziku. Poziva u svoj dvor veliki broj pisaca zakona, legendi, hronika, pomaže crkvu, između ostalog i izgradnjom većeg broja crkvi, razvija umetnost romanskog stila evropskog nivoa.

U doba njegove vladavine konsoliduju se i spoljnopolitičke prilike. U znak približavanja Vizantiji udaje svoju kćer Pirošku (poznatija po imenu carica Irena) za vizantijskog cara, a svojim diplomatskim i vojnim uspesima postiže da se o Mađarima govori i piše u to vreme sa mnogo respekta i poštovanja. Jedan vizantijski hroničar, recimo, piše da Mađari imaju dobre konje, dobra oružja, “da ih ima nebrojano mnogo, više, neg peska na obali mora”, da je “njihova smelost neodoljiva, hrabrost nepobedljiva”, da su “u borbi nezadrživi”, pored toga “nezavisni, slobodni ljudi, uzdignutih glava, slobodoljubivi, gospodari svoje sudbine”.

Naslednik Lasla I, Bela III začetnik je velikog društvenog i privrednog razvitka zemlje. Francuski i nemački kolonisti koji su zbog prenaseljenosti zapadnih zemalja napustili svoja rodna mesta i naselili se u njegovo doba u Mađarskoj, doneli su sa sobom kulturu gajenja vinograda i dubinskog obrađivanja zemlje. Efikasnija poljoprivreda i pojava zanatlija omogućila je ubrzo formiranje gradova: prvi su bili Estergom (Esztergom) i Stoni Beograd (Székesfehérvár), koji su ujedno postali i prve prestonice

Mađarske. Razvija se i rudarstvo (zlato, so) i trgovina. Povećana proizvodnja i naglo rastući novčani promet, ali i rasipnički život Bele III i njegovog dvora, postepeno oslabljuju centralnu vlast. Aristokratija postaje sve moćnija i bogatija i uspeva godine 1222, za vreme kralja Andraša II (András/Endre) da izdejstvuje donošenje takozvane *Zlatne bule* (Aranybulla), dokumenta koji potvrđuje novo izvojevane privilegije vlastele. Obezbeđuje joj oslobođanje od poreza, kao i posebni tretman pred sudovima i u imovinskim stvarima. Obaveza davanja vojske u slučaju rata, odnosno učestvovanje u ratu svodi se samo na teritoriju unutar postojećih granica. Pravo kralja za kovanje novca ograničuje se na jednom godišnje, i zabranjuje mu se i ubiranje desetine u novcu. Na kraju daje se vlasteli takozvano pravo odupiranja, ukoliko se vladar ili njegovim naslednici ne pridržavaju striktno ovih propisa.

Tatarska najezda i novi uspon

Presto Andraša II nasleđuje njegov sin, Bela IV. On se u istoriji često spominje i kao drugi osnivač mađarske države. Naime nekoliko godina nakon što je stupio na presto, zemlju je zadesila prava katastrofa: godine 1241. mongolski kan Batu napada Mađarsku, pobeđuje kod Muhija kraljevsku vojsku i započinje neviđeno razaranje svuda po panonskoj niziji. Ubijanje, spaljivanje i rušenje traje više od godinu dana, za koje vreme se dvomilionsko stanovništvo praktično prepolovilo (gubitak u ljudskim životima u centralnom delu zemlje isnosio je čak 60%), a zemlja je ostala u ruševinama. I sam Bela IV je bio primoran da beži: preko Zagreba odlazi u Dalmaciju. Mongoli, ili kako ih evropljani zovu: Tatari su ga pratili do grada Trogira, međutim tu su se neočekivano zaustavili i ubrzo napustili teritoriju Mađarske.

Veličina Bele IV dolazi do izražaja upravo posle pohoda Tatara, u reorganizaciji države. Opustošene kraljevske i županijske posede

poklanja vlasteli i obavezuje je da nastanjivanjem oslobođenih sluga i inostranih kolonista ožive zemlju. U Mađarsku dolazi veliki broj Nemaca, Moravaca, Sasa, Rusina, Rumuna, Kumana, nakon čega ubrzo počinje vrlo aktivno privređivanje ne samo na mnogim, do tada neobrađenim zemljištima, već i na planinsko-šumskim predelima. Iz redova domaćeg stanovništva, oslobođenih sluga i „gostiju” formira se kompaktno seljaštvo, čiji su svi pripadnici izjednačeni u pravima: imaju pravo slobodne selidbe i samostalnog privređivanja, a svoje obaveze prema vlastelinu izvršavanju predavanjem izvesnog dela roda. Bela IV obavezuje plemiće iz pograničnih predela zemlje da u cilju sprečavanja eventualne nove najezde izgrade tvrđave. Oko ovih tvrđava niču polako čitavi gradovi, među kojima su u ovo vreme najznačajniji rudarski: zahvaljujući njihovom naglom razvoju, Mađarska postaje jedna od najvećih proizvođača srebra u Evropi. Razvoj rudarstva, trgovine i zanatstva doprinosi formiranju i jačanju građanstva. Dekoncentracijom ekonomske moći dolazi do slabljenja centralne vlasti: vlastela se sve više osamostaljuje, i pokušava da proširi sopstvenu vlast na sve veću teritoriju zemlje.

Naslednici Bele IV pokazali su se nemoćnim u zaustavljanju procesa rasparčavanja, a vlastela se sve češće upuštala u duga i bezizlazna međusobna razračunavanja, oslabivši pri tom Mađarsku u celini. Da situacija bude još teža, godine 1301. s Andrašom III izumire dinastija Arpadovića, posle čega počinje dugotrajna borba raznih pretendenta za mađarski presto.

Pobednik borbe postaje Karlo Robert, član dinastije Anžujaca (Anjou), potomak stare napuljsko-sicilijanske porodice, koji po svojoj babi ima u sebi krvi Arpadovića. Pošto je godine 1308, zahvaljujući papinoj podršci, zauzeo presto, odmah pristupa jačanju ekonomske osnove dvora. Umesto prihoda od kraljevskih poseda, akcenat stavlja na ubiranje carine, poreza i na monopol nad proizvodnjom i trgovinom plemenitih metala. U gradovima

Kermecbanja (Körmöcbánya) i Nadvarad (Nagyvárad) otvara rudnike zlata, čime stvara preduslove za kovanje mađarske zlatne forinte, valute koja je kroz vekove važila kao jedna od najstabilnijih u Evropi.

Vojnim i ekonomskim reformama Karlo Robert uspeva da uspostavi unutrašnji red u zemlji, a savezništvo sa češkim i poljskim kraljevima pomoglo mu je da ojača i međunarodnu poziciju Mađarske.

Njegov sin, Lajoš stupa na presto godine 1342. sa velikim ambicijama: pozivajući se na dinastijska prava vezana za napuljsko-sicilijansko kraljevstvo, a oslanjajući se na svoju dobro organizovanu vojsku, želi da stvori veliku imperiju u oblasti Jadranskog mora, Balkana i Karpatskog basena. Uspeva da povрати Dalmaciju i Hrvatsku, proširi svoju vlast na neke bugarske, srpske, bosanske, poljske i rumunske oblasti, što znači da proširuje granice države do najveće mere u njenoj istoriji: obale Mađarske su – po kazivanju hroničara – “zapljuskivala tri mora”, Baltičko, Jadransko i Crno. Za svoje zasluge Lajoš dobiva epitet *Veliki*.

Za njegovo ime se vezuje i osnivanje prvog univerziteta u Ugarskoj, godine 1367, u Pečuju (Pécs). Novija istraživanja, doduše, tvrde da je od 1254. g. već delovala visoka škola u Vespremu, pa da Pečujski, u stvari, nije bio prvi, to, međutim, ne umanjuje Lajoševe zasluge.

Borbe protiv Turaka

Ogromna Lajoševa imperija nema ni unutrašnje, ni spoljne uslove za opstanak. Zavađena vlastela i dalje slabi jedinstvo zemlje. Sledeći kralj, Žigmund (Zsigmond) je u početku svoje vladavine preokupiran odbranom svoje krune, a kasnije – kao naslednik

carske titule nemačko-rimske imperije – zaustavljanjem husitizma i suzbijanjem unutrašnjih sukoba katoličke crkve. Uz sve to na granicama zemlje pojavljuju se Turci, upadaju sa svojim martolozima čas u Hrvatsku, čas u Erdelj, kolju stanovništvo, spaljuju sela, otimaju stoku i imovinu.

Žigmund organizuje nekoliko pohoda protiv Turaka, ali bez uspeha. Njegov naslednik, kralj Albert, odbranu južnih granica poverava odličnom vojskovođi, Janošu Hunjadiju. Hunjadi – koga srpski narod poznaje pod imenom Janko Sibirjanin, a poštuje ga kao junaka istog ranga sa Kraljevićem Markom –, dospeva u dvor Žigmunda još kao dečak. Vojnoj veštini učili su ga italijanski plaćenici, pa je već u ranoj mladosti imao prilike da se istakne u borbama protiv Turaka. Za svoje zasluge kralj ga bogato nagrađuje, tako da je u času, kad su ga, zbog maloletnosti Albertovog sina, Lasla V, izabrali za namesnika, bio već najbogatiji veleposednik svih vremena u Mađarskoj. Shvativši, međutim, svu veličinu turske opasnosti, Hunjadi svoju vlast i bogatstvo stavlja u službu odbrane zemlje. Najpoznatiju svoju pobedu nad Turcima postiže godine 1456. kad uspeva da odbrani od napada Beograd (Nándorfehérvár), čime za skoro sto godina zaustavlja tursko napredovanje prema srednjoj Evropi. Pobeda se svuda po svetu slavi kao istorijska, a papa izdaje naredbu da se u njenu čast svakog podneva oglase zvona u katoličkim crkvama. Nažalost za vreme ovih borbi u mađarskom taboru izbija epidemija kuge, u kojoj oboleva i ubrzo umire i sam Hunjadi.

Pošto godine 1457. neočekivano umire i prestolonaslednik, opet izbija kriza oko izbora kralja. Na pritisak srednjih staleža za novog kralja je godine 1458. bio izabran Hunjadijev maloletni sin, Matija, kojeg po gavranu (latinski: Corvus) sa porodičnog grba najčešće zovu Korvin (Corvin Mátyás). Matija, vaspitavan u humanističkom duhu – načitan, širokog vidokruga, govori četiri jezika (sa delegacijama iz slovenskih zemalja pregovara bez

tumača), – odmah po stupanju na presto preuzima energične korake za jačanje centralne vlasti. Umesto vlastele, najvažnije pozicije državne uprave poverava ljudima iz srednjih, a ne retko i iz nižih staleža. Uz pomoć stručno dobro osposobljenih, poslušnih državnih činovnika reorganizuje finansijsku upravu, uvodi nov poreski sistem, jača disciplinu ubiranja poreza, stvarajući tako dobru materijalnu podlogu za unutrašnju i spoljnu politiku zemlje. Odriče se i pomoći „privatnih vojski“ veleposednika, umesto toga organizuje sopstvenu plaćeničku vojsku, takozvanu *crnu armadu*, i preuzima napad protiv Turaka. Godine 1464. zauzima utvrđenje Jajce u Bosni, ali tu se i zaustavlja, jer zbog smrti pape Pija II ne može da računa na obećanu potporu krstaške vojske.

Pošto je Mađarska sama preslaba za zaustavljanje turskog naleta, pokušava da ujedini narode Podunavlja i stvori moćnu, jedinstvenu imperiju. Da bi dobio u vremenu za ostvarenje svoga cilja, sklapa primirje sa sultanom, čime postiže da turski upadi zaista prestaju za jedno vreme. Diplomatskim i vojnim potezima pokušava da sklopi protivturski savez sa Česima i Poljacima, ali ni u političkim pregovorima, ni u oružanim ratovima sa poljskom kraljevskom dinastijom Jagelonaca i austrijskim carom Fridrihom III ne uspeva u tome. Godine 1478 doduše, postaje kralj Moravske i Šleske, 1485. zauzima Beč i proglašava ga za svoju prestonicu, međutim ne polazi mu za rukom da učvrsti zemlju, osposobi je za trajni otpor.

U međuvremenu stiže slavu u celoj Evropi kao veliki vladar, i poznati mecena nauke i umetnosti. Uzima za ženu kćer napuljskog kralja, Beatriču, i sa njom dovodi u dvor veliki broj renesansnih slikara, arhitekata, kodeksopisaca, muzičara i drugih umetnika. Budimsku palatu obogaćuje renesansnim vratima, prozorima, kipovima, fontanama, vrtovima; stvara čuvenu biblioteku bogato ilustrovanih kodeksa, Korvinu; otvara sopstvenu radionicu

majolike, jednom rečju: stvara od Budima lep i bogat grad, gde su bili rado viđeni gosti aristokrati i valadari iz cele Evrope.

Ime Matije Korvina je zlatnim slovima zapisano i u narodno sećanje: pominja se kao dobar i pravedan kralj, zaštitnik siromaha. Često je putovao po zemlji, preobučen u običnog putnika ili lovca, i stekavši iskustva o životu ljudi iz prve ruke, nagrađivao i kažnjavao svakog po svojim zaslugama i gresima.

Nakon smrti Matije dolazi opet do jačanja veleposednika, a time i do sve većeg ugnjetavanja naroda. Ogorčenje seljaka bezemljaša ali i zanatlija i trgovaca pogođenih novouvedenim porezima, ubrzo dovodi do seljačke bune 1514. godine. Vođa bune, Đerd Doža (Dózsa György) je svoje seljake hteo da povede u Erdelj, da ih tamo sjedini sa nezadovoljnim Sekeljima i da se zajedničkim snagama izbore za narodnu vlast. Uplašena vlastela sređuje svoje redove i šalje vojsku protiv seljaka na čelu sa Janošem Zapoljom (Szapolyai/Zápolya János), pretendentom za mađarski presto. Zapolja razbija pobunjeničku vojsku kod Temišvara (Temesvár), Dožu spaljuje na ognjenom tronu, ostale vođe pubune kažnjava na smrt mučenjem. I seljaštvo dobiva svoju kaznu: zabranjuje mu se selidba i posedovanje imovine, vezuje se za više stotinu godina za svog vlastelina.

Da sveopšta nevolja bude još veća, Sulejman Veliki godine 1521. zauzima Beograd, a 1526-e pokreće veliki napad protiv Mađarske. Kralj Lajoš II, koji za desetak godina svoje vladavine ne uspeva da pripremi zemlju protiv turske opasnosti, sa svojom vojskom od svega 26 000 ljudi sudari se sa skoro četvorostruko jačom turskom armadom 29. avgusta kod grada Mohača. Poraz je, naravno, bio neizbežan, polovina mađarske vojske ostaje mrtva na bojištu, a sam kralj se pri povlačenju udavi u potoku Čele.

Poraz kod Mohača značio je za Mađarsku skoro isto kao Kosovo za srednjovekovnu Srbiju. Turci su zauzeli dobar deo zemlje, koji se time podelio na tri dela. Na istoku se za kralja proglašava erdeljski vojvoda Zapolja, kandidat vlastele, na zapadu jedna manja grupa barona postavlja za protivkralja Ferdinanda Habsburga, a u sredini zemlje stvara se turski klin u trouglu Pečuj–Estergom–Segedin, podrazumevajući i Budim, koji pada u turske ruke godine 1541.

Sledećih 150 godina protiče i pokušajima da se bar održi to stanje, odnosno da se ujedinjenjem dve Mađarske pokrene zajednički napad protiv Turaka. Ubrzo se ispostavilo, međutim, da je na zapadnom delu u odlučujućoj meri preovladao uticaj Habsburgovaca, koji su taj deo Mađarske uglavnom smatrali kao neku zaštitnu zonu Austrije, i koji nisu bili suviše motivisani za isterivanje Turaka. Težište političkog života prelazi na istočne krajeve, tojest u Erdelj. Knez Ištvan Batori (Báthori István) – kasnije izabran za poljskog kralja –, pokušava da odbrani samostalnost Erdelja čas od Turaka, čas od sve češćih austrijskih napada. Njegov naslednik Žigmond Batori, međutim, bio je primoran da i ovde prepusti vlast Habsburgovcima. Godine 1604. Ištvan Bočkai (Bocskai) sa svojom hajdučkom vojskom oslobađa i Erdelj i kraljevsku Mađarsku, dobiva čak ponudu od sultana da se pod njegovim protektoratom kruniše za mađarskog kralja, on se, međutim, zadovoljava činom erdeljskog kneza. Knez Gabor Betlen (Bethlen) nastavlja – jedini u Evropi – borbu protiv Austrije i stvara od Erdelja cvetajuću državu koja je skoro sasvim nezavisna i od Turaka, i od Habsburgovaca. Zlatno doba Erdelja traje do 1657. godine kada Đerđ Rakoci II (II. Rákóczi György) bez formalne dozvole turskog sultana pokreće rat za poljsku krunu, čime izaziva gnev Porte i “kaznenu” meru u vidu tatarskih trupa koje zarobljuju čitavu Rakocijevu vojsku, zauzmu i razore celi Erdelj, čime pada i poslednja zaštitnička tvrđava mađarske samostalnosti.

Seoba Srba na mađarske teritorije

Život pod Turcima na osvojenim područjima

Nakon kosovske bitke bilo je nekoliko pokušaja zaustavljanja turskog napredovanja – najznačajnija od njih bila je pobjeda Janoša Hunjadija (Hunyadi János) kod Beograda (Nándorfehérvár) godine 1456. – međutim posle smrti poslednjeg vladara srpske srednjovekovne države, Đurađa Brankovića, Turci godine 1459. osvajaju Smederevo, što znači i preostali deo srpskih teritorija, čime praktično prestaje samostalna državnost Srba.

Sveukupna evropska situacija sredinom XV veka ne obećava ništa dobro u pogledu budućnosti Balkana. Vatikan i Vizantija se prepiru oko verskih problema, interesi Vizantije i Mletačke republike se razmimoilaze po pitanju levantskih područja, Ugarska i Mletačka republika se sukobljavaju oko Dalmacije, pojava husitskog pokreta oslabljuje mobilizatorske sposobnosti katoličke crkve – sve u svemu, ne naziru se ni najmanji izgledi za stvaranje protivturskog saveza.

Na osvojenim područjima počinje dugotrajan, zapleten proces: uvođenje turskog sistema uprave i imovinskih odnosa. Zemljište prelazi u vlasništvo države, upravljanje njime spada u državno ili crkveno nadležstvo. Pojedinaac može da poseduje zemlju jedino u slučaju da ju je dobio kao nagradu za svoje vojne zasluge. Od tako stvorenih manjih ili većih zemljišta se formiraju spahijska imanja. Njihovi vlasnici, spahije, pored zemljišnog poseda zadržavaju sebi i dva druga izvora bogaćenja: ratni plen i ratni porez.

Osmanska imperija se teritorijalno stalno povećavala, čime su se i onako neprecizno definisane veze između carigradske centralne vlasti i lokalnih vlastodržaca još više olabavile, usled čega su srpske teritorije tokom vremena postale sasvim nekontrolisano poprište bezakonja i bezgranične pohlepe. Jedan deo srpskih vlastelina (pre svega u Bosni) prihvatio je muslimansku veru, čime se ujedno uključio u turski mehanizam potlačenja siromašnih seljaka. Srpska crkva je, doduše, očuvala svoju nezavisnost i kroz vekova postala jedini faktor srpskog jedinstva, njen uticaj se međutim uglavnom sveo na to da je hrabrio dušu za podnošenje ogromnog tereta.

A tereta je bilo napretek, državnih, crkvenih, zakonskih i nezakonskih. Najdublje tragove u srpskim dušama ostavio je takozvani *danak u krvi*. Sastojao se u tome, da su mušku decu u rano doba odvojili od roditelja, odveli u Tursku, vaspitavali u muslimanskom duhu, obučili tvrdom disciplinom za janičare, usled čega su ovi postali najsvirepiji borci turske vojske. Stalno povećavanje raznoraznih tereta osiromašeni narod je sve teže podnosio, tako da je ubiranje poreza i danaka postajao sve veći i veći problem. Porta je pokušala da reši problem iznajmljivanjem prava ubiranja poreza. Bogati lokalni moćnici unapred su uplatili carigradskoj riznici izvesnu sumu novca, na osnovu čega im je bilo dozvoljeno da milom i silom ubiraju poreze, ostvarivši pri tom, naravno, veliku dobit. Ako tome dodamo da se ni spahijski harač nije mogao nastaviti u nedogled, ispada kao nužnost da su se i spahije pokazale vrlo vešte u povećavanju nevolje krajnje izrabljenog naroda.

Prepušten totalnoj vojničko-feudalnoj anarhiji, narod se branio kako je umeo i znao. U Dinarskim planinama, na granicama osmanske imperije, pojavili su se takozvani *uskoci*, koji su prebegli na mletačke teritorije, tamo se organizovali, i u savezništvu čas sa Mletačkom republikom, čas sa Austrijom,

doslovce uskakali u turske teritorije, pričinjavajući Turcima velike štete u životima i materijalnim dobrima. U unutrašnjosti Balkanskog poluostrva se negde sredinom XVI veka formirao jedan drugi način narodne samoodbrane, *hajdučki pokret*. Muškarci odlaze u planine i šume, organizuju manje ili veće grupe, napadaju turske paše i begove, ubiraju poreze, oduzimaju im novac i oružje, pa se ponovo povuku u planine, skrivajući se jedno vreme kod svojih jataka.

Krajem XVI veka pojavljuju se prvi znaci krize osmanske imperije: Porta postaje sve slabija, vlast prelazi u ruke administrativno-klerskog sloja, usled čega se povećava uticaj pokrajinskih paša i begova, a poremećajem spahijskog imovinskog sistema, slabi i vojna moć imperije. XVII vek skoro u celosti protiče u znaku unutrašnjih i spoljnih ratova i sukoba.

Na izmaku veka Austrija pokreće veliki napad protiv Turaka i uspeva da privoli i Srbe kao saveznike. Pečki patrijarh, Arsenije III Čarnojević, poziva svoj narod u borbu. U međuvremenu Francuska pokreće rat protiv habsburške imperije, tako da je ova prisiljena da povuče svoje trupe sa Balkana. Ostajući na udaru turske odmazde veći broj srpskih porodica odlučuje se da napusti svoje domove i da se pod vođstvom svog patrijarha preseli na teritoriju Ugarske.

Srpske privilegije u Ugarskoj

Neposredno pre nastanjenja Srba u Ugarskoj, pri kraju XVII veka, dolazi do preokreta u odnosu snaga u Evropi: Turci su 1683. godine pokrenuli veliki pohod protiv Beča, ali je pokušaj zauzimanja glavnog grada Austrije ostao bezuspešan. Osetivši oslabljenje turske vojske, Evropa sklapa takozvani Sveti savez i organizuje veliki protivnapad. 1686. godine oslobađa se Budim, dve godine kasnije Beograd, a posle odlučujuće pobede Eugena

Savojskog kod Sente (Zenta), godine 1699. sklapa se Karlovački mir, kojim se skoro celo područje Ugarske oslobađa od turske vlasti.

Iskoristivši vojne uspehe, austrijski car i mađarski kralj Leopold I donosi odluku da ukine samostalnost Mađara i da uvrsti Ugarsku u red većitih pokrajina. Mađarski sabor je bio primoran na velike političke kompromise: 1687. godine odriče se prava izbora kralja, i briše deo iz Zlatne bule koji garantuje plemstvu pravo na odupiranje. Time priznaje pravo Habsburgovaca za nasledstvo mađarskog prestola, a lišava sebe da pruža bilo kakav otpor protiv nezakonitih mera vladara.

Zemlja je bila opljačkana, gradovi, sela dobrim delom spaljeni, razrušeni, stanovništvo osiromašeno i brojčano opalo. U cilju ubrzavanja konsolidacije, Bečki dvor useljava veliki broj nemačkih kolonista na područje Alfelda (Alföld) i Dunantula (Dunántúl), istovremeno poziva u zemlju i Srbe.

Čarnojevićevi doseljenici nisu prvi Srbi na ovim teritorijama. U vremenu kad su Mađari zauzeli Panoniju (896. godine), živelo je na ovim područjima nekoliko slovenskih plemena, ali su se vrlo brzo asimilirala. Srbi, koji su se u vremenima vladavine dinastije Arpadovića doseljavali u Ugarsku, nisu njihovi potomci, već useljenici, koji su iz raznih razloga napustili svoja ognjišta na Balkanu. Vladari uspostavljaju između Srba i Mađara ne samo vojne i političke, već i prijateljske, pa čak i rodbinske veze. Za vreme kralja Žigmunda i Matije Korvina dolazak Srba već poprima masovne oblike. Brojčano i po svom društvenom uticaju Srbi postaju naročito značajni u XV veku, za vreme turskih napada. U znaku zajedničke odbrane od Turaka srpski vladar postaje vazal ugarskom kralju, predaje mu Beograd (Nándorfehérvár) i utvrđenja u mačvanskoj banovini (1427), gde se ubrzo stacioniraju mađarski vojnici. Istovremeno ugarski

kraljevi bogato nagrađuju srpske despote i vlasteline velikim imanjima. Neki dobivaju kuće u Budimu, drugi posede u unutrašnjosti. Tako je, recimo, Stevan Lazarević i njegov naslednik, despot Đurađ Branković imao svoju palatu u Budimu (danas: Országház u. 9.) i značajne posede u Tokaju i Debrecenu.

Useljenicima su mađarski kraljevi obezbeđivali slobodu veroispovesti i određene poreske povlastice. Kolektivne privilegije i teritorijalnu samoupravu, međutim, Srbi koji su se uselili u Mađarsku pre Mohačke bitke, nisu imali. Većina njih se bavila zemljoradnjom, a bilo je među njima i zanatlija. Posebno važnu ulogu imali su u dunavskom saobraćaju i u trgovini. U Crnoj armadi kralja Matije borilo se oko pet hiljada srpskih lakih konjanika, takozvanih husara. Kralj Matija je imao i svoju dunavsku flotilu, koja se sastojala od 330 lađa sa 10.000 ljudi, među njima u znatnom broju i Srba.

Srbi su se nastanili većinom u Sremu i na južnim krajevima Ugarske, uglavnom do Čongrada i pored Dunava, a kasnije i severnije u Srpskom Kovinu (Ráckeve), Budimu, Pešti, Sentandreji (Szentendre), Đuru (Győr), Komoranu (Komárom). Kao zanimljivost mogli bismo spomenuti da ih je bilo čak i u Erdelju. Pravi je istorijski kuriozitet da je među erdeljskim Srbima bilo i katolika, a kasnije čak i protestanata.

Tačan broj Srba koji su tokom XV i XVI veka prešli u Ugarsku nije poznat. Tokom velike seobe, pod vođstvom patrijarha Arsenija Čarnojevića došlo je po nekim izvorima oko 30.000, po drugim oko 50.000 do 70.000 ljudi.

Krenuli su prema severu u proleće 1690. godine, jedno vreme zastali u Beogradu, pa nastavili put prelazeći Savu, Dravu i Dunav. Kretali su se lađama, kolima, na konjima ili peške, terajući sa sobom stoku, koju su uspeali da spasu od Turaka. Jedan deo njih

usput se nastanio u Bačkoj, Banatu, Baranji i između Dunava i Tise, a drugi je stigao do Budima, a odatle u Sentandreju, Ostrogon (Esztergom), Stoni Beograd (Székesfehérvár), Jegru (Eger), Đendeš (Gyöngyös) i druge gradove.

U Budimu je, po jednom izveštaju, godine 1693. bilo oko 6.000 Srba. Nastanili su se na padinama Tabana, gde se tokom vremena formirala prava mala srpska varoš (Rácváros). U Pešti su se grupisali unutar srednjovekovnih gradskih zidina, između Kečkemetске i Beogradske kapije, oko srpske crkve. Sentandreja je, kao glavno sedište Arsenija III Čarnojevića, i kao mesto gde se nastanilo oko 10.000 Srba, postala duhovni i crkveni centar naseljenika. Ovde su donete i čuvane mošti kneza Lazara i druge crkvene relikvije, ovde su kaluderi iz Rače osnovali svoju poznatu prepisivačku i iluminatorsku radionicu i školu, ovde se podigla 1796. godine takozvana narodna kapitalna škola, najbolja od svih škola ove vrste, tu se nalazila između 1812. i 1816. prva srpska učiteljska škola, tu su se rodili poznati umetnici kao Gavriilo Stefanović Venclović, književnik, poeta, iluminator i sveštenik-propovednik, Avakum Avakumović, pronalazač muzičkog instrumenta avakumikum, Jakov Ignjatović, jedan od najplodnijih srpskih pisaca, Pavle Sofrić, pisac prve istorije Sentandreje i drugi. Građani Sentandreje su ubrzo postigli zavidnu ekonomsku moć, a time i značajno bogatstvo. To im je omogućilo da tokom XVIII veka izgrade živopisnu baroknu varošicu sa sedam, stilski skladnih i bogato ukrašenih, baroknih crkava.

Kralj Leopold I je aprila 1690 godine – pozivajući Srbe u borbu protiv Turaka – obećao da će, ako pređu na njegovu stranu, biti izuzeti "... ispod svakog javnog tereta i danka... A kad se turski jaram zbaci sve ćemo u staru formu i nadležni red za buduće poželji i na zadovoljstvo vaše dovesti, i povratiti svakome svoje pravo i slobodu veroispovesti, povlastice i slobode od tereta, svima i svakom pojedinom dawaćemo pravicu, i svima ćemo dati

najobilnija svedočanstva milosti, blagonaklonosti, i očinske naše zaštite.”

Svoja obećanja konkretizovao je u pregovorima sa episkopom Isaijem Đakovićem avgusta iste godine, a formulasao ih konačno 11. decembra 1690. *Protekcionalnom diplomom*, odnosno 20. avgusta 1691. godine svojim *Privilegijama*.

Episkop Đaković je za Srbe tražio slobodno ispovedanje pravoslavne vere, slobodan izbor patrijarha “koji će, po starom običaju, postavljati mitropolite, episkope, igumane i popove”. Tražio je, dalje, “da jerarhija i sveštenstvo ne daju nikakvih dažbina, da im sude njihovi crkveni sudovi, da se vlast patrijarha rasprostire nad Srbima s obe strane Dunava i Save, kako beše doskora, kada Turci behu u najvećem delu Ugarske.” Leopold I je u prvobitnom konceptu Privilegija priznao patrijarhu vlast nad pravoslavnima samo na levoj strani Save i Dunava, tojest u Sremu, Slavoniji, Baranji, Hrvatskoj i Ugarskoj, čime su znatno sužene granice Pečke patrijaršije i razbijeno njeno jedinstvo i njena celina. Na insistiranje episkopa Đakovića, vlast patrijarha se najzad priznaje “nad celokupnim srpskim narodom, kao što beše pod Turcima. Crkva je time i nadalje ostala čuvar narodnog jedinstva, nasledivši tako i zamenivši srpsku srednjevekovnu državu.”

Privilegije su Srbima obezbedile slobodu pravoslavnih crkvenih obreda, upotrebu staroga kalendra, slobodu postavljanja vlastitih arhiepiskopa. Arhiepiskopi su slobodno raspolagali sa pravoslavnim crkvama, posvećivali su i po manastirima postavljali mitropolite, episkope i sveštenike. Imali su pravo da podižu crkve i škole, i odezbeđena im je zaštita od svakog spoljnog nasilja. Sem samog kralja niko ih nije smeo zatvoriti, zarobiti, a sudili su im posebni crkveni sudovi. Srpski narod bio je oslobođen od plaćanja desetka katoličkoj crkvi, od kuluka, danka i kvartira (ukonačavanja

trupa). Još jedna zanimljivost: deca sirotinje i udovica na mnogim mestima nisu plaćala školarinu.

Privilegijama od 4. marta 1695. godine kralj Leopold I je odobrio duhovnu organizaciju srpske crkve, potvrdio episkope i zajamčio ranijim privilegijama data prava i povlastice.

Srbi su ovim privilegijama dobili samo crkvenu autonomiju na osnovama personalnog principa. Teritorijalnu autonomiju niti su tražili, niti su je dobili. Bilo im je sasvim jasno, da se obećanje Leopolda I u vezi sa izborom vojvode i osnivanjem vojvodine odnosilo na srpske teritorije koje će biti oslobođene od Turaka, te nisu imali nikakve iluzije da bi na njima tuđem mađarskom tlu imali ikakve šanse za formiranje sopstvene srpske autonomne vojvodine. S tim, opet, što su tražili pravo samoorganizovanja na nacionalnoj osnovi – bez teritorijalne odvojenosti i vlastitog političkog vođstva – uspeali su da izgrade ceo sistem srpskih samouprava na čitavoj teritoriji Ugarske, Hrvatske i Slavonije. Da su svoje zahteve vezali za određenu teritoriju, lišili bi sve srpske mase, koje bi se našle izvan tog područja, da se koriste pravima obezbeđena tim privilegijama.

Iako su se privilegije odnosile samo na novonastanjene Srbe, one su bile od presudne važnosti, jer su u neku ruku značile osnove izvesne srpske autonomije na tlu Ugarske. Jasno je, naime, da su se privilegije koje su naizgled crkvene, odnosile u stvari na doseljeno Srpstvo u celini. Iako je turski sultan godine 1766. ukinuo Srpsku crkvu (Pečku patrijaršiju), to se nije odnosilo na Srpsku crkvu u Ugarskoj, koja je sa sedištem u Karlovcima već imala svoju priznatu autonomnu arhiepiskopiju (mitropoliju), kojoj su bile potčinjene sve episkopije na području istorijske Mađarske.

Pravoslavnu crkvu markantno karakteriše činjenica da je prilično rano postala samostalna, autokefalna, oduvek se identifikovala sa

srpskim narodom, i, ugradivši se ne samo u njegov verski život, već i u svakodnevicu, postala čvrsta baza cele nacije. Samom činjenicom da su kraljevi dokumenti definisali i regulisali autonomiju srpske crkve na tlu Ugarske, bilo je obezbeđeno da su svi Srbi – gde god živeli na teritoriji Mađarske – stekli mogućnost samoupravnog organizovanja. Obzirom na to, da je od početka XVIII veka većina Srba živela na slavonskom, sremskom, bačvanskom i kasnije banatskom delu prigraničnog pojasa Ugarske, i da je cela Vojna granica (u drugim izvorima: Vojna krajina, mađarski: Határőrvidék) bila izuzeta iz nadležnosti mađarskog zakonodavstva, to samoupravno organizovanje je stvaralo utisak da su na neki način i teritorijalno odvojeni. Takvu „takozvanu teritorijalnu autonomiju” su Srbi uživali tokom XVIII veka u kikinjskom, potiskom i šajkaškom okrugu, kao i u Novom Sadu (Újvidék), Somboru (Zombor) i Subotici (Szabadka).

Ekonomsku moć Srba u to vreme determinišu pored poljoprivrednika uglavnom trgovci, zanatlije i vinogradari. Trgovci su već na kraju XVII veka dobili značajne privilegije i trgovačke olakšice. Organizovani u takozvana “kupećeska privilegovana društva” iz južnih krajeva donosili su sirovu kožu, vunu i začine, a iz Austrije i Češke uvozili fini tekstilni materijal i drugu industrijsku robu. Neki su se “specijalizovali” na prodaju stoke – izvozili su u Veneciju i Beč –, a drugi na trgovinu vina i rakije. Zanatlije su bile isto tako mnogobrojne: terzije, jorgandžije, čizmari, tabaci, ćurčije, krojači, obućari, sapundžije, kovači, kolari, šeširdžije, mesari i pekari. I oni su imali moćne esnafske organizacije, koje su uživale carske privilegije. Vinogradarstvom su se bavili stanovnici vinorodnih područja, kao što je, recimo, bio Budim ili Sentandreja, a proizvodili su vina – skadarka, slankamenka, mirisni muskat i druge – koja su nadaleko bila poznata u Evropi kao “budimska vina”.

Ako su privilegije dobivene od kralja Leopolda I u velikoj meri pomogle Srbima u prilagođivanju novim prilikama i organizovanju života na teritoriji Ugarske, one su istovremeno prouzrokovale i određenu napetost između srpskog i mađarskog življa. O tome ćemo nešto detaljnije govoriti u posebnom poglavlju.

Sumirajući značaj seobe Srba i privilegija koje su stekli u Ugarskoj mogli bismo reći sledeće: društveno-politički tokovi kraja XVII i početka XVIII veka doveli su do etničkog rascepa srpskog naroda. Jedan deo Srpstva je živeo pod turskom vlašću, bez sopstvene državnosti, izolovan, osiromašen, bez imućnog građanstva, bez značajnijeg intelektualnog sloja, preživljavajući najteže godine svoje istorije, dok je drugi, napustivši svoj rodni kraj pokušao da pusti korene na tuđoj zemlji, u Ugarskoj. Iako je morao i tu, iz dana u dan, da se bori za svoj nacionalni opstanak, imao je za tadašnje prilike itekako značajne privilegije, pa je uspeo da se održi. Rascep je, dakle, s jedne strane oslabio društvenu, kulturnu i moralnu snagu Srpstva, a s druge premestio težište nacionalno-političkog, crkvenog i kulturnog života Srba na područje Ugarske. Mnogo povoljnije ekonomske i kulturne prilike omogućile su Srbima da se upoznaju sa najnaprednijim evropskim stremljenjima, usled čega, delom pod uticajem istih, delom pod pritiskom osećaja ugroženosti, započinje proces nacionalnog buđenja i preporoda.

Nacionalni preporod Srba

Formiranje nacija

Do XVIII veka pojam nacije u današnjem smislu reči jednostavno nije ni postojao u Evropi. Feudalno društvo su karakterisali vertikalno raslojavanje, nadređeni i podređeni odnosi, lična zavisnost, neregulisana pravna situacija, individualne i kolektivne privilegije i teritorijalna rasparčanost. Nastupom kapitalizma dolazi do određenog pravnog, političkog i kulturnog integrisanja, do stvaranja i jačanja građanstva, i kao rezultat toga, do formiranja modernih nacija. Taj proces je trajao više vekova, a završio se negde između 1789. i 1848. godine. Počev od XIX veka nacija kao nova politička zajednica zamenjuje – ili potiskuje u drugi plan – pređašnje zajedničke forme: staleže, pokrajine, kraljevskom dvoru podređene krugove, donekle i crkvene zajednice, i kao posledica jačanja građanstva i nacije, pojavljuju se novi pojmovi, kao što su nacionalno tržište, nacionalna privreda, nacionalna država.

Narode koji žive istočno od linije reke Lajte i Elbe sociolozi dele u dve grupe po svojoj društvenoj strukturi. Prvi spadaju u kategoriju takozvanih *potpunih društava*, koja su imala svoju aristokratiju, plemstvo, građanstvo, inteligenciju i kmetstvo – kao što je rusko, nemačko, poljsko, češko, mađarsko i hrvatsko društvo –, a drugi u kategoriju *nepotpunih društava*, koja nisu imala sopstvenu aristokratiju i plemstvo, sastojala su se od seljaštva i vrlo slabog, tankog građanskog, intelektualnog sloja. U ovu drugu grupu svrstavaju Slovake, Rusine, Srbe, Slovence, Bugare, Litvance, Ukrajinke i druge. Dok je u nacionalnim razmišljanjima

razvijenijih građanskih sredina preovladavala politička teorija, u društvima Srednje, Istočne i Jugoistočne Evrope, gde je građanstvo bilo slabo, ta razmišljanja su crpela nadahnuće uglavnom iz istorije: slavna prošlost postaje neka vrsta emocionalnog surogata, i nadoknađujući nedostatak nacionalne suverenosti, jedinstva ili ekonomske razvijenosti, u određenim situacijama s uspehom se pojavljuje i kao politički argument. Deo takozvanih nepotpunih društava ili nikad nije imalo sopstvenu državnost (rusinsko, slovačko), ili je fakat nezavisne državnosti pao u zaborav, zadržajući se samo u učenjima crkve (kod Rumuna, Bugara, Srba), tako da su ta društva stvaranjem raznih mitova uveličavala svoju istoriju, ili kreirala sebi fiktivnu novu. U završnoj fazi formiranja nacija, u XVIII i XIX veku, ove romantične nacionalne istorije i mitovi odigrali su veoma važnu ulogu.

Prvi znaci nacionalnog buđenja kod Srba se pokazuju početkom XVIII veka u inicijativama za samostalne srpske škole i štampu. Školovanje je do tada bilo u rukama crkve, a odvijalo se uglavnom između zidova srednjovekovnih manastira, kraljevskih i vlastelinskih zadužbina. Nastava je bila prožeta nostalgичnim spominjanjem slavne prošlosti, svenarodnim samooplakivanjem, a usredsredila se u prvom redu na negovanje pravoslavnih crkvenih tradicija. Jezik škole bio je prvo *ruskoslovenski* (slovenski crkveni jezik sa ruskom konstrukcijom), pa *slovenosrpski* (srpsko-slovenski crkveni jezik) i najzad *srpski narodni jezik*.

Pošto su narodni jezik smatrali nerazvijenim, te samim tim i nepogodnim za izražavanje apstraktnijih pojmova, suptilnijih osećanja i izvedbu crkvenih obreda, posredstvom ruskih sveštenika, prvenstveno za potrebe crkve, sačinili su ruskoslovenski, zatim, s ovim paralelno – veštački – slovenosrpski, koji je ujedno bio i literarni jezik Srba sve do XIX veka.

Ovakvi veštački jezici mogu da opstanu samo u sredinama gde sistem školstva deluje manje-više hermetično, ne obuhvata široke narodne mase, i gde literatura predstavlja privilegiju jednog tankog sloja. Sve do sredine XVIII veka ove prilike karakterišu i srpsko društvo. Tada se među Srbima koji su živeli na tlu Ugarske pokrenuo proces intenzivnog razvoja građanstva. Novi sloj poklanja mnogo veću pažnju školstvu, literatura se polako, skoro neprimetno udaljuje od crkve, kler, a s njim i pravoslavna crkva, počinje da gubi svoje pozicije. Ruska crkva i ruska kultura prestaju da budu idoli, usled čega i ruskoslovenski jezik gubi od svoje važnosti, a narodni prelazi u prvi plan.

Prvi zagovornik narodnog jezika bio je Dositej Obradović, istaknuti reformator i mislilac srpske građanske kulture. Zahtevao je od pisaca da pišu narodnim jezikom, govoreći da je to jedini put da se široke narodne mase uključe u opšte školstvo i kulturu. Dositej je bio prvi koji je zastupao ideju srpskog jedinstva, bez obzira na versku i teritorijalnu pripadnost.

Vuk Stefanović Karadžić

Dositejeve ideje bile su logičan nastavak narodskog i narodnojezičkog pokreta koji je unutar Austrije i Ugarske počeo za vreme vladavine cara Josifa II, a u bližem susedstvu nešto ranije, oslanjajući se na filološko-filozofska dela Šlecera, Herdera i Dobrovskog. Pojavom Jerneja Kopitara (Slovenca), zatim Vuka Karadžića (Srbina), Pavla Jozefa Šafarika (Slovaka), Vaclava Hanke i Františka Palackog (Čeha) pokret sve intenzivnije poprima nacionalni karakter, postavljajući za cilj buđenje slovenske nacionalne svesti i povratak slavne slovenske prošlosti.

Što je Dositej započeo kod Srba, nastavio je Vuk Karadžić, izdavanjem prvog rečnika srpskog narodnog jezika i male

gramatike. To je ujedno bila i prva knjiga koja je štampana takozvanom *Vukovom ćirilicom*, pojednostavljenom ruskom azbukom. Novu azbuku, koju Srbi i danas koriste karakterizuje činjenica da je svaki glas obeležen jednim – uvek istim – znakom (slovom), i da sva slova imaju istu akustičku vrednost (“piši kako govoriš, čitaj kako je napisano”). Samom činjenicom da je Karadžić umesto pozajmljenog jezika insistirao na upotrebi izvornog narodnog, da je pravopis pojednostavio i približio srpskom duhu, doprineo je u mnogome formiranju srpske nacionalne svesti.

Ništa manja nije ni njegova druga zasluga: godine 1823. izdao je zbirku srpskih narodnih pesama, donoseći na videlo pravu riznicu umetničkih vrednosti. Ispostavilo se da estetske vrednosti tih dela, pisanih narodnim jezikom, uveliko prevazilaze sve ono što su srpski pisci ikada do tada napisali na ovim područjima. Karadžićeve pesmarice su naišle na neočekivano srdačan prijem svuda po Evropi. U doba rascveta romantike, koja je zahvatila Evropu, pojmovi kao što su nekvaran seljak, očuvane drevne etničke osobenosti, autentični produkti etnografije bili su vrlo cenjeni, pa su srpske narodne pesme važile za prvorazredno kulturno otkriće. Veliki književnici, kao što su Gete, Puškin, Merime, Mickijevič i Jakob Grim posvetili su izuzetnu pažnju ovim pesmama, i svojim prevodima i predavanjima mnogo su doprineli da ih cela Evropa upozna. Mađarski književnik Ferenc Kazinci (Kazinczy Ferenc) je upravo pod utiskom Getea preveo *Hasanagicu*, pokrenuvši time pravi “modni” talas, takozvani *serbuš manir* u mađarskoj književnosti.

Izgradnja sistema kulturnih institucija

Pokret nacionalnog buđenja doveo je ubrzo do formiranja sistema srpskih kulturnih institucija. Početkom XIX veka Budim i Pešta

postaju prvorazredni kulturni centri Srba. Pre toga su knjige i novine za potrebe Srba na tlu Austrije i Ugarske većinom štampane u Beču. Nakon što su se tamo, zbog pooštrenja cenzure, otežali uslovi, ćirilčna štampa se preselila u Budim, a s njom prešla i privilegija izdavanja srpskih knjiga. U toj štampariji je do sredine XIX veka štampano blizu tristo knjiga na srpskom jeziku.

Godine 1835. u izdanju Teodora Pavlovića izlaze u Pešti novine *Serbski narodni list*, a tri godine zatim i *Serbske narodne novine*. Dok se prvi uglavnom bavio književnošću i važnijim događajima u životu i kulturi ovdašnjih Srba, drugi je, po namerama pokretača, trebalo da postane izrazito politički list. Nakon prvog perioda svog postojanja, kada su *Serbske narodne novine* uglavnom samo preuzimale vesti bečkih i požunskih novina, kasnije objavljuju i originalne priloge političke sadržine. Ubrzo se pojavljuje i nedeljni list Antonija Arnota i Dominika Perlaskog *Srbske novine*, "magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu", koji okuplja oko sebe književnike Simu Milutinovića Sarajliju, Jovana Pačića, Milovana Vidakovića, Adama Dragosavljevića i druge. Jedno vreme izlazi u Pešti i politički list Svetozara Miletića *Zastava*.

Pored listova, s vremena na vreme pojavljuju se i almanasi, kao što su *Zorica* – preteča srpske nacionalne romantike –, *Danica* – zabavnik Vuka Karadžića –, *Talija* – prvi srpski pozorišni almanah – i *Preodnica*, omladinski almanah, kao nagoveštaj velikog nacionalno-romantičarskog poleta u književnom stvaralaštvu.

Prva srpska knjiga izdana u Pešti pojavila se godine 1770, pod naslovom: *Knjiga istorografija o narode slovenskom*.

Budim i Pešta su u to vreme veoma privlačni gradovi za Srbe: trgovci i zanatlije redovno posećuju peštanski vašar, tu su sedišta najvećeg broja državnih nadleštava u kojima Srbi obavljaju svoja verska, ekonomska ili kulturna posla. Tu je, nadalje, bio i

univerzitet, kojeg je posećivala u dosta velikom broju i muška čeljad bogatijih srpskih građana. „U još posebnim gradovima sa obe strane Dunava srpska kolonija je bila tada još brojna” – piše u knjizi *Srbi u Budimu i Pešti* Stojan Vujičić. – „Trgovci, zanatlije, činovnici, srpsko građanstvo i otmeni stalež, patriciji, raslojavali su se društveno veoma raznoliko, stvarajući moćnu i uticajnu, konfesionalno, ekonomski i nacionalno dobro organizovanu zajednicu, koja je umela da se složi u svojim inicijativama i čiji su članovi bili upućeni jedni na druge.”

Jedna od najomiljenijih stecišta Srba bila je kuća *Kod zlatnog jelena* u Budimu (danas: gostiona Aranyszarvas). Posebna je zanimljivost, da su u peštanski dom srpsko-mađarskog književnika Mihaila Vitkovića (Vitkovics Mihály) često navraćali, pored srpskih, i mađarski književnici, među njima Ferenc Kazinci (Kazinczy Ferenc), Daniel Berženji (Berzsényi Dániel), Ferenc Kelčei (Kölcsey Ferenc), Karolj Kišfaludi (Kisfaludy Károly) i Mihalj Verešmarti (Vörösmarty Mihály).

Svoje verske obrede Srbi su održavali na peštanskoj strani u srpskoj crkvi, na uglu Srpske ulice i ulice Vereš Palne (Veres Pálné), koja je izgrađena krajem XVII i tokom XVIII veka, a na budimskoj strani u crkvi na Tabanu, podignutoj između 1742. i 1751, koja je, nažalost, 1949. godine porušena.

Najuglednija kulturna institucija Srba u Ugarskoj bila je *Matica srpska*, koju je, zahvaljujući novčanoj pomoći nekolicine imućnijih srpskih trgovaca, osnovao književnik Jovan Hadžić u Pešti, godine 1826. Povod i namera osnivanja formulisana je u osnivačkom aktu ovog „književnog i učenog društva” rečima: „jedina ljubov i revnost k opštem blagu... i rasprostranjenje knjižestva i prosveštenija naroda srpskog, to jest da se knjige srpske rukopisne na svet izdaju i rasprostranjivaju, i to sad i otsad bez prestanka za svagda.”

Najznačajniji produkt ovih nastojanja je svakako časopis *Serbska letopis*, čija je prva knjiga objavljena u Budimu 1824. godine, u izdanju historičara i književnika Georgija Magaraševića. Namera Magaraševića je bila da u *Letopisu* objavi sve, što se slovenskog naroda „a osobito što se nas Srbalja tiče” u književnom smislu, a karakter časopisa da bude: „nikog ne uvrediti, no svima što više polze (koristi) prineti”. *Serbska letopis* (kasnije *Serbski letopis*) je danas najstariji časopis u Evropi, koji od godine 1865. neprekidno izlazi u novom sedištu Matice srpske, u Novom Sadu.

Matica je pored izdavanja sopstvenog organa, *Letopisa*, izdavala i druge časopise, bavila se knjižarskim poslom, raspisivala literarne konkurse. Do zaokreta u formiranju njene uloge dolazi 1838. godine, kad je za njenog predsednika izabran Sava Tekelija. Tekelija postavlja sebi za cilj da pretvori Maticu u čvrsto kulturno jezgro, da stvori od nje elitno društvo srpskih naučnika, i uspeva da za to stvori sve zakonske i materijalne predušlove. Da bi srpskoj omladini omogućio studiranje u Pešti, osniva takozvani *Tekelijanum*, zavod za zbrinjavanje darovitih i siromašnih đaka iz svih krajeva, koji deluje unutar Matice srpske. U Tekelijanumu je u toku 114 godina njegovog postojanja stanovalo i učilo više od 400 Srba, studenta filozofske, pravne, politehničke, medicinske i likovne katedre peštanskih univerziteta.

Pored Tekelijanuma, Srbi su imali u Budimu i Pešti još dve značajne institucije. Prva je bila *Zadužbina Nauma i Jelene Bozda*, osnovana 1870. godine. Bračni par Bozda nije imao dece, pa je ceo svoj imetak zaveštao za prosvetne, crkvene i društvene ciljeve. Zadužbina je pomagala mlade trgovce, zanatlije i „mašiniste” (tehničare) da se osamostale, mlade Srbe medicinare da završe studije i započnu lekarsku praksu, i čestite srpske devojke da sklope brak i zasnuju srpsko-pravoslavne porodice. Druga zadužbina je pod imenom *Srpska pravoslavna prosvetna ženska*

zadruga sv. majke Angeline osnovana 1898. godine, a počela je delovati od 1904. godine, kada je srpski posednik Lazar Dunderski darovao 100 000 kruna za osnivanje devojačkog vaspitališta. Zadruga je potpomagala obrazovanje devojaka, upisanih u srednje, više ili stručne škole.

Paralelno sa Peštom, značajan kulturni centar se formirao i u Novom Sadu (Újvidék). Stanovništvo od oko dvadesetak hiljada duša, živa trgovinska i zanatlijska delatnost, veliki lučki promet pružile su prilično čvrstu osnovu za izgradnju veoma bogatog srpskog kulturnog života, pored mađarskog i nemačkog. Srpska gimnazija, Srpsko narodno pozorište, izdavačka delatnost, posebno od 1864. godine, kada je Matica srpska premestila svoje sedište u ovaj grad, uskoro su poprimili takav značaj, da je Novi Sad u ovo vreme često bio spominjan i kao Srpska Atina.

Treći najvažniji centar Srba na teritoriji Ugarske bili su Sremski Karlovcí sa svojom velikom crkvenom tradicijom. Tu se osniva godine 1791-92. prva važna institucija srpske kulture, gimnazija. Vremenski sledi učiteljska škola u Sentandreji godine 1812, pa gimnazija u Novom Sadu 1816. godine. Uveliko niču u celoj Ugarskoj štamparije, izdavači, knjižare, čitaonice, kulturna društva, amaterske grupe – sve veći broj istaknutih srpskih intelektualaca se angažuje na podizanju kulturnog nivoa srpske nacije.

Radi uporedbe, spomenimo tu da je izgradnja srpskih kulturnih institucija na matičnim teritorijama Srba s one strane Dunava i Save, počela nešto kasnije, i napredovala mnogo sporije. Prva gimnazija otvorena je u Kragujevcu godine 1835, a druga u Beogradu 1838. godine. Prva institucija više nastave, takozvani *Licej*, osnovan je takođe u Beogradu u školskog godini 1838/39. Prvo stalno srpsko pozorište – pod imenom *Knjažesko-srbski*

teatar –, pokreće Joakim Vujić godine 1834. u Kragujevcu. Prva štamparija u Srbiji osnovana je godine 1831. u Beogradu.

Zahtevi za teritorijalnu autonomiju

Srbi su imali nešto jače građanstvo od Hrvata, Rumuna i Slovaka, a u izgrađivanju nacionalne svesti odigrala je značajnu ulogu i pravoslavna crkva, koja je bila izrazito nacionalno nastrojena. Pored sveštenstva i građanstva, postojao je i tanak sloj svetovnjačke (laičke) inteligencije, a u Vojnoj krajini i oficirskog kadra. (Deo ove vojne granice, inače – *Slavonska krajina* od Save do Drave i *Hrvatska krajina* od Drave do Jadranskog mora – osnovan je u XVI veku sa ciljem odbrane od Turaka. Posle Karlovačkog mira ove krajine su proširene *Posavsko-podunavskom granicom* i *Potisko-pomoriškom granicom*. Sve su one, kao što smo rekli, izuzete iz nadležnosti mađarskih županijskih uprava i postavljene pod direktnu upravu austrijskog vladara, odnosno Dvorskog ratnog saveta.)

Na crkvenom saboru godine 1790. visoko sveštenstvo i plemstvo je insistiralo na staleškim privilegijama, i sugerisalo mir sa Mađarima, dok je sloj trgovaca-intelektualaca-oficira tražio moderna kolektivna nacionalna prava. U ime ujedinjenog srpskog gradskog i krajiškog stanovništva, umesto dotadašnje crkvene autonomije, sabor je postavio zahtev za teritorijalnu autonomiju. Zanimljivo je da su tu teritorijalnu autonomiju zamislili u Tamiškom Banatu, ne dovodeći u pitanje da Bačka, Slavonija i Srem pripadaju Ugarskoj, odnosno Hrvatskoj.

Negde u isto vreme pojavljuje se na drugoj strani granice, u Beogradu, ideja Velike Srbije, ideja da se svi Južni Sloveni ujedine pod vođstvom Srba. Ideja je, bez sumnje, sadržala dobru dozu nacionalističkih emocija i romantičarskih težnji, a u savezništvu sa velikoilirskim idejama Ljudevita Gaja i dobrog dela hrvatske

buržoazije doprinela je u velikoj meri da su se za vreme revolucije 1848. Srbi i Mađari opet našli na suprotnoj liniji fronta.

Revolucija 1848.

Na vest izbijanja buržoaske revolucije u Pešti, Srbi su reagovali sa oduševljenim simpatijama – u prvom redu đaci i studenti koji su učili u Pešti, Budimu i Požunu. U krugovima ostalog dela srpske inteligencije je, međutim, prevladalo stanovište da bi trebalo iskoristiti priliku za afirmaciju svojih nacionalnih ciljeva, koji nisu u svemu istovetni sa ciljevima Mađara. Na saborima u Pešti i u Novom Sadu ubrzo su formulisali svoj stav i postavili svoje zahteve mađarskom parlamentu koji je zasedao u Požunu. U svojim deklaracijama naglašavaju da priznaju mađarsku naciju i prvenstvo mađarskog jezika, ali ističu istovremeno i zahtev da se zakonom potvrdi slobodna upotreba srpskog jezika u verskim i upravnim poslovima, samostalnost i ravnopravnost pravoslavne crkve, i pravo da sami rešavaju poslove vezane za školske, zadužbinske i ostale nacionalne institute. Zahtevaju, dalje, vraćanje crkvenih poseda, zapošljavanje Srba pri prvostepenim i apelacionim sudovima, da se za sazivanje skupštine ne traži odobrenje vlasti, da se reši pitanje Vojne krajine itd.

Mađarski parlament je saslušao zahteve, vođa revolucije, Lajoš Košut (Kossuth Lajos) je predložio da vlada razmotri zahteve, da preduzme mere za otklanjanje eventualnih nezakonitosti, a da u pitanjima koja zahtevaju zakonska rešenja iznese svoje predloge na sledećoj sednici parlamenta. Tom prilikom Košut je i lično primio članove srpske delegacije. Taj prijem je, po svedočenju hroničara, postao presudan za opredeljenje Srba u revoluciji 1848. Desilo se, naime, da je vođa delegacije Đorđe Stratimirović izrazio želju da parlament prizna Srbe kao naciju, našta je Košut izjavio da u Mađarskoj, sem Mađara, ne priznaje ni jednu drugu naciju. Ako im

to mađarski parlament ne prizna – rekao je Stratimirović – obratiće se drugom. Košutov odgovor bio je kratak i odsečan: Onda ćemo stvar rešiti sabljama.

Bilo bi, naravno, neistorijski tvrditi da je ta nedovoljno promišljena – s Košutove strane čak demantovana – rečenica postala uzrok srpskom opredeljenju da se okrenu protiv revolucije, odnosno protiv Mađara. Uzroci su bili mnogo dublji.

- Merodavni krugovi mađarske politike gledali su na doseljene Srbe kao na nezvane goste i pokušali su da im što više uskrate privilegije koje su ovi dobili od Leopolda I. Bilo je nelogično očekivati od njih da proces koji su započeli, okrenu u obrnuti pravac, i da u borbi za sopstvena nacionalna prava pokažu razumevanje za nacionalna prava potencijalnih rivala, koji su se već nekoliko puta pokazali kao nelojalni prema Mađarima.
- Nastojanja Srba za što veću versku i nacionalnu samostalnost u granicama Ugarske, po prirodi stvari, uvek su se sučeljavala sa mađarskim nacionalnim interesima i mađarskim protivljenjem, što je još više pothranjivalo psihozu, po kojoj obe nacije vide u drugom neprijatelja.
- Beč i Beograd su svim mogućim sredstvima neprekidno raspirivali mržnju među Mađarima i Srbima koji su živeli na tlu Ugarske. Beč je čas obećanjima, čas pretnjama pokušao da stvori situaciju u kojoj će se ovi međusobno neutralisati, a Beograd je, ponesen velikosrpskim idejama, stalno nagovarao svoje sunarodnike s one strane Save i Dunava da se otcepe od Ugarske.
- Pošto su se u međuvremenu izoštrili odnosi između Hrvata i Mađara, pojavila se mogućnost hrvatsko-srpskog savezništva, čime su izgledi Srba za teritorijalnu autonomiju i nacionalnu samostalnost znatno porasli.

Prve pokušaje Srba, dakle, da se priključe revoluciji, i na taj način izbore za svoja nacionalna prava, možemo pripisati privremenoj prevagi krila koje je gajilo simpatije prema Mađarima, dok konačnu odluku da se suprotstave revoluciji i stanu na stranu Habsburgovaca, možemo smatrati kao ishod gore spomenutih istorijskih i društvenih okolnosti.

Odluke koje su Srbi prihvatili maja 1848. na skupštini u Karlovcima već pokazuju potpunu radikalizaciju i jasno suprostavljanje. Zahteva se osnivanje srpske vojvodine pod austrijskim okriljem, "u zajednici mađarske krune", koja bi obuhvatila Srem sa Vojnom krajinom, Baranju, Bačku sa Bečejskim okrugom, Šajkaški i Kikindski dištrikt, kao i Tamiški Banat sa Vojnom krajinom. Opređenje te srpske vojvodine je više nego jasno: slobodnom voljom i na osnovu potpune ravnopravnosti stupa u političko savezništvo sa hrvatskom Trojedinom. Za patrijarha je izabran Josif Rajačić, a za vojvodu Stevan Šupljikac.

Vredi napomenuti da je odluke karlovačke skupštine i sam austrijski car, Ferdinand, smatrao nezakonitim, ni njemu ne pada na pamet da prizna Srbe kao naciju, jedino kao zajednicu organizovanu na verskoj osnovi, koja je u potpunoj zavisnosti od mađarske vlade. To, međutim, sada već ne utiče na razvoj situacije, "verni Srbski narod" se – u savezništvu sa Hrvatima pod vođstvom Josipa Jelačića – upušta u tešku oružanu borbu protiv Mađara.

Iako se ta njegova borba završava potpunim porazom – srpske snage su uspele da zadrže pod kontrolom samo titelski plato –, nema sumnji da su i time Srbi odigrali značajnu ulogu u ugušivanju mađarske revolucije. Ta uloga je, istorijski gledano – ne samo iz mađarskog aspekta – negativna. Srpski istoričari su pokušali da odgovornost za to prebace na Košuta i na kratkovidnu

manjinsku politiku mađarske buržoazije, te da prvi period revolucije prikažu kao antifeudalni narodni pokret, priznavajući konktarevolucionalni karakter samo od trenutka kada je austrijski uticaj na Srbe postao dominantan. Činjenice međutim ostaju činjenice: Srbi nisu mogli, ili nisu hteli da prepoznaju u mađarskoj revoluciji nastavak jednog sveevropskog, naprednog pokreta, i dozvolili su tadašnjim velesilama da ih iskoriste za ciljeve svojih nečistih manipulacija. Možda je posle svega ovog bila čak istorijska nužnost, da su za svoje zasluge „nagrađeni” time, čime su Mađari kažnjeni: nemilosrdnim apsolutizmom Aleksandra Baha. Bila je zaista slaba uteha da su tih deset godina bar preživeli unutar, s toliko muke izvojevane, Srpske vojvodine.

Kao epilog srpskog i hrvatskog opredeljenja u revoluciji 1848, neka stoji podatak da su se manje-više svi političari koji su zaista zastupali svoj narod, a nisu želeli da postanu marionetske figure u rukama Habsburgovaca, ubrzo posle ugušenja revolucije pasivizirali ili prešli na stranu opozicije. Sada, međutim, nisu bili više opozicija jedne liberalne mađarske, već jedne samouvereno-arogantne konzervativno-dinastične austrijske vlade. Rajačić se povukao iz političkog života, Stratimirović je postao pravi anti-Habsburgovac, Ljudevit Gaj je čak dospao i u zatvor. Samo su karijeristi, koji su bili zaista spremni da služe Habsburšku dinastiju, kasirali velike nagrade: Jelačić, na primer, ogromnu novčanu nagradu i grofovski rang (političku funkciju, međutim, ni on nije dobio).

Crkvena i školska autonomija Srba u dualističkoj Mađarskoj

Srpska vojvodina ni teritorijalno, ni politički nije ispunila srpska očekivanja. Sveukupno stanovništvo vojvodine – koja se sastojala iz pet okruga: temišvarskog, bečkerečkog, lugoškog, novosadskog i somborskog – brojalo je godine 1860. oko milion i po duša, od čega Srba svega oko 300.000. Opet su Srbi bili u manjini, s tim što im sad službeni jezik nije bio mađarski, već nemački.

Revolucija godine 1848. ukinula je kmetske odnose, nagovestila kraj feudalnog i početak kapitalističkog društva na ovim područjima. Širenjem železničkog transporta, srpski trgovci su izgubili svoje ranije pozicije, zanatstvo se razvijalo dosta sporo, proces jačanja građanskog sloja gubi u svom intenzitetu.

Godine 1860, 27. decembra, austrijski car ukida Srpsku vojvodinu. Bačku i Banat priključuje Mađarskoj, a Srem Hrvatskoj. To je ujedno i konačan poraz srpske reakcije koja je stajala u službi austrijskih interesa. Na scenu stupaju liberali Svetozara Miletića, koji su se zalagali za sporazum Srba i Mađara u borbi protiv austrijskog apsolutizma i centralizma.

Godine 1867. Austrijanci i Mađari potpisuju takozvanu nagodbu, sporazum kojim se formira Austro-Ugarska Monarhija. Mađarska se uzdiže na nivo dualističkog partnera, dok se narodnostima koji žive na njenoj teritoriji rapidno smanjuju šanse da ih priznaju kao samostalne nacije. Vladajući mađarski krugovi žele da stvore nacionalnu državu, odgovarajući tome rađa se teorija mađarske političke nacije, koja kaže da je Mađarska jedinstvena nacionalna država, čiji su stanovnici članovi “jedinstvene mađarske političke nacije”, bez odzira na to, da li im je nacionalnost ili maternji jezik

mađarski, rumunski, slovački, srpski itd. Ta teorija dobiva svoj legitimitet godine 1868, takozvanim *zakonom o narodnostima*.

Zakon ne priznaje, doduše, manjinama status državotvorne nacije, ali je u tolikoj meri liberalan da deklariše građansku ravnopravnost pripadnicima manjina, slobodnu upotrebu maternjeg jezika u nižim državno-upravnim organima, u sudstvu, u osnovnom i srednjem školstvu. Garantuje, dalje, pravo na osnivanje raznih društava, i obezbeđuje crkvenu, a unutar nje školsku i kulturnu autonomiju.

Vrhovnom uredbom o srpskim crkvenim i školskim fondovima, izdanom 10. avgusta 1868. godine, potvrđuje se neprikosnovena vlast pravoslavne crkve i patrijarha ne samo u crkvenim poslovima – kao što su imenovanje sveštenika, nagrađivanje popova i episkopa, organizovanje verskih opština i školskih saveta –, već i u pitanjima srpskih škola i raspolaganja manastirskim dobrima i nacionalnim fondovima koja obezbeđuju materijalna sredstva za srpske škole.

Srpske škole počele su da se osnivaju već početkom XVIII veka, uglavnom u okvirima crkava i manastira. Bile su to trivijalne škole u kojima se učilo čitanje, pisanje, račun, veronauka i crkveno pojanje. Učitelji su većinom bila sveštena lica. Kasnije su, pod uticajem velikoruskih ideja, počele da se otvaraju neke vrste rusko-slovenske škole, u kojima su srpska deca učila iz ruskih crkvenih knjiga i bukvara. Pored ovih, bilo je i takozvanih gramatikalnih ili kapitalnih škola, u kojima su đaci pored gore spomenutih predmeta učili još slovensku gramatiku, zemljopis, nemački i latinski, a ponegde i mađarski jezik. Škole su izdržavali sami građani, bogatiji su plaćali više, a za siromašnu decu školarinu je plaćala opština.

Deo Vrhovne uredbe koji govori o školstvu navodi, da je svako dete obavezno da pohađa školu od svoje sedme do dvanaeste godine. Svaka opština dužna je da osnuje školu i da drži učitelja ako ima 50 dece uzrasta obaveznog školovanja. Učitelj je mogao biti zadužen za najviše stotinu đaka, ako ih je bilo više od sto, opština je bila dužna da zaposli i drugog pedagoga. Naselje je moralo da obezbedi svakom učitelju učionicu i službeni stan, ili, u nedostatku stana, odgovarajuću nadoknadu. Naselja u kojima nije bilo pedesetoro dece, mogla su da se udruže i da osnuju zajedničku školu, s tim da ona nije smela biti udaljenija od pola sata hoda od sela gde su đaci stanovali.

Vrhovna uredba prepisuje, nadalje, da mogu da se koriste samo odobreni udžbenici. Verske udžbenike odobravalala je episkopska skupština, a ostale sama vlada. Jedan od paragrafa decidirano određuje da je "u srpskim narodnim školama jezik nastave srpski". Pojam „jezika većine” ili “državnog jezika” nigde se ne spominja. Navode se, međutim, obavezni predmeti. To su: veroispovest (stari i novi zavet, čitanje crkvenih čitanki, jevanđelija i legendi), crkveno pojanje, srpski jezik (sa učenjem čitanja i pisanja ćirilicom), matematika, lepomis i fiskultura. Veroispovest su predavali pravoslavni popovi, koji su bili obavezni da organizuju i polaganje ispita godišnje jedanput.

U delu koji se odnosi na crkvena dobra i nacionalne fondove, uredba naglašava da je njihov prirodni glavni kurator i predstavnik srpski patrijarh, karlovački mitropolit, a u crkvenim županijama nadležni županijski episkop. Jedan od paragrafa reguliše uslove korišćenja čiste dobiti iz rukovanja manastirskih dobara, određivši da se polovina čiste dobiti, koja ostaje po podmirivanju troškova, stavlja u manastirski fond, radi povećavanja crkvene imovine, a druga polovina se uliva u crkveni i takozvani *clericalis* fond za ciljeve narodnog obrazovanja.

Karlovački patrijarh i mitropolit neposredno je upravljao sa dva fonda. Prvi je bio *clericalis* ili *karlovački školski fond*, koji je osnovan 1749 godine, a drugi takozvani *neotuđivi nacionalni fond*, osnovan 1769. godine. Sa dva fonda upravljalo se sasvim odvojeno, a mađarska vlada je imala samo pravo “najvišeg nadzora” nad njima. Čist prihod *clericalis* fonda je korišćen za finansiranje verskih i drugih škola – gimnazija, viših škola –, a neotuđivi nacionalni fond za episkopske plate i održavanje njihovih domova, kao i na potporu županijskih crkvi i sveštenika.

Konkretno poslove oko tih fondova obavljala je uprava, a sva načelna pitanja koja su bila u vezi sa autonomijom Srba, odnosno sa crkvenim, školskim, kulturnim, obrazovnim i dobrotvornim poslovima, odnosno sa fondovima koja su obezbeđivala materijalnu podlogu za ove delatnosti, rešavao je Kongres pravoslavne srpske crkve. Kongres se sastojao od 75 poslanika. 25-oro su bila crkvene ličnosti, ostali laici (svetovnjaci). Pored njih članovi su bili još karlovački episkop (u svojstvu pravoslavnog srpskog mitropolita i patrijarha), kao i svi županijski episkopi, na osnovu svojih crkvenih funkcija. Mandat poslanika je trajao tri godine. O pojedinim pitanjima izjašnjavali su se i glasali po svojoj savesti i ubeđenju, ne po instrukcijama svojih birača.

Kongres se sazivao svake treće godine, po potrebi mogao se sazvati i vanredni. Svi kongresi su se morali najaviti vladaru, koji je na zasedanje slao svog zastupnika. Kraljev zastupnik nije imao prava da se meša ni u tok kongresa, ni u njegove odluke. Sednice su bile otvorene, za red i tišinu odgovarao je predsednik. Odluke kongresa proglašavao je i sprovodio predsednik kongresa (karlovački episkop), odnosno odbor kongresa.

Manjinska prava sadržana u zakonu o narodnostima i vrhovnoj uredbi nisu ispunila očekivanja nemađarskih naroda koji su živeli unutar granice Ugarske, ali su i takva, kakva su, pružile više, nego

što su mađarski zakoni garantovali manjinama pre revolucije 1848, i više nego što je manjinama pripadalo u većini tadašnjih evropskih zemalja.

Građanin bilo koje pripadnosti mogao je da iznese svoje mišljenje na maternjem jeziku na opštinskim, zakonsko-upravnim i crkvenim sastancima, da podnese na svom jeziku razne molbe i predstavke lokalnim vlastima i vladi, i da na ove dobije odgovore na istom jeziku. Zakoni su se objavljivali na jezicima svih narodnosti koje su živjele na teritoriji zemlje. Na nižim sudovima svi pripadnici manjinskih nacija imali su mogućnost vođenja spora na svom maternjem jeziku, a viši sudovi su se – u sporovima nemađarskih strana – sami brinuli o prevođenju akata i presuda na mađarski, odnosno na jezike narodnosti.

Opštine su same odlučivale na kom jeziku će voditi zapisnike i postupke. I crkvama je bila obezbeđena totalna sloboda upotrebe maternjeg jezika. Svaki pripadnik manjinskih naroda mogao je da se školuje na svom maternjem jeziku, “sve do početka akademskih studija”.

Po pitanju sticanja upravnih službi niko nije smeo da bude zapostavljen zbog svoje nacionalne pripadnosti, što više, izrečeno je “da će se državna vlada brinuti da se na radna mesta sudskih i administrativno-upravnih službi, posebno na županska mesta postave po mogućstvu pripadnici koji pored ispunjavanja potrebnih kriterija, poznaju i jezik odgovarajuće narodnosti.”

Položaj Srba od kraja XIX veka do Trianona

Mađarizatorska politika i pokušaji asimilacije

Kao što smo već spomenuli, ni u srednjem veku, ni u razdoblju od XVI do XVIII veka, nije bilo nacija u današnjem smislu reči, prema tome nije bilo ni nacionalnog tlačenja, nasilne asimilacije, čak ni nacionalizma ili šovinizma. Moderni mađarski nacionalizam, rođen pri kraju XVIII veka, bio je usmeren protiv bečkog dvora, kao oličenja feudalnog apsolutizma, s tim da je demokratska i – današnjom terminologijom rečeno – ljudska prava, izvojevana tokom prve polovine XIX veka i u revoluciji 1848-49, obezbeđivao svim građanima zemlje, bili oni Mađari ili pripadnici manjinskih naroda. Bilo je, naravno, nacionalističkih i protivsrpskih pojava, kao i mađarizatorskih nastojanja i u ovo vreme, one međutim nikad nisu karakterisale službenu politiku. U poslednjoj trećini XIX veka, međutim, dolazi do promene u tim trendovima: u mađarskom javnom životu postaju sve izrazitiji nacionalna netrpeljivost i pokušaji mađarizacije.

Razlog ovih pojava leži, s jedne strane, verovatno u bojazni vladajuće mađarske aristokratske elite da bi jačajuća građanska klasa narodnosti, u borbi za svoja nacionalna prava, izvojevala i opšte pravo glasa, usled čega bi došlo do izmene u odnosu snaga unutar mađarskog parlamenta, a time i do poremećaja u dualističkoj strukturi imperije. Ta bojazan je bila pothranjivana i sve učestalijim konfliktima između Monarhije i Rusije, a – ne bez razloga – i sve vidnijim manifestacijama velikoruskih i velikosrpskih pretenzija.

S druge strane, treba imati u vidu da se demografski i ekonomski odnos snaga u Monarhiji u poslednjim decenijama XIX veka značajno izmenio u korist Mađara. Za ilustraciju navedimo podatak da je 1800. godine od ukupnog stanovništva Pešte i Budima svega jedna petina bila mađarske narodnosti (tri četvrtina je bila nemačke, ostali deo grčke i srpske narodnosti). Taj odnos se za pedesetak godina znatno pomera u korist Mađara: na jednu trećinu (Nemci su još uvek u većini), a za sto godina postiže čak 86%! Za celu Mađarsku imamo podatak da se od ukupnog stanovništva krajem XIX veka polovina izjasnila da je Mađar. (Razmere njihovog učešća u državnoj upravi istovremeno iznosi: kod državnih činovnika 87,9%, kod županijskih vlasti 90%, a kod opštinskih i gradskih činovnika 75-80%.)

Broj Srba je, nasuprot, već u prvim decenijama XVIII veka, počeo naglo da opada u celoj Ugarskoj. Delom zbog toga što su se mnogi odselili na područje Vojne granice, delom zbog žrtava u Rakocijevom ustanku, a mnogo ih je stradalo i od epidemije kuge. Tako da je u Budimu na početku XVIII veka popisano samo 484 srpska poreznika (budimska škola je 1730. godine imala svega 70 učenika), u Stonom Beogradu je od 800 nastanjenih Srba za manje od stotinu godina ostalo svega 135, u Segedinu 1.477, u Jegri 45, u Đendešu 38, u Miškolcu 26...

Ako tome dodamo činjenicu da su se Mađari u devedesetim godinama XIX veka pripremali za proslavu milenijuma, hiljadite godine kako su se nastanili na ovim područjima, biće nam lakše da shvatimo, zašto su se u ovim euforičnim vremenima pojačavali trendovi uveličanja sopstvene istorije i sopstvenog značaja, zašto se naglašava supremacija mađarske nacije, zašto se omalovažavaju tuđe vrednosti.

Godine 1879. uveden je mađarski jezik kao obavezni predmet i u narodnim, dakle i u srpskim školama. Ta mera je u krugovima

srpskih političara izazvala veliki revolt. Situacija se još više pogoršala kad je godine 1907. donešen takozvani *zakon o školstvu* (lex Apponyi). Zakon je proširio krug besplatnog narodnog školovanja, podigao učiteljske plate, ali je istovremeno propisao da se mađarski jezik mora u toj meri savladati u narodnosnim školama, da nemađarska deca posle završetka 4. razreda budu sposobna za usmeno i pismeno izražavanje na tom jeziku. Usled tog zakona došlo je do zatvaranja većeg broja srpskih škola. Istini za volju do toga bi došlo verovatno i bez Aponjijeveog zakona, jer je brojčano stanje ugarskog Srpstva u zadnjim decenijama XIX i početkom XX veka još više opalo.

Slika o položaju ugarskih Srba bila bi, međutim, jednostrana, ako ne bismo spomenuli da su narodnosti na teritoriji Ugarske i u ovim, za njih svakako težim prilikama imali svoje autonomne civilne zajednice: čitaonice, "učena", pevačka, amaterska i ženska društva. Putem svojih legalnih političkih stranaka, a i preko samostalne novinske i književne izdavačke delatnosti mogli su da na maternjem jeziku iznesu pred javnost svoje poglede, stavove i nastojanja, a crkvena i školska autonomija, koju im je garantovao zakon, bila je ujedno i zaloga njihovog nacionalnog opstanka.

Političke prilike Srba do 1918. godine

Težište političkog organizovanja Srba premešta se krajem šesdesetih i sedamdesetih godina XIX veka na jug Monarhije, gde je živela većina srpskog stanovništva. Svetozar Miletić i njegova *Srpska narodna slobodoumna stranka* pokušavaju da formulišu srpske zahteve u sledećim tačkama:

1. da se nemađarskim narodima u okvirima Ugarske prizna status nacije,

2. da se u županijama u kojima su pripadnici narodnosti u većini, uprava vrši na jeziku dotične narodnosti, i
3. da bi se pri formiranju županija sa mešanim etničkim sastavom trebalo rukovoditi nacionalnim principom, uz uvažavanje geografskih i etnografskih mogućnosti.

Međutim i u Miletićevoj stranci dolazi do unutrašnjih sukoba oko ostvarivanja ovih ciljeva: predstavnici krupne buržoazije ne prihvataju radikalne metode i pokušavaju da nađu kompromisno rešenje sa mađarskom aristokratijom. Miletićevu liniju nastavlja kasnije *Liberalna stranka* Mihaila Polita Desančića, dok *Radikalna stranka* Jaše Tomića koncentriše svoju pažnju na socijalno-ekonomsku problematiku nižih slojeva društva, uglavnom prihvata postojeće okvire narodno-crkvene autonomije, i prenamlašava vernost austrijskom dvoru.

Od godine 1871. u Novom Sadu počinju da deluju prvi socijalisti na čelu sa Svetozarom Markovićem i Vasom Pelagićem. U Budimpešti se godine 1890. osniva *Socijaldemokratska partija Ugarske*, koja početkom XX veka osniva svoje narodnosne agitacione odbore sa ciljem boljeg organizovanja nemađarskih naroda. Stranačka štampa izdaje se i na srpskom jeziku (*Narodni glas*, *Narodna reč*).

Zahteve srpskih stranaka i srpskih socijalista mađarski politički krugovi listom odbijaju. Jedini je izuzetak Lajoš Močari (Mocsáry Lajos), koji se suprostavio šovinističkoj politici svog doba i insistirao na ravnopravnosti narodnosti.

Godine 1914. izbija Prvi svetski rat. Srbi su, isto kao ostali narodi i narodnosti Monarhije, bili mobilisani u austrougarsku vojsku i poslani na front. Oni koji nisu želeli da se odazovu vojnom pozivu, prebegli su u Srbiju i kao dobrovoljci pristupili srpskoj vojsci.

Tokom rata ugušena je svaka politička aktivnost, a na nekim mestima dolazi i do određenih represalija nad civilnim stanovništvom. Pri kraju rata, 1918. godine osnuje se *Srpski narodni odbor* sa ciljem da ostvari prava srpskog naroda u Ugarskoj. 25. novembra 1918. godine održana je narodna skupština u Novom Sadu, na kojoj se proglašava oцепljenje Banata, Bačke i Baranje od Ugarske i neposredno прикључenje Kraljevini Srbiji. Na skupštini je, između ostalog, izrečen i stav da „nesrpskim i neslovenskim narodima, koji ostaju u našim granicama obezbeđuje se svako pravo, kojim žele da kao manjina očuvaju i razvijaju svoje biće. A isto tako, zahteva skupština ova, da se onim Srbima, Bunjevcima i Šokcima, koji i dalje ostaju izvan naših granica u drugim državama, obezbedi pravo zaštite manjina, njihov narodni opstanak i razvitak na načelu reciprociteta”.

Trianonsko nasleđe

Austro-Ugarska Monarhija je, bez sumnje, bila heterogena tvorevina i po svom nacionalnom, jezičkom, verskom sastavu i po različitom nivou ekonomskog razvoja. Etnička heterogenost, međutim, sama po sebi, ne mora da bude uzrok raspada jedne državne tvorevine. Istorija poznaje priličan broj država (SAD, Kanada, Švajcarska) koje su bile i ostale stabilne, bez obzira na to što su sastavljene od više nacija. Ni razlike u razvijenosti ne moraju uvek da vode do raspada (lep primer za to je Italija). Čak ni u slučaju da se etnička heterogenost i ekonomske razlike pojavljuju istovremeno na istom mestu, rascep nije istorijska neminovnost (Španija, Velika Britanija). Monarhija se nije raspala zbog toga što je bila mnogonacionalna, već zbog toga što nije pronašla političku strukturu koja bi odgovarala njenom etničkom sastavu.

Neelastična politička konstrukcija dualizma, koja se odupirala svakom pokušaju reforme, kruta politika austrijske i mađarske vladajuće elite, kao i želja i političke tendencije manjinskih naroda za stvaranje suverenih nacionalnih država – sve je to doprinelo da se Monarhija (uglavnom zbog unutrašnjih razloga) raspala. U pozadini tih unutrašnjih konflikta nisu delovali ugnjetači s jedne, i ugnjeteni s druge strane, radilo se o sukobu većeg broja ekspanzionističkih nacionalizama, koji su uzajamno zanemarili interese drugih (rumunski ili srpski nacionalizam nije se razlikovao od mađarskog po svojim etičkim kvalitetima, jedino po svojoj poziciji). Kao što je kraj rata pokazao, niko nije postavljao za cilj samo “etnički čistu” državu, svi su pretendovali i na teritorije tuđih naroda.

Srpski nacionalisti su, recimo, već u samom početku istakli za cilj stvaranje Velike Srbije, čime su bez posebnih skrupula najavili svoje pretenzije ne samo na srpske teritorije, već i na one, na kojima su živeli Hrvati, Bosanci, Crnogorci, Makedonci, Slovenci, pa čak i neslovenski narodi, kao što su Albanci, Rumuni, Mađari. Po njihovoj zamisli, na primer, gradovi Baja i Temišvar trebalo je da pripadnu Srbiji, a neki su planirali i srpski koridor koji bi povezivao Čehe i Slovake sa Srbima, pa bi se Srbija graničila sa Mađarskom na liniji jezero Ferte–Balaton–Mohač.

Zamisao da južnoslovenski narodi osnuju svoju zajedničku državu van granica Monarhije sazrevala je prilično dugo, a zvanično je formulisana prvi put u Krfskom sporazumu potpisanom 20. jula 1917. godine. Sporazum predviđa stvaranje zajedničke srpsko-hrvatsko-slovenačke demokratske parlamentarne monarhije na čelu sa dinastijom Karađorđević, u kojoj bi svi narodi, svi jezici i veroispovesti bili ravnopravni. Područje na kome bi se ta država formirala, nije precizirano, govori se samo o teritorijama na kojima spomenuti narodi žive u kompaktnim, povezanim blokovima.

Do ostvarivanja ovih planova dolazi po završetku Prvog svetskog rata, kada je 1. decembra 1918. godine proglašena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Jugoslavija). Nova država je sastavljena od teritorija od kojih je samo Srbija (južno od Save i Dunava) bila samostalna kraljevina (od 1881. g., na teritoriji od 48.357 km², sa oko dva miliona stanovnika), Crna Gora samostalna kneževina (na teritoriji od 9.475 km², sa tristotinak hiljada stanovnika), dok su svi ostali sastavni delovi – Slovenija, Hrvatska, Bosna, Hercegovina, Dalmacija – izdvojeni iz Austro-Ugarske Monarhije, podrazumevajući, naravno, i teritorije bivše Ugarske, Bačku, Banat i Baranju.

Kraj rata, odnosno mirovni ugovor potpisan u Trianonu 4. juna 1920. godine, označio je ujedno i kraj Austro-Ugarske Monarhije,

znatno prekrojio mapu ovoga dela Evrope, i stvorio sasvim nove ekonomske i političke odnose među narodima i narodnostima tog područja. Globalno gledano, oslanjajući se samo na istorijske fakte, suštinu mirovnog ugovora i njegove posledice mogli bismo najkraće sažeti u sledećem: umesto jedne višenacionalne države stvoreno je više višenacionalnih država, s tim, što se prethodno stanje formiralo tokom vekova, u dialektičkom istorijskom procesu, a ovo novo – nepravedno – na zelenom stolu, u neprincipijelnom i neubedljivom cenkanju evropskih velesila, bez pravih etničkih osnova.

Najveći gubitnik Trianona bila je Mađarska, koja je od svoje pređašnje teritorije od 282 hiljada km² ostala na svega 93 hiljada km², što predstavlja gubitak svog zemljišta od dve trećine! Rumunija je dobila od toga oko 103 hiljada km² (kakve li je istorijske zasluge imala, da joj je pripalo više nego što je Mađarskoj ostalo?!), Čehoslovačka 63 hiljada, Kraljevina SHS 21 hiljada, Austrija 4 hiljada km².

Slična je slika i po pitanju stanovništva. Od svojih 18 miliona stanovnika (od toga nešto više od 10 miliona Mađara) Ugarska je izgubila oko 10 miliona! Od toga oko 3 miliona Mađara se iz jednog dana u drugi našlo van granica svoje matične zemlje! Broj stanovnika Rumunije je porastao sa 5,24 miliona, od toga broj Mađara je iznosio 1,7 (po drugim podacima 1,9) miliona (više od 30% od ukupnog broja Mađara u Monarhiji). Čehoslovačka je dobila 3,5 miliona novih stanovnika (od toga nešto više od milion Mađara), Jugoslavija 1,6 miliona (465-480 hiljada Mađara). Na teritoriji koja je pripala Austriji živelo je oko 25 hiljada Mađara.

Da se političari Trianona u prekrojavanju granica nisu baš rukovodili aspektom nacionalne pripadnosti, vidi se i iz sledećih podataka: da ostanemo samo na primeru Kraljevine SHS, od njenih 12,5 miliona stanovnika Srba je bilo oko 38%, (znači da su

imali samo relativnu većinu), Hrvata oko 32%, Slovenaca 9%, Mađara 7-8%, Nemaca 7-8%, Muslimana 5%, dok je ostali deo stanovništva bio mešovitog sastava. Ako pogledamo etničku kartu novopriključenih teritorija, možemo da zaključimo da je u Bačkoj i Banatu bilo više pripadnika neslovenskih naroda nego Srba i Hrvata zajedno. Udeo Mađara u ukupnom broju stanovništva tog regiona iznosio je 29%.

Statistički podaci se izražavaju samo jezikom matematike. Čak ako i shvatimo pomoću njih kolika je istorijska nepravda učinjena Mađarskoj, za odmeravanje pravih dimenzija Trianona i njegovih posledica trebalo bi sagledati i sve prirodne resurse – rodnu bačvansku i banatsku zemlju, erdeljske šume i rudnike –, celu infrastrukturu – fabrike, postrojenja, puteve, mostove, električne vodove –, sve materijalno i duhovno bogatstvo gradova kao što su, recimo, Kolozsvár (Kluj), Nagyvárad (Oradea), Pozsony (Bratislava), Kassa (Košice), Szabadka (Subotica), Újvidék (Novi Sad) itd., najzad – zadržavajući se samo na mađarsko-srpskim relacijama – sve ono što su za Mađare pod srpskom vlašću značila prvo diktatura i nemilosrdna asimilatorska politika kraljevske Jugoslavije, kasnije krvava osveta Titovih partizana po završetku Drugog svetskog rata, perfidna komunistička denacionalizatorska politika, nasilna promena etničkog sastava ovih teritorija, i sve posledice velikosrpskih ambicija Slobodana Miloševića i njegove garniture.

Na suprotnoj strani i u Drugom svetskom ratu

Trend opadanja broja Srba u Mađarskoj nastavljao se i između dva svetska rata. Razloge beležnik Eparhije Budimske, Stevan Čampraga vidi u sledećem: "Više je umrlo nego rađalo, više se odseljavalo nego doseljavalo, više napuštalo pravoslavlje nego što se primalo iz drugih veroispovesti, sve se više sklapalo mešovitih brakova, sve više udovaca-udovica i neženjenih i neudatih punoletnih osoba, sve je to negativno uticalo na naše brojno stanje." Osim toga mnoge srpske porodice su optirale u Kraljevinu SHS, najviše u Bačku i Banat.

Istini za volju, dodajmo tim razlozima i činjenicu da su mađarske vlasti, ozlojeđene zbog trianonskih odluka u ciglih godinu i po dana ukinule sve pozitivne mere manjinske politike iz zakona od 1886. godine, što je verovatno takođe doprinelo odseljavanju Srba. Betlenova (Bethlen István) vlada je, doduše, godine 1923. donela zakon o manjinama i garantovala njihovu pravnu ravnopravnost, postavila sistem manjinskog školovanja i upotrebu jezika vrlo liberalno, međutim, kao što je to bila praksa u svim susednim zemljama, i u Mađarskoj je stvarni položaj manjina bio u to vreme daleko lošiji od onog što su pokazivali važeći zakoni.

Treba, istovremeno, konstatovati da su i u okolnostima kada od ukupnog broja stanovništva udeo svih manjina u Mađarskoj nije prelazio odnos od 10% (od toga 6,9% Nemaca!), a broj Srba rapidno opadao (god. 1924: 22.452, god. 1928: svega 9.019), Srbi su imali još uvek značajni školski sistem, štampu i priličan broj kulturno-umetničkih društava.

Manjinske škole su bile svrstane u tri kategorije. U grupi A svi su se predmeti učili na maternjem jeziku, u institucijama tipa B nastava je bila dvojezična, a u školama iz kategorije C jezik nastave je bio mađarski, s tim što je manjinski jezik bio obavezan predmet. Od srpskih škola 90% je spadalo u kategoriju C. Imamo i podatak da je do Drugog svetskog rata u 29 opština bilo srpskih veroispovednih škola.

Sve u svemu, možemo konstatovati da ova vremena i režim Mikloša Hortija (Horthy Miklós) nisu pogodovali Srbima u Mađarskoj u očuvanju svog nacionalnog identiteta, a mnogi su, posle izbijanja Drugog svetskog rata, bili izloženi i progonima.

Teške ratne rane

Aprila 1941. nemačka vojska, zajedno sa mađarskom i talijanskom, napada Jugoslaviju i ubrzo dolazi do vraćanja Bačke Mađarskoj, a nešto kasnije i Pomurja i Međumurja. Vojska uvodi strog režim: jugoslovenski činovnici ne mogu da ostanu na vodećim položajima, izlazak srpskih novina se zabranjuje, čisto srpske škole se zatvaraju, ostaju samo srpska odelenja tamo gde je to potrebno. Vlada donosi odluku o proterivanju svih kolonista koji su se u Bačku doselili posle 31. decembra 1918. godine. Po najnovijim podacima proterano je ili zatvoreno u logore oko 20.000 lica. Istovremeno useljeno je oko 13.000 Sekelja iz Bukovine i oko petstotina mađarskih viteških porodica. Do septembra, oktobra uglavnom se konsolidovala situacija: počela je sa radom civilna uprava, izvršene su pripreme za uspostavljanje proizvodnje i za obradu neobrađenog zemljišta, reorganizovano je školstvo i počela je nastava u školama. Međutim u južnim krajevima Bačke, u mestima gde je srpsko stanovništvo bilo u većini, još uvek je često dolazilo do pucnjave, paljivanja i raznih

sabotaža. Akcije četnika i partizana potpomagalo je i srpsko stanovništvo. 116 sabotera uhapšeno je i privedeno pred preki sud i od njih 64 osuđeno na smrt. Na redovnom sudu pokrenut je postupak protiv 342 osoba. U Subotici je pogubljeno 15 osoba.

Krajem novembra formiran je u šajkaškom okrugu partizanski odred od pedesetak ljudi, pa su sabotaže i terorističke akcije otad tekle organizovano. Pošto je sve to do kraja 1941. godine poprimilo uznemiravajuće dimenzije, vlada se odlučila da upotrebi vojsku za pacifikaciju područja. Januara meseca 1942. dolazi do oružanog sukoba između šajkaškog partizanskog odreda i mađarskih policajaca stacioniranih u Žablju. U borbi je izgubilo živote 2 policajca, 4 graničnih lovaca s jedne, i 8 partizana s druge strane, a Mađari su imali i 11 ranjenika. Na to šef generalštaba Ferenc Sombathelyi (Szombathelyi Ferenc) organizuje kaznenu akciju: sa jednom brigadom mađarske vojske uništava partizanski odred i započinje u trouglu Žabalj-Šajkaš-Titel „pročišćavanje terena”. Ovo pročišćavanje se, nažalost, pretvara u masakr. 21. Januara dolazi do zloglasne racije u Novom Sadu, a cela akcija završava se krvavom odmazdom u Srbobranu (Szenttamás) i Bečeju (Óbecse). Racije su imale mnogo žrtava: po izveštaju komande V korpusa mađarske vojske ukupno 3309, od toga većinom Srba (2550) i Jevreja (743). Među njima muškaraca 2102, žena 792, staraca 299 i dece 147. Najviše je propatilo srpsko i jevrejsko stanovništvo Čuruga (Csurog), Novog Sada (Újvidék) i Žablja (Zsablya).

Krvoproliv je izvršeno sa znanjem viših vojnih organa, ali javnost nije obavještena o događajima i žrtvama. Saznavši što se dogodilo, opozicioni ministar Endre Bajči-Žilinski (Bajcsy-Zsilinszky Endre) u svom memorandumu od 4. februara 1942. događaje u šajkaškom kraju karakteriše kao „krvavi zulum i najnečovečnije klanje”, kao strahovitu grešku protiv koje treba da digne glas svaki pošteni građanin Mađarske, kao neizmernu sramotu za mađarski

narod, kao klanje „koje nema ništa zajedničko sa mađarskim duhom” i zahteva da se krivci privedu pred sud. Oko godinu dana posle tragičnih događaja na Sudu mađarskog generalštaba počeo je proces protiv glavnih krivaca, generalpotpukovnika Ferenc Feketealmi-Ceidnera (Feketealmi-Czeydner Ferenc), general-majora Jožefa Grašija (Grassy József), pukovnika Lasla Deaka (Deák László) i policijskog kapetana Martona Zeldija (Zöldy Márton), do presude, međutim, nije se stiglo, jer su optuženi, pomoću nemačkog generalštaba, pobjegli u Nemačku i tako izbegli kaznu.

Iako su se mađarske vlasti posle ovih žalosnih događaja trudile da konsoliduju situaciju na vraćenim teritorijama – davanjem crkvene i kulturne autonomije Srbima, omogućavanjem povratka proteranih i interniranih, organizovanjem školske nastave na maternjem jeziku, ulaganjem u izgradnju industrije, kao i u razvoj poljoprivrede i male privrede itd. –, uspomena ovog krvoprolića ostavila je duboke tragove u dušama ovdašnjih Srba.

Lako je pretpostaviti da su bol i ogorčenje nad žrtvama bile još sveže jeseni i zimi 1944. godine, kada su se Titovi partizani desetostruko osvetili vojvođanskim mađarskim stanovnicima, ali je teško objasniti, zašto baš njima, kad su, s jedne strane ovi bili sasvim nedužni za učinjeno krvoproliće, s druge pak, niti su organizovali sabotaže, niti pružali ikakav otpor „oslobodiocima”. Istorijske činjenice su posle mnogo-mnogo godina izišle na videlo: pred kraj Drugog svetskog rata partizani, ulazeći u Bačku i Banat pod okriljem sovjetskih trupa, potpomognuti od strane lokalnih osvetnika, po odobrenju najvišeg vojnog vodstva, pokupili su i mučki ubili više desetina hiljada Mađara, najviše u Bezdanu (Bezdán), Somboru (Zombor) i okolini, u Sivcu (Szivác), Subotici (Szabadka), Bajmoku (Bajmok), Kanjiži (Magyarkanizsa), Senti (Zenta), Bečeju (Óbecse), Temerinu (Temerin), Novom Sadu (Újvidék) i Debeljači (Debelyacsa).

Recimo ovde jasno i nedvosmisleno: ne možemo da prihvatitimo objašnjenja koja tvrde da se tu radilo samo o kažnjavanju ratnih zločinaca i kolaboranata. Zna se da se najveći deo onih, koji su imali razloga da se pribojavaju kazne, povukao sa mađarskom i nemačkom vojskom i pokušao da zamete svoj trag. Broj onih koji su imali nešto na duši, a ipak ostali, svakako nije bio toliki da bi predstavljao opasnost za novi režim, bar ne u toj meri da se nije moglo pričekati i privesti ih pred sud. Bilo je to jednostavno kolektivno kažnjavanje mađarskog stanovništva, krvava odmazda, trijumfalna pobeda slepog osvetničkog duha, sa ne toliko blagim okusom pohlepe i gramzivosti.

Aleksandar Kasaš, jedini srpski autor koji je – po znanju pisca ovih redova – posle tačno pola veka opšteg ćutanja progovorio u svojoj knjizi *Mađari u Vojvodini 1941–1946* o ovom krvoproliću, i sam priznaje da je moguće „govoriti o refleksu emocija, čak i revanša”, da su „zabeleženi primeri lične osvete”, da je odmazda poprimila masovne oblike i da je nekima poslužila kao dobra prilika za sticanje imovine.

Vojna uprava, uvedena u delu Vojvodine naredbom Josipa Broza Tita 17. oktobra 1944. godine, već od prvog dana svog postojanja radikalizuje svoj odnos prema nacionalnim manjinama, posebno nemačkoj i mađarskoj. „I Nemci i Mađari – piše Kasaš – ocenjeni su kao glavni nosioci kolaboracionizma i zločina nad srpskim narodom u Vojvodini i kao pripadnici naroda poraženih od strane antihitlerovske koalicije imali su zbog toga da odgovaraju. O tom odnosu prevladao je u početku princip njihove kolektivne nacionalne odgovornosti i kažnjavanje.”

Drugi svedok ovih teških vremena, Jovan Veselinov Žarko u svojoj knjizi *Svi smo mi jedna partija* već pravi neku razliku između Nemaca i Mađara, ali odgovornost za nemile događaje

prebacuje sa vojnog i političkog vođstva na „neke pojedince“: „Teškoće su dolazile otuda” – kaže Veselinov – „što je u našim redovima bilo pojedinaca koji nisu pravilno shvatili i sproveli liniju Partije, posebno politiku bratstva i jedinstva. Neki pojedinci su jedno vreme smatrali da sa Mađarima treba postupati kao i sa Nemcima. Počeli su da dižu glave šovinistički elementi, koji su tražili osvetu nad čitavim mađarskim stanovništvom. Zbog toga je u prvim danima oslobođenja došlo do teških grešaka i istupa koji nisu mogli ostati bez posledica. Umesto da se pozovu na odgovornost stvarni saradnici okupatora, učesnici u zločinima koje je on izvodio, u nekim mestima došlo je do obračunavanja sa građanima mađarske narodnosti koji sa zverstvima fašista nisu imali nikakve veze.”

Iz rečenog, doduše, nije sasvim jasno da li to pod pojmom bratstva i jedinstva treba podrazumevati da su se Nemci ubijali u duhu linije Partije, a Mađari samo greškom pojedinaca, ipak imponuje da se bar priznaje da su stradali nedužni civili. U nastavku citata saznajemo i to da su za sve ovo, u stvari, odgovorni „neki ljudi” spolja: „Izvesne teškoće činili su nam i neki ljudi iz jugoslovenskog centra i neovlašćeni pojedinci koji su počeli da dolaze u Vojvodinu. To se naročito odnosi na Odeljenje zaštite naroda čiji su saradnici jedno vreme imali ovlašćenje da poduzimaju i konkretne mere gonjenja a da o tome ne obavestavaju pokrajinska politička rukovodstva i Vojnu upravu. Zato je dolazilo do nepotrebnog hapšenja nekih građana, jer se nije vodilo računa o našoj politici i utvrđenim kriterijumima. Dolazilo je i do nekontrolisanog korišćenja i razvlačenja narodne imovine.”

O broju stradalih Veselinov ne govori, a Kasaš procenjuje njihov broj na skromnih 5.000. Tačan broj žrtava će se možda saznati tek kad Srpska akademija nauka i umetnosti smogne snage da se suoči sa ovim činjenicama i poveri grupi čestitih naučnika da to utvrde. Do tada nam preostaje da se pozovemo na Svetozara Kostića i

Petra Relića Čede, članove UDBE, zloglasne Uprave državne bezbednosti koji kazuju da je u ovim akcijama ubijeno više od 20.000 ljudi, na vojvodanskog istoričara Šandora Mesaroša koji na osnovu svojih istraživanja dolazi do brojke od oko 30.000, na pesnika Đulu Ilješa (Illyés Gyula) koji u svoj dnevnik 1945. godine zapisuje brojku od 40.000, ili na kardinala Jožefa Mindsentija (Mindszenty József), koji u jednom pismu napisanom 1946. godine ministru spoljnih poslova Mađarske piše da se broj žrtava procenjuje na 50-60.000.

Srbi u Mađarskoj posle Drugog svetskog rata

Mađarska je tokom Drugog svetskog rata pretrpela ogromne gubitke: više od 900.000 mrtvih, 600.000 ratnih zarobljenika, od kojih je jedna trećina umrla u Sovjetskom Savezu; uništeno je 40% nacionalne imovine (posebno su stradali putevi, železnice, mostovi i stambeni objekti – u budimskom gradu, recimo, porušeno je ili oštećeno oko 90% zgrada). Zemlja je morala da isplati ratnu oštetu od 131 miliona dolara, istovremeno nije joj omogućeno da naplati 280 miliona dolara od Nemačke za svoje pretrpele štete. Moralni gubitak je bio neprocenljiv: propaganda susednih zemalja je proglasila mađarski narod u celini za fašiste i ratne zločince.

Dodajmo tome da je zemlja od 1945. godine praktično bila pod vojnom i političkom okupacijom Sovjetskog Saveza, da je staljinistička diktatura sa svim mogućim ideološkim i ekonomskim nitima vezivala sudbinu Mađarske za istočni blok.

Novе društveno-političke prilike uticale su i na odnos prema manjinama: tek što je započela posleratna konsolidacija koja je donela neke pogodnosti i za Srbe – u nekim opštinama su se osnovale škole sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom, izabran je prvi poslanik Mađarskog parlamenta srpske narodnosti, godine 1947. osnovan je *Demokratski savez Južnih Slovena* sa ciljem organizovanja političkog i kulturnog života –, godine 1948, usled poznate *Rezolucije Informbiroa*, dolazi do naglog pogoršanja odnosa između Jugoslavije i čitavog istočnog bloka, što se negativno odrazilo i na položaj Srba u Mađarskoj. Prestao je svaki kulturni i prosvetni rad, mnogi Srbi su izvedeni na montirane sudske procese, otpušteni s posla, nasilno preseljavani u druge

krajeve zemlje. Ako je to uopšte uteha, recimo i to, da ovi metodi totalitarnih vlasti nisu upotrebljavani samo protiv Srba: neposlušne i nepodobne pripadnike svog naroda sistem je kažnjavao sa istom surovošću.

Mada je ustav iz 1949. godine garantovao državljansku ravnopravnost i mogućnost školovanja na maternjem jeziku, do poboljšavanja položaja srpske manjine dolazi tek posle 1955. godine, kada se odnosi između Jugoslavije i Mađarske donekle normalizuju. Od tog časa postepeno se širi sistem manjinskih škola, a posvećuje se i sve veća pažnja očuvanju kulturnih i etnografskih vrednosti ovdašnjih Srba.

Na popisu stanovništva godine 1970. u Mađarskoj je registrovano 155.000 osoba nemađarskog maternjeg jezika. Službene procene, međutim, tvrde da je broj pripadnika etničkih manjina mnogo veći: oko 450.000 duša. Godine 1980. se svega 84.000 osoba izjasnilo za pripadnika manjine, mada ih je bilo – opet po službenim procenama – oko 320.000. Ovi podaci su vrlo simptomatični: otkrivaju, s jedne strane, činjenicu da Mađarska – za razliku od susednih zemalja – ne pokušava da umanjuje broj pripadnika manjina, da u njima ne vidi potencijalne neprijatelje, da pitanje manjine ne shvata kao unutrašnju stvar, koja je jednom za svagda idealno rešena, s druge strane pak, govore o tome da većina pripadnika etničkih manjina ne želi da manifestuje svoj nacionalni identitet, a mnogi ni da ga održe. U nekima od njih možda još deluju uspomene na posleratno iseljavanje Nemaca ili na nepoverenje prema Srbima za vreme informbirovske sukoba, međutim činjenica je i to, da je i spontana asimilacija postigla prilično visok nivo. To svakako ukazuje na nedostatke i greške manjinske politike komunističkog režima.

Zakonodavstvo 70-ih i 80-ih godina postepeno poboljšava položaj Srba: obezbeđuje se upotreba maternjeg jezika, školovanje i

kulturna delatnost na svom jeziku, pravo za postavljanje tabli sa srpskim nazivom gradova, sela i ulica. *Zakon o pravima nacionalnih i etničkih manjina* iz 1993. godine priznaje Srbima status državnostvorne nacije, obezbeđuje im teritorijalno nevezanu kulturnu autonomiju, odnosno mogućnost samoupravnog organizovanja, kao i slobodu izbora identiteta.

Ove mere su omogućile, prvo, osnivanje i delovanje *Srpskog demokratskog saveza* (od 1990. g.), a od 1995. godine formiranje *Srpske samouprave*. Postepeno se poboljšavaju uslovi školovanja, obnavlja se delatnost kulturno-umetničkih društava, uvode se redovni programi na srpskom jeziku preko pečujskog i budimpeštanskog radija i na televiziji. *Srpske narodne novine*, list Srba u Mađarskoj s uspehom pokušava da zadovolji ciljeve informisanja, a istovremeno da deluje i u pravcu zaštite nacionalnih interesa. Godine 1999. u Pomazu izašao je iz štampe prvi broj višejezičnog manjinskog lista *Dera*, koji se, pored drugih, trudi da afirmiše i kulturne vrednosti ovdašnjih Srba.

Pravoslavna crkva deluje i danas samostalno, organizovana u okvirima budimske eparhije, vršeći svoju službu u četrdesetak hramova, uglavnom u Budimu, Mohaču i Segedinu. Školovanje srpske dece na maternjem jeziku izvodi se u samostalnoj osnovnoj školi u Batanji i u osnovnoj školi i gimnaziji u Budimpešti. Na filozofskom fakultetu deluje katedra za srpski jezik.

Za razliku od vangraničnih mađarskih etničkih blokova, manjine u Mađarskoj danas karakteriše veoma velika sporadičnost. Srbi su nastanjeni u manjim grupacijama uglavnom u okolini Baje i Segedina, odnosno južno i severno od Budimpešte, pored Dunava, i, izuzev malene teritorije severno od Baje, nigde ne prelaze udeo od 5-25% od ukpnog lokalnog stanovništva. Po procenama iz devedesetih godina sveukupan broj pripadnika narodnosti (250.000

Nemaca, 100.000 Slovaka, 84.000 Hrvata, 10.000 Srba, 10.000 Rumuna i 4.000 Slovenaca) ne prelazi 5% od celog stanovništva.

Verovatno nećemo pogrešiti ako konstatujemo da su se upravo s ovim činjenicama – maleni postotak i etnička sporadičnost – rukovodili mađarski zakonodavci devedesetih godina prilikom regulisanja prava i mogućnosti pripadnika nacionalnih manjina: obezbedili su im sva prava koja se po evropskim merilima danas moraju obezbediti manjinama, međutim, propustili su da učine i galantni gest prema njima, da im omoguće parlamentsko zastupništvo, i da im metodima pozitivne diskriminacije, merama privatizacije i zakonsko-upravnog uređenja garantuju finansijske osnove delovanja i olakšaju im očuvanje nacionalnog identiteta i kulture. Pisac ovih redova je uveren da će prve godine XXI veka doneti opštezadovoljavajuća rešenja i u ovim segmentima viševjekovnog susedstva ova dva naroda.

Mogućnosti i preduslovi mirnog susedstva

Na pragu novog milenija ne bi bilo na odmet da dva susedna naroda, Mađari i Srbi ozbiljno razmotre, žele li, mogu li da žive ubuduće u mirnoj i plodnoj koegzistenciji, žele li, mogu li da u cilju sopstvenog razvoja pronađu zajedničke interese i ujedine svoje potencijale za ostvarenje istih, ili će se i u nastupajućim vekovima opterećivati nimalo slavnim uspomenama prošlosti i gubiti snagu u raspirivanju međusobnog nepoverenja i mržnje, jednom rečju: živeti u lošem susedstvu, stvarajući tako stalnu napetost u tom delu Evrope.

Pisac ovih redova je uveren da bi jasno formulisani ciljevi i precizno zacrtani putevi razvoja u velikoj meri doprineli da se s obe strane shvati: budućnost ova dva naroda zahteva od nosilaca razvoja da se prevaziđu dosadašnji nesporazumi i sukobi. Valjda nikad nije bilo toliko jasno kao danas, da je u vremenima opšte globalizacije sveta imperativ razvoja: postati činilac ovog integrativnog procesa, postati u ekonomskom, pravnom, moralnom i svakom drugom smislu ravnopravni član jedne međunarodne zajednice, i – bez žrtvovanja svog identiteta, svojih specifičnosti – ostvarivati svoje nacionalne ciljeve u okvirima zajedničkih pravila i interesa. Ako to shvatimo, ako u sopstvenim glavama rasčistimo da je svaka izolacija, svako zatvaranje u granice nacionalnih država anahronizam, svako samozadovoljstvo ravno konačnom zaostajanju od glavnih struja napretka, ravno stagnaciji i osiromašenju, biće nam jasno da je put integracije jedina alternativa razvoja.

Sledeća stvar s kojom bismo morali da budemo načisto jeste činjenica, da nijednoj velesili nismo važni kao malene nacije, niko nam neće pokloniti ništa, niko neće učiniti ništa umesto nas,

upućeni smo sami na sebe i jedni na druge. Mogućnosti opstanka i napretka treba, dakle, tražiti u sopstvenim snagama i u sjedinjenju istih sa susedima. Svaka forma regionalnog integrisanja, sa učešćem srednjo-, istočno- i južnoevropskih naroda, uveliko nas približava sveevropskoj zajednici. Zemlje, kao što su Češka, Slovačka, Poljska, Mađarska, Jugoslavija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Rumunija, Bugarska mogu, a verovatno bi i *morale* da na osnovama svojih istorijskih, ekonomskih, kulturnih tradicija i zajedničkih interesa izgrade neki regionalni savez, koji bi im pomogao u procesu priključivanja Evropi, i koji bi do samog čina uspešne integracije, pa čak i posle nje, mogao lokalno da deluje vrlo efikasno. Ideja nije nova, iz istorije znamo da su baron Mikloš Vešelenji (Wesselényi Miklós), Lajoš Košut (Kossuth Lajos), Laslo Teleki (Teleki László), Oskar Jasi (Jászi Oszkár), Ištvan Betlen (Bethlen István), Endre Bajči-Žilinski (Balcsy-Zsilinszky Endre) i drugi pokušali više puta da lansiraju neke varijante saveza srednjo-istočno-južnoevropskih država, svojevrstu Dunavsku konfederaciju. Ko zna, ne bi li se isplatilo pokušati i sad nešto slično.

Poznato je da ove zemlje ne startuju sa istih pozicija. Dok su Češka, Poljska, Mađarska već ozbiljni kandidati za članstvo u Evropskoj uniji, Slovenija ispunjava sve ekonomske i demokratske norme za priključivanje, Hrvatska i Slovačka imaju realne šanse da to učine u relativno kratkom roku, ostale zemlje u nešto dužem, Jugoslavija se – ovih dana još pod Miloševićevim režimom, zavađena sa čitavim svetom, u ruševinama rata – nalazi vrlo-vrlo daleko od bilo kakve integracije.

Ne bi trebalo gajiti nikakve iluzije: proces priključivanja Jugoslavije Evropi – ako do nje uopšte dođe – neće biti ni kratak, ni jednostavan, a preduslov nije samo promena režima, već reforma čitavog političkog i ekonomskog sistema, dovođenje zemlje na ekonomski nivo koji je ravan, ili bar približan nivou

članica unije, promena pravnog sistema, zakonodavstva i pravosuđa, kao i opšta demokratizacija života.

Sve ovo iziskuje velike napore od budućeg vođstva Jugoslavije, marljiv rad i istrajnost od njenog stanovništva. Tokom godina biće sve jasnije da put ka evropskoj integraciji vodi upravo preko gore spomenutog regionalnog saveza, odnosno preko najbližeg suseda, Mađarske. Ona je na tom putu stekla izvesnu prednost, i verovatno bi bila spremna da podeli sa Jugoslavijom stečena iskustva u procesu usaglašavanja svojih zakona i propisa sa evropskim političkim, pravnim, ekonomskim pa i moralnim normama. Biti u dobrom odnosu sa Mađarskom, dakle, nije stvar ukusa, niti trenutnog opredeljivanja, već stvar dobro shvaćenog trajnog interesa Jugoslavije.

U tom kontekstu bilo bi svakako neophodno objektivno sagledati sve što se desilo u istoriji ova dva naroda, sve što je kvarilo odnose i raspirivalo netrpeljivost. Metodama čestite nauke (a ne politike!) trebalo bi utvrditi, i samokritički priznati istorijske greške i istorijske grehe. Ima ih podosta, s obe strane.

Istorijske zamerke

Mađari i Časlav

Simptomatično je da od manjina koja su živela na teritoriji Ugarske, sa Rusinima, Slovencima i Nemcima Mađari nikad nisu imali konflikte, sa Slovacima samo u XX veku, sa Rumunima i Hrvatima za vreme revolucije 1848-1849, dok neprijateljstvo sa Srbima vuče svoje korene čak iz vremena doseljenja Mađara u Karpatski basen, a traje i danas.

Bilo je srpskih istoričara – Stanoje Stanojević, na primer – koji su okrivili Mađare da su dolaskom na ova područja sprečili ujedinjenje slovenskih naroda, i da su ubistvom kneza Časlava u sremskim borbama, godine 960, onemogućili da se Srbi konstituišu kao narod i stvore svoju nezavisnu državu. Kasnija istraživanja su, međutim, utvrdila – po mišljenju, među ostalima, i uglednog istoričara Vladimira Ćorovića – da su gornje optužbe neosnovane, i da se jednostavno radi o tome da su Srbi u to vreme bili još preslabi da bi osnovali svoju samostalnu državu.

Naučni skup, organizovan u Novom Sadu godine 1996. u čast 1100 godišnjice doseljenja Mađara, pozivajući se na doktorsku disertaciju velikog prijatelja srpskog naroda i Jugoslavije, Emila Omana iznosi sledeće: “Prema rezultatima analize celokupne situacije koju je izvršio Oman, pretpostavljeno jedinstvo slovenskih naroda, narušili su Avari i Bugari još pre doseljenja Mađara. Među Slovenima živelo je romansko stanovništvo. Na jedinstvo južnoslovenskih naroda kao razdvojna linija uticala je takođe njihova pripadnost različitim crkvenim centrima – Rimu i Vizantiji.

Jugoslovenska historiografija je utvrdila da su Mađari štitili Južne Slovence od germanizacije i pomogli oslobođenje Srba od vizantijske vlasti. Mi bismo ovome želeli dodati još samo to da su se tokom istorije izgradili najbolji odnosi upravo među onim slovenskim narodima koje su Mađari odvojili jedne od drugih, što potvrđuju i najnoviji događaji. Prema tome, doseljenje Mađara je, gledajući iz istorijskog aspekta, delovalo na međusobne odnose slovenskih naroda kao faktor stabilizacije.” (Materijal naučnog skupa objavili su Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i izdavačka kuća Forum, u Novom Sadu, 1997. godine, u dvojezičnom izdanju.)

Potomci martoloza i Rakocijev ustanak

Sledeću neuralgičnu tačku u odnosima Mađara i Srba predstavlja sam čin dolaska Srba u Ugarsku. Srpski doseljenici koji su na mađarsko tlo stupili posle XVI veka u mnogome su se razlikovali od onih koji su to učinili u srednjem veku: dok su stare, u međuvremenu dobrim delom asimilirane pridošlice bile uglavnom mirni zemljoradnici, kasnije su većinom pristizali nomadni stočari. Ovi, naviknuti na balkanske prilike, nisu poštivali granice županijskih i privatnih poseda, pokušavali su da izbegnu radne, vojne i dažbinske obaveze. Deo njih je tokom XVI i XVII veka kao ubirač poreza i kao plaćenik – takozvani martoloz ili martoloz – saradivao sa Turcima, dobivši za svoje usluge određene povlastice. Po nekim izvorima sredinom XVI veka postojalo je preko 60 ovakvih martolozkih posada, a bilo je vremena kad je u pograničnoj turskoj vojsci bilo više Srba nego Turaka.

Sve je ovo u mnogome doprinelo da se u svesti ljudi formirala slika o nezahvalnim Srbima, koji su došli na ugarsku zemlju, i tek što su se skrasili, odmah su se okrenuli protiv Mađara. Ovaj loš

imidž nisu mnogo popravile ni nove pridošlice posle 1690. godine. Desetak godina kako su se nastanili na novim teritorijama, godine 1703, izbio je ustanak Ferenc II Rakocija (II. Rákóczi Ferenc). Ustanak je podignut protiv apsolutističke vlasti Bečkog dvora. Rakoci je u više navrata pozvao Srbe da mu se pridruže, ovi su se, međutim, postavili na suprotnu stranu i listom krenuli protiv Rakocija i njegovih ustanika.

Ne ulazeći u ocenu, koja se strana u ovom ustanku – gledajući iz istorijske perspektive – borila za pravednu stvar, buntovni i slobodarski mađarski ili austrijskom caru verni i lojalni srpski narod, ostanimo samo pri konstataciji, da su, eto, Mađari – ne bez razloga – već u ovim najranijim vremenima imali šta da zamere Srbima.

Rakocijev ustanak je, međutim, sa svojim posledicama delovao i u obrnutom smeru. Po kazivanju nekih srpskih istoričara, naime, u ovoj borbi je pobijena čitava masa Srba. Spominja se i cifra od 120.000 žrtava. Autori ovog “istorijskog podatka” svakako nisu mislili dobro ni jednoj, ni drugoj naciji kad su lansirali tu brojku. Upravo nedavno smo bili svedoci da su se i posle više stotina godina našli istoričari i političari, koji su ove “naučne” brojke uveliko koristiti za svoje mračne manipulacije.

Mađari i Srbi će morati – upravo radi mirnog susedstva – kad-tad zajedno da prebroje svoje mrtve koji su kroz vekove postale žrtve međusobnih sukoba. Moraće da se slože oko neke realne slike prošlosti.

Po najnovijim izvorima (Fedora Bikar: *Srbi u Mađarskoj*, Beograd, 1998) za vreme velike seobe Srba, 1690. godine stiglo je u Ugarsku oko 50.000 do 70.000 Srba. Od toga je u Budimu početkom XVIII veka, dakle u vreme Rakocijevog ustanka živelo oko 6.000, u Sentandreji i okolini oko 14.000, u severnim

krajevima Ugarske oko 10.000, u južnim i središnjim delovima oko 40.000 Srba. Uzmimo da bi, računajući i ranije došle i tadašnjom statistikom neobuhvaćene, toj cifri mogli pridodati još deset ili dvadeset hiljada srpskih duša – pa zaokružimo to na stotinu hiljada. Kako je od ovog broja moglo da bude poklano 120.000? Kako je Rakocijevih dvadeset hiljada slabo naoružanih ustanika moglo to da izvede? Toliko o tome.

Navedimo ovde i mišljenje Vladimira Ćorovića, poznatog istoričara koji ne odobrava opredeljenje Srba u Rakocijevom ustanku. Obzirom na to, kaže Ćorović, da su se Srbi posle 1690. okorenili na mađarskim teritorijama, pogrešili su kad su krenuli protiv Mađara i pomagali austrijsku politiku.

Privilegije kao razlozi za netrpeljivost

Posle Rakocijevog ustanka stanje se polako konsolidovalo, ali su privilegije koje su Srbi dobili od kralja Leopolda I izazvale i nadalje priličnu dozu negodovanja kod Mađara. Pored činjenice da doseljenici nisu plaćali ni desetinu, ni druge dažbine – što je, sasvim razumljivo, iritiralo one koji su ih velikom mukom plaćali –, uživali su potpunu slobodu veroispovesti, dok, recimo mađarski protestanti, pripadnici većinskog naroda – u sopstvenoj domovini – nisu imali to pravo.

Mađarskim staležima i županijskim vlastima su takođe smetale srpske privilegije, jer su izuzeli Srbe od njihove nadležnosti i podredili ih direktno Bečkom dvoru. To je praktično značilo da Mađari nisu imali nikakvog upliva u srpska posla, što je po mađarskoj staleškoj logici do tada bilo sasvim nezamislivo, a de fakto protivrečilo je i ustavu zemlje.

Bilo je dosta polemike i oko pitanja opravdanosti privilegija. Srbi su pokušavali da dokažu da su došli u Ugarsku na poziv, i da su im povlastice u neku ruku sledovale, dok se Mađari, između ostalog, pozivaju na reči Leopolda I, upućene Srbima još u domovini „... kuće vaše i poljsku radnju ne ostavljajte” –, i tvrde da su Srbi nepozvani došli u Ugarsku, te da tu nisu imali nikakve osnove za bilo kakva posebna prava.

I Srbi su imali primedbe i kritike na račun Mađara: iako je Lepold I zabranio županijama ubiranje poreza od Srba, županijske vlasti su tu zabranu na više mesta ignorisali, a desilo se i da je poneki katolički biskup pokušao da ubere desetinu od Srba.

Sukob interesa u revoluciji 1848.

Događaje koji su se desili početkom XIX veka, za vreme nacionalnog preporoda Srba, Mađari su posmatrali sa priličnim podozrenjem. Delom zbog jačanja nacionalne svesti jedne od najbrojnije manjine u zemlji, a još više zbog toga što je ideja preporoda tu i tamo poprimila karakter velikosrpskih ambicija, čiji su nosioci počeli da traže saveznike u velikoruskim, ilirskim i drugim pokretima bratskih naroda. Okruženi skoro sa svih strana slovenskim narodima, koji su im manje-više otvoreno pretili uništenjem, Mađari su grčevito branili i jačali svoje pozicije unutar saveza sa Habsburgovcima, a čim im se ukazala prilika, pokušali su da se otcepe od Austrije i da se učvrste kao potpuno samostalna država.

Priliku je doneo talas građanskih revolucija širom Evrope na proleće 1848. godine. Usledili su možda najsvetliji dani i meseci mađarske istorije: veličanstveni događaji samog izbijanja revolucije, euforija prvih pobeda nad Austrijancima, odgovorne odluke prve samostalne vlade, ukus slobode, vojni uspesi...

Nažalost, Srbi su se opet opredelili za pogrešnu stranu. Poverovali su Austrijancima, a ovi su, kao i uvek, s uspehom primenili politiku „divide et impera”, upotrebljavajući Srbe kao strateške saveznike protiv „buntovnih” Mađara. Rezultat je poznat: krvave bitke kod Srbobrana (Szenttamás), Siriga (Szóreg), Sombora (Zombor) i drugim mestima, spaljena sela i mnogo-mnogo žrtava i na jednoj i na drugoj strani. I opet dosta povoda za međusobnu mržnju.

Mađarski nacionalizam

Sledi period u kome su Mađari i Srbi svoje međusobne odnose regulisali unutar evropske velesile, Austro-Ugarske Monarhije. Srpski istoričari Monarhiju prikazuju kao “tamnicu naroda”, kao državu nacionalnog tlačenja i nasilnog mađarizovanja. Kao što smo iz prethodnih poglavlja videli, nacionalna netrpeljivost nije imala nikakve tradicije na mađarskom tlu: ni u srednjem veku, ni između XVI i XVIII veka nije bilo ni nacionalne potlačenosti, ni nasilne asimilacije. Moderni mađarski nacionalizam je, sve do sredine XIX veka, bio uglavnom samozaštitno orijentisan, prihvatio je doseljenike i proširivao nacionalna prava na sve građane koji su živeli na teritoriji zemlje. Bilo je, bez sumnje, i asimilacionih i nacionalnih nastojanja, međutim to su bile uglavnom sporadične pojave.

U trećoj trećini XIX veka karakter mađarskog nacionalizma se donekle promenio. Vladajuće mađarske klase su se – u procesu raznih nagodbi sa Bečom – sve više pomerale u pravcu nestrpljivog nacionalizma, a u devedesetim godinama čak i šovinizma. O razlozima te promene smo već govorili, ovde bismo samo dodali još sledeće: za nacionalni sastav Monarhije bilo je karakteristično da je od ukupno jedanaest nacija svega pet –

mađarska, češka, slovačka, hrvatska i slovenačka – živela u punom svom sastavu unutar Monarhije, dok su ostali imali svoje maternje etničke zajednice u susjednim zemljama. Ujedinjenje nacija koje su bile raskomadane državnim granicama, tadašnje međunarodne prilike nisu dozvolile. Tendencije nacionalnog ujedinjenja su ipak delovale, a paralelno sa razvojem građanstva postepeno i jačale. Iz glavnih gradova matičnih zemalja se na sve moguće načine – novinskim napisima, slanjem raznih emisara, provokacijama itd. – požurivalo otcepljenje od Monarhije i raspirivala mržnja prema Mađarima. Nije nikakvo čudo da je sve ovo mađarska vladajuća klasa doživela kao pretnju protiv svoje pozicije, ugrožavanje jedinstva zemlje, pa se prema separatizmu i njegovim nosiocima postavila kruto i neprijateljski.

Bez namere “retroaktivnog” odobravanja nekih asimilatorskih nastojanja mađarske elite krajem XIX i početkom XX veka, podsetimo se da nacionalizam toga doba nije karakterističan samo za Mađarsku. Ni u većini tadašnjih evropskih država – i to ne samo u apsolutističkoj ruskoj i turskoj imperiji, već ni u liberalno-demokratskim zemljama kao što su Engleska, Francuska i Nemačka – nacionalne manjine nisu bile u boljem položaju od ovih u Monarhiji. Kao primer navedimo samo Irce, Bretonce, Poljake, Ukrajince, koji su živeli pod daleko težim uslovima. Najzad, treba imati na umu i činjenicu da je u Monarhiji pored većinskog, uveliko delovao i manjinski nacionalizam, koji ni za dlaku nije bio ni pitomiji, ni pravedniji od mađarskog.

Kraljevina SHS i manjine

Srbi su s pravom protestovali protiv gore spomenutih mađarizatorskih pokušaja, međutim, posle trianonskog mirovnog ugovora ni njihova elita nije pokazivala ni malo dobre volje za pravedno rešenje nacionalnog pitanja Mađara, koji su, voljom

kreatora novih granica, pali pod srpsku vlast. U Bačkoj i Banatu došlo je do smanjivanja broja mađarskih škola, ukinuli su mađarske nazive mesta, otpuštali iz službe mađarske činovnike i postavili na njihovo mesto pripadnike „državotvornih” nacija. Građane koje su vlasti proglasile za protivdržavne elemente proterali su iz zemlje, odnosno u roku od 24-48 sati prebacivali preko granice. Na one, koji su ostali, vršen je pritisak da izmene svoja imena. Ograničavali su prostor i rad štampe manjinskih naroda itd.

Ako tome dodamo da su i agrarnu reformu 1921. godine sproveli tako, da su lepe i bogate bačvanske i banatske posede razdelili među dobrovoljcima i kolonistima, koji se nisu razumeli u poljoprivredu, niti su bili vični teškim ratarskim radovima, a Nemce i Mađare – na nacionalnoj osnovi – isključili iz reforme, shvatićemo da se nije radilo samo o potiskivanju maternjeg jezika i kulture, ne samo o nasilnoj asimilaciji, već i o klasičnom primeru ugnjetavanja, o ekonomskom i egzistencijalnom onesposobljavanju pripadnika narodnosti.

Izmena etničkog sastava na dobivenim teritorijama

Poznato je, nadalje, da su jugoslovenske vlasti od prvih dana svesno i sistematično radile na izmeni etničkog sastava stanovništva na novopriključenim teritorijama, flagrantno kršeći time odredbe mirovnog ugovora potpisanog u Trianonu. Ni Bačka, ni Baranja, ni Banat nikad nisu pripadali Srbiji. Srbi su na ovim područjima – čak i u takozvanoj Srpskoj vojvodini, odnosno Vojvodstvu Srbiji i Tamiškom Banatu (od 18. novembra 1849. do 27. decembra 1860) – u ukupnom etničkom sastavu bili oduvek u manjini. Njihov broj od 400.000 duša činio je svega 29% od ukupnog stanovništva Bačke, Baranje i Banata. “Zadatak” je bio

jasan: što više povećati broj Srba i smanjiti broj drugih naroda, pre svega Nemaca i Mađara. Načina je bilo više:

- *Manipulacije pri popisu i falsifikovanje podataka* – Dok je po popisu iz godine 1910. na teritoriji koja je kasnije priključena Kraljevini SHS bilo 577.549 Mađara, jugoslovenski popis 1921. godine beleži svega 467.658, a 1924. godine samo 376.107. Uzroci ovog naglog smanjenja svakako nisu prirodni: uz činjenicu da su popisni formulari bili štampani ćirilicom, te da veliki deo Nemaca i Mađara usled toga nije mogao da ih ispuni svojeručno, već je bio upućen na pomoć popisivača (isključivo Srba), svakako su morale i same vlasti ponešto da koriguju tu i tamo.
- *Proterivanje* – Po evidenciji jugoslovenskog Ureda za izbeglice iz 1924. godine, između 1918. i 1920. bilo je proterano iz zemlje 39.272 Mađara. Po mađarskim izvorima ta brojka se kretala oko 55.000.
- *Upravno-administrativna reorganizacija* – Kraljevska diktatura, uvedena 6. januara 1929, ukida nasleđeni sistem pokrajina i županija i formira takozvane banovine. Granice novih upravno-administrativnih jedinica, naravno, zacrtava tako, da Srbi budu u apsolutnoj većini u što većem broju banovina. Bačka, Banat i Baranja se svrstavaju u *Dunavsku Banovinu*, u kojoj se usled toga etnički odnosi drastično menjaju: dok je u Vojvodini broj Srba i Mađara pre toga bio uglavnom jednak, u novoj banovini je ta razmera iznosila 57% Srba i Slovenaca (od prethodnih 37,8%) prema 18,3% Mađara (od prethodnih 27,9%) od ukupnog broja stanovništva. A ti odnosi su se, sasvim prirodno, odlikavali i u strukturi vladajućih organa i u Savetu Banovine.

- *Ekonomске mere* – Navešćemo samo nekoliko od diskriminativnih mera. Na imovinu “stranih građana” – a Mađari su odjednom, bez da su napustili svoja vekovna ognjišta, postali strani građani –, uveden je takozvani sekvestar, tojest zabrana prodaje do sticanja državljanstva; agrarna reforma je (1919-1921) doslovce prepuštena volji i nevolji prilično korumpiranih vladinih izaslanika, a izvedena je na nacionalnim osnovama, pri čemu su bili privilegovani dobrovoljci i njihove porodice, na uštrb Mađara i Nemaca; majstorske diplome nesrpskih “nepouzdatih” zanatlija podvrgli su reviziji, ukinuli trgovačke legitimacije mađarskih i nemačkih trgovaca, zabranjivali im uvoz i izvoz robe itd.
- *Razne druge forme diskriminacije* – Iz upravnih službi otpustili su nesrpske činovnike; proterali su iz zemlje sve one građane za koje su “ustanovili” da su “protivdržavni elementi”, ostalima su, uvođenjem specijalnih legitimacija, ograničavali slobodno kretanje; od postojećih 750 raznih mađarskih škola (1918) skoro polovina je ukinuta, a preostalom delu krajnje otežan dalji rad; zabranili su rad mađarskih pozorišta u Subotici, Somboru, Novom Sadu, Senti i Nađbečkereku; manjinsku štampu su stavili pod strogu kontrolu cenzure, tajne policije i tužilaštva; u potpunosti su izolovali nesrpsko stanovništvo od svojih maternjih zemalja itd.

Nasilno menjanje etničkog sastava nastavljalo se i posle Drugog svetskog rata. U cilju daljeg slabljenja ekonomskih osnova onih sredina, gde su većinu stanovništva činili Mađari (Subotica, Zrenjanin, Bečej, Kanjiža, Senta), između 1945. i 1953. – po podacima Beogradskog Ekonomskog Instituta – demontirali su oko sedamdeset značajnih industrijskih objekata – fabrike, mlinove, elektrane, štamparije itd. – i preneli ih u Srbiju, Bosnu, Crnu Goru, Makedoniju, Hrvatsku. U naletu izgradnje zemlje

Vojvodina je sasvim potisnuta u pozadinu: dok je recimo 1953. godine u Bosnu i Hercegovinu ulagano 20,2%, u Hrvatsku 20,6%, u Srbiju 24,5% od svih investicija, Vojvodina je u toj raspodeli učestvovala sa svega 3,6%!

Odmah pri kraju rata počela je i velika kolonizacija Vojvodine. Iz pasivnih krajeva Jugoslavije stiglo je u Bačku, Banat i Baranju oko 65.000 kolonista, koji su tokom agrarne reforme godine 1945. bili isto tako privilegovani – zajedno sa bivšim partizanima i porodicama žrtava fašizma – kao dobrovoljci posle Prvog svetskog rata. (Sa istim rezultatom: imovina oduzeta od crkve i odbeglih ili proteranih Nemaca i Mađara većinom je vrlo brzo upropašćena.)

Zbog nepravedne agrarne reforme, kao i zbog nasilne nacionalizacije i drugih nedemokratskih postupaka zapadne sile su 1945. godine na konferenciji u Potsdamu oštro kritikovale jugoslovensku vladu što se ne pridržava Deklaraciji oslobođenja Evrope, međutim u senci velikih svetskih zbivanja međunarodna zajednica je ostala samo pri optužbama.

Titova komunistička partija je, i pored toga, brzo shvatila da će za konsolidaciju i afirmaciju Jugoslavije biti korisnije ako se ublaže totalitarističke metode, pa je nasilno menjanje etničkog sastava stanovništva zamenjeno lucidnijim formama kadrovske politike. To se ubrzo pokazalo vrlo efikasnim, kako na svim nivoima političkog odlučivanja, tako i u sektoru ekonomije, u kulturi, školstvu i drugim područjima života. Dok su u partiji i državnoj upravi, u bankama i velikim preduzećima dobro plaćene vodeće pozicije razdeljene među Srbima, Crnogorcima i Bosancima, Mađar je mogao da postane funkcioner ili direktor – čast retkim izuzecima – samo ako je bio dobar i poslušan Titov komunista, koji je bio spreman da do krajnosti zanemari nacionalne interese svog naroda.

Istini za volju, treba reći da je na područjima gde to nije ugrožavalo vlast komunista, vladala prilično liberalna politika: Mađari su mogli da uče na maternjem jeziku u osnovnim i srednjim školama, imali su katedru mađarskog jezika na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, izdavali su svoje novine, časopise i knjige, uređivali radio i televizijske emisije, imali svoja pozorišta u Subotici i Novom Sadu, negovali svoje tradicije. Naravno sve to u granicama određenih „pravila igre“. Imale su se bezuslovno poštovati ideja dijalektičkog materijalizma i samoupravljanja, zatim partija i njihovi rukovodioci, pre svega Tito (oko čije ličnosti su se još za života isplele prave legende). Načelo bratstva i jedinstva bilo je nedodirljivo, svaki pokušaj isticanja nekog posebnog nacionalnog interesa okvalifikovan je za napad protiv svetih ciljeva jugoslovenskog zajedništva.

U manjinskim sredinama ni u obrazovanju, ni u kulturi nije bilo dozvoljeno vertikalno organizovanje: sve ustanove i institucije su bile – skoro bez izuzetaka – etnički mešovite; u školama se (sem nekih poluistina i falsifikata) skoro ništa nije učilo o mađarskoj istoriji.

Štampa i izdavaštvo su bili pod strogom kontrolom partije, stavljeni u funkciju širenja komunističke ideologije i pranja mozga.

Rezultat svega ovoga se vrlo brzo pokazao: u javnom i kulturnom životu manjina se tokom decenija formirao sloj ideološki podobnih, poslušnih ljudi, sa programiranim smislom za samocenzuru i razne kompromise na račun svog nacionalnog identiteta, a u cilju širenja ideje „jugoslavizma“, de fakto ubrzavanja asimilacije.

Ovaj relativno tihi proces prekrojanja etničke karte Vojvodine godine 1988. opet preuzima drastičnije oblike. Slobodan

Milošević, posle Kosova, poznatom "antibirokratskom revolucijom" ukida i autonomiju Vojvodine. "Revoluciju" je izveo sa plaćenim "mitingašima", izbeglicama sa Kosova i grlatim srpskim neonacionalistima, koji su u potomcima nekadašnjih kolonista u nekim vojvođanskim gradovima i selima našli dobre saveznike. Kao protivuslugu Milošević poklanja svojim pristalicama vodeće političke i druge funkcije, eliminirajući tako ne samo manjinske kadrove, već i zastupnike vojvođanskih Srba.

Posle izbijanja rata 1991. godine beogradska vlada opet pronalazi novi način za učvršćenje srpskih pozicija u Vojvodini: pošto su pripadnici manjinskih naroda od prvog trenutka izjavili da ovo nije njihov rat, i da ne žele da učestvuju u njemu, vojne vlasti su uručivale nesrazmerno mnogo vojnih poziva Mađarima, i one koji bi se pojavili na zbornim mestima, bez odgovarajuće obuke slali na vukovarski i osiječki front. Iako se za neodazivanje vojnom pozivu pretilo prekim sudom, mnogi vojvođanski Mađari su odbili da budu "dobrovoljci", pa su ostavljajući kuću, radno mesto i imanje, prebegli u Mađarsku. Njihov broj se procenjuje na oko 30.000 do 40.000, a neke računice govore da je u proteklih deset godina Vojvodinu napustilo oko 100.000 Mađara. U jedan deo njihovih kuća uselili su se kasnije izbeglice iz Bosne i Krajine.

Prvi talas ovih izbeglica se bez administrativnih teškoća jednostavno infiltrirao u vojvođansko stanovništvo: dobivši ovdašnje lične dokumente, odmah su stekli novojugoslovensko državljanstvo i uživali prednost pri zapošljavanju, većinom u vojsci, policiji, kod carinskih, upravnih i drugih organa. Drugi talas izbeglica, koji je posle pada zapadno-slavonske i kninske srpske "države" došao u Jugoslaviju, opet nije upućen u užu Srbiju, već u Vojvodinu. Njihov tačan broj se ni danas ne zna – spominje se cifra od 150.000 ljudi, od kojih je oko 75% ostalo u Vojvodini – međutim više je nego očigledno da su uveliko izmenili nacionalni sastav bivše autonomne pokrajine. Dok ove

redove pišemo, oko 40.000 novih srpskih izbeglica kreće sa Kosova prema Vojvodini...

Ako svemu tome dodamo da je i Miloševićev režim centralizacijom dobara i dohodaka doslovce opljačkao Vojvodinu, da je stvaranjem novih, veštačkih upravno-administrativnih regija svuda obezbedio političku i ekonomsku dominanciju većine, da je u mnogim školama manjinsku nastavu zamenio dvojezičnom, da je za jezik administracije proglasio isključivo srpski, da je manjinsku štampu doveo u bezizlaznu situaciju – biće nam sasvim jasno da se ovde radi o smišljenoj i nezakonitoj akciji srpske elite za obezbeđivanje svoje prevlasti.

Kritika i samokritika

U pokušajima bar letimičnog pregleda međusobnih zamerki Srba i Mađara, moramo se začas vratiti na dane Drugog svetskog rata. Srpske generacije će verovatno dugo spominjati svoje žrtve u tom ratu, tokom kojeg je u logorima Šarvar (Sárvár), kao i u zatvoru Čilag (Csillag) u Segedinu (Szeged), odnosno u Šatoraljaújhelju (Sátoraljaújhely) bilo zatočeno mnogo srpskih komunista i drugih političkih osuđenika. Sa još više ogorčenja zameraju i zameraće Mađarima tragičnu raciju u Novom Sadu i okolini 1942. godine, kada je mučki ubijeno više od 2.000 Srba i oko 1.000 Jevreja. Niti ćemo time potomcima žrtava bol ublažiti, niti zlodela opravdati, ipak navedimo tu i činjenicu, da su Mađari istog trenutka sami priznali svu gnusnost tog masakra, da je poslanik Andre Bajči-Žilinski (Bajcsy-Zsilinszky Andre) odmah reagovao i zahtevao kažnjavanje krivaca. Učinjen je i neviđeni gest od strane mađarske inteligencije: književnik Tibor Čereš (Cseres Tibor) je napisao celu knjigu o tom tragičnom događaju, po kome se kasnije snimio i film.

Istovremeno nije nam poznato da se našao ijedan srpski pisac, koji bi smogao hrabrosti da napiše koje (samo)kritičko delo o masakru Titovih partizana po vojvođanskim gradovima i selima krajem Drugog svetskog rata. (Citiranu doktorsku disertaciju Aleksandra Kasaša shvatamo samo kao skroman pokušaj da se dotakne i to pitanje i pronade koja reč opravdanja, a nikako kao čin samokritike.) I dok je o žrtvama racije u Novom Sadu tokom decenija komunizma ispevano mnogo epova, o mađarskim žrtvama, čiji je broj bio bar desetostruki (!), sve do devedesetih godina ni reč se nije smela progovoriti, njihovi grobovi su do današnjeg dana većinom ostali neobeleženi, a tu i tamo neslužbeno postavljene skromne znake sećanja i dan danas redovno ruše nepoznate ruke pod velom novembarske vojvođanske noći.

Koreni su duboki

Tokom sačinjavanja istorijskog „bilansa” neće biti teško uočiti da netrpeljivost i neprijateljstvo ova dva naroda, doduše, vuče svoje korene iz doba njihovog doseljivanja na ova područja, ali do pravog izražaja dolazi tek u vremenu formiranja nacionalne svesti. Taj neumitan društveni proces je počeo kod Srba sa određenim zakašnjenjem, a odvijao se dobrim delom u tuđoj, ne u sopstvenoj matičnoj zemlji, pod pritiskom manjinske sudbine. Više svesno nego nesvesno, sa namerom uveličanja sopstvene vrednosti, a u cilju zaštite svojih privilegija, to zakašnjenje se kompenziralo tako da su revitalizovali stare mitove, dodavali istorijskim faktima raznorazne naivne pripovetke, mitske poluistine i krivotvorine. U doba rađanja nacija ti romantični etnonacionalistički mitovi odigrali su pozitivnu ulogu, jer su doprineli učvršćivanju nacionalnog samopoštovanja i ponosa, pomagali formiranje nacionalne svesti, time i razvoj nacije, a na neki način i stvaranje i jačanje građanstva. Međutim u predimenzioniranju sopstvenih vrednosti otišlo se toliko daleko, da se tokom vremena formirala

svest o omalovažavanju ostalih naroda, pa čak i mržnja prema njima.

Tako je kreirana slika o Srpstvu kao izabranom narodu, koji je zadržao sve svoje prvobitne plemenite osobine, i koji je, upravo zbog toga, stalno ugrožavan i napadan od moćnijih naroda sa ciljem njegovog totalnog uništenja. U tim svojim nastojanjima neprijatelji Srba uvek mogu da računaju na nezahvalnu braću i zle susede, kao i na unutrašnje izdajnike.

Srbima je suđeno da se do poslednjeg čoveka bespoštedno bore za odbranu vrednosti koje su im poverene na čuvanje – za dušu, za sveti krst, za slobodu –, pa čak, ako treba, da se bezuslovno žrtvuju za njih.

Razlog što su Srbi toliko privrženi svojoj rodnoj zemlji i što su srpske generacije povezane sa neprekinutim nitima, leži u tome, što srpska krv, supstanca koja ih sjedinjuje, ne podleže zakonu vremena. Krvotok Srba ima dvojni sistem: jedan predstavlja kontinuitet generacija, a iz drugoga pali srpski heroji polivaju zemlju rodne Srbije. Zato mesta krvoprolića, mesta pogibije – groblja i grobovi – poprimaju simbolično značenje: to su klice iz kojih se rađaju nova pokoljenja, a istovremeno i koreni kojima se narod vezuje za zemlju svojih dedova. Ovi grobovi su u stvari prirodne granice Srbije.

Srbiju i danas pritiskuju i napadaju eksploatatorske, ateistične, sotonske međunarodne sile samo zbog toga, jer su Srbi ponosan narod, koji želi da izgradi sebi zdravu državu na prirodnim osnovama, državu u kojoj bi svi Srbi bili zajedno, u istoj državi, pod zastavom istog vođe, u okrilju iste vere, govoreći isti jezik, upotrebljavajući isto, ćirilčno pismo, razvijajući niti jedne jedine, iste srpske misli.

U etno-nacionalističkom izdanju ovih mitova pojam racionalnosti i svesti vezuje se jednom za svakda za Zapad, a pojam srca i emocije za Balkan, odnosno za Srbe, čime ovaj mit poprima elemente propagande mržnje i rata. Slična opasnost preta i u tome da se pojam slobode – centralne i najvažnije teme ovih mitova – promovise u pravo božanstvo, proglasi za takoreći urođenu, ekskluzivnu karakternu crtu i monopol jednog jedinog naroda, pozivajući ujedno isti taj narod da tu slobodu proširi i na one kojima je ta božanska milost uskraćena.

Mitovi etnonacionalizma se, već i usled činjenice da evociraju svete plemenske pripovetke, da govore o večnim istinama, da prenose tajne poruke tradicije i drevnog narodnog duha, rado koriste u nedostatku argumenata pri realizovanju nekih ciljeva, za koje bi se moglo reći da su isto toliko mistični i ambivalentni, da isto tako ne trpe nikakvo protivrečje, pa ni dijalog, kao sami mitovi. Prava moć etnonacionalističkih mitova leži upravo u tome, da se predstavljaju kao jedina, sveta realnost, koja je iznad svih sumnji.

Ovaj etnokarakterološki portret Srba nije skicirao pisac ovih redova: sačinili su ga sami srpski intelektualci pre nekoliko godina na jednom beogradskom savetovanju. Ta činjenica je vrlo važna! Govori nam o tome da je deo Srpstva s uspehom prepoznao ove kobne mitove u pozadini nedavnih krvavih ratova, indukujući time za mnoge možda neprihvatljiv zaključak, da su ti mitovi isto tako, bar delom, „odgovorni” i za sve sukobe, ratove i krvoprolića iz prošlosti mađarskog i srpskog naroda (pri čemu ne bi trebalo negirati ni činjenicu da i Mađari imaju neke svoje slične mitove, mada daleko manje žive, manje uticajne, time i manje opasne od srpskih).

Promene, dakle, koje bi bile neophodne za mirnu koegzistenciju ova dva naroda, moraju zadirati duboko u svest (podsvest), duboko

u dušu ljudi, moraju početi stavljanem ovih mitova na svoje mesto, u kategoriju prošlog i iracionalnog. Graničnu liniju pri tom, među onima na koje se to odnosi, a na koje ne, ne bi trebalo povući po nacionalnoj pripadnosti, već po individualnoj, po tome, u kolikoj meri je kod određenog pojedinca način razmišljanja i moć rasuđivanja determinisan ovakvim ili sličnim mitovima.

Prihvatio li to kao načelo, biće nam svima jasno da istorijsku odgovornost za učinjena zlodela ne možemo svaliti ni na Srbe, ni na Mađare u celini. Krivci su pojedinci – vladari, političari, uticajni intelektualci i druge harizmatične ličnosti –, koji su u datim trenucima uspeali da ubede mase da se bore za pravednu stvar, uspele da – koristeći i ove mitove kao „argumente” – motivišu i mobilišu deo nacije za ostvarenje svojih ciljeva.

Iz istoga sledi da će i pitanje budućeg života ova dva susedna naroda odlučiti pojedinci, i to oni pojedinci – nadajmo se –, čija će se svest formirati daleko od ambijenta mitova, ugroženosti, sumnjičavosti i mržnje, a u duhu međusobnog poznavanja, poverenja i poštovanja. Pojedinci koji će biti ubeđeni da samo mirno i dobro susedstvo može poslužiti kao čvrsta osnova za dugoročnu, obostrano koristnu saradnju. U procesu formiranja takvih pojedinaca odlučujuću ulogu odigraće sadašnje generacije obe inteligencije.

Moramo biti načisto, da će u tome srpska inteligencija imati teži posao. Srbi su u ovom istorijskom trenutku u pravom značenju reči hendikepirani: izgubili su simpatiju i naklonost ne samo Mađara, već i celog sveta. Plaćaju danak za svoj potez, učinjen pre desetak godina. Izabrali su za svog neprikosnovenog vođu Slobodana Miloševića, a on je otvorio bocu u kojoj su bili zatvoreni svi nacionalizmi i šovinizmi, pustio na slobodu mržnju i nasilničke ideje, uvukao svoj narod u političke manipulacije, obećavši mu da će postati vodeća nacija posttitovske Jugoslavije, pa kad mu to nije

uspelo, postavio je sebi cilj da stvori Veliku Srbiju, isprovocirao osvajački rat, žrtvovao desetine hiljada ljudskih života i više stotina hiljada domova, ne dobivši pri tom ništa, a izgubivši mnogo.

Jedva što se zemlja izvukla iz rata, došlo je do nemira i oružanih sukoba na Kosovu, do krvave odmazde, do mešanja međunarodne zajednice i bombardovanja NATO-a. Razrušena je – po procenama – oko polovina industrijskog kapaciteta zemlje, veliki deo infrastrukture, i opet izgubljeno mnogo-mnogo života.

Trezveniji deo svetske javnosti zna i ovog puta da ratno huškanje, terorizam i banditizam poluvojnih formacija, kao i masovna ubistva nisu delo Srpstva u celini, međutim u očima sveta, prihvatili mi to ili ne, *žigosan je sam srpski narod*. Bosanska, hrvatska i kosovska masovna groblja će u narednim decenijama predstavljati ogromnu hipoteku za Srbe, gdegod se pojavili na međunarodnom poprištu, bilo kao molioći pomoći za novoizgradnju, ili pretendenti za članstvo u nekom regionalnom savezu ili Evropskoj uniji.

Međutim, nikad se ne zna, možda će se i sad potvrditi staro pravilo po kome u svakoj nevolji ima nečeg dobrog: loše je, da lošije ne može biti, vreme je da se okrene list, da Srbi povere svoju sudbinu ljudima koji će ih povesti prema Evropi. Ima nade da će im Evropa i svet pomoći u ovim nastojanjima. Ne kao oštetu za bombardovanja, ne kao gest simpatije prema Srbima, jednostavno kao korak, iza kojeg stoji dobro shvaćeni interes: ni Evropi, ni svetu nije dobro, ako Jugoslavija ostane neuralgična tačka Balkana, potencijalno ratno žarište. Nikome, ni njenim neposrednim susedima ne odgovara, da Jugoslavija (p)ostane izolovana, do kraja osiromašena zemlja.

Svet oko nas je već više puta pokazao, da ga ne pokreću simpatija, empatija, altruizam i slične stvari, pa bi iz ovog možda trebalo da i Mađari i Srbi izvuku neko naravoučenije u pogledu međusobnih odnosa: bilo bi vreme da premeste težište sa ravni *emocija* na ravan *racije*. Niko ne misli da ćemo od danas do sutra preobraziti način razmišljanja čitavih nacija, da ćemo netrpeljivost i mržnju brzo i lako iskoreniti iz svesti budućih generacija – ali treba raditi, treba delovati u tom pravcu! Pa ako postignemo da se već pri postavljanju pitanja međusobnog odnosa oslobodimo sheme: *ili ćemo se voleti, ili ćemo se mrzeti, treće mogućnosti nema*, već smo uradili mnogo. Ne bi trebalo postavljati za cilj da se ova dva naroda po svaku cenu zavole za sva vremena – sve što im je potrebno možemo sažeti u nekoliko reči: *više strpljenja, međusobnog poznavanja, razumevanja, poštovanja, spremnosti za korektnu saradnju, istrajnost u tim nastojanjima*.

Uloga manjina

U ovoj saradnji svakako bi trebalo poveriti značajnu ulogu pripadnicima manjina u obe zemlje: srpskoj u Mađarskoj, odnosno mađarskoj u Jugoslaviji. Preduslov tome je da im se po principu pozitivne diskriminacije obezbede sva prava i materijalne mogućnosti za zaštitu svojih specifičnih interesa, za očuvanje svog identiteta, jezika, kulturne baštine, za delovanje svojih kulturnih, naučnih i medijskih ustanova, za funkcionisanje školstva na svim nivoima.

Mađari u Jugoslaviji su sa zahtevom autonomije Vojvodine precizno formulisali svoje viđenje budućnosti. Naglašavaju da ne žele da pokrajinu podele na nacionalnoj osnovi, naprotiv, polazeći od zajedničkog života Srba i Mađara i međusobne ekonomske

upućenosti, žele da od nje stvore višenacionalnu, viševernu, multikulturalnu zajednicu, čiji će stanovnici, za razliku od stare, formalne komunističke autonomije uživati ljudska i demokratska prava bez ikakvih ograničenja, gde će pripadnici manjine biti potpuno ravnopravni sa ostalim stanovnicima, gde će im biti garantovana prava afirmacije svojih nacionalnih, verskih, kulturnih vrednosti i istorijskih tradicija.

Osnovni nosioci autonomije Vojvodine trebalo bi da budu opštine i gradovi. Njihovi stanovnici bi formirali svoje nacionalne zajednice i izabrali takozvane Nacionalne savete čiji bi članovi zastupali specifične interese svojih manjina. Mađari su svoj Nacionalni savet već izabrali avgusta 1999. godine. I ostale manjine, pa i Srbi bi – po koncepciji – trebalo da formiraju svoje nacionalne savete, a svi zajedno i Skupštinu Automne Pokrajine Vojvodine, u kojoj bi svaka nacija imala svoja predstavnička mesta srazmerno broju svojih pripadnika. Isti princip bi trebalo da važi i po pitanju zaposlenih u saveznim, republičkim, pokrajinskim i opštinskim upravnim organima, u vojno-teritorijalnim organima i uopšte pri raspodeli rukovodećih radnih mesta. U sistemu pravosuđa i u okvirima policije trebalo bi isto tako obezbediti srazmernu zastupljenost svih manjina.

Koncepcija, nadalje, predviđa da se za potrebe informisanja, naučnog rada, školstva i kulture manjina obezbeđuju budžetska sredstva, i to u srazmeri uplaćenih poreza od strane dotične nacionalne zajednice.

Danas se još ne zna, koliko će se, i da li će se uopšte od svega toga ostvariti nešto. Oni koji budu odlučivali o tome svakako bi trebalo da imaju u vidu sledeće:

- istorijsko iskustvo pokazuje da je i većinskom narodu bolje, ako su manjine zadovoljne i mirne, i ako rešavanje svojih problema traže unutar postojećih državnih granica;
- usled globalizacije sveta pitanje manjina se već ne može tretirati kao unutrašnja stvar jedne zemlje; međunarodna zajednica će ubuduće sve više insistirati na poštovanju ljudskih i manjinskih prava;
- položaj svojih sunarodnika u susednoj zemlji svakako će odigrati veliku ulogu u određivanju stava i spremnosti matičnih zemalja za pregovore i saradnju.

Sve u svemu: zadovoljavajuće rešenje manjinskog pitanja će po svoj prilici postati jedno od najvažnijih faktora u traženju zajedničkih puteva.

Bila bi zaista greška ne iskoristiti potencijale pripadnika manjine u međusobnoj političkoj i ekonomskoj saradnji: znanje jezika, poznavanje lokalnih prilika, sposobnost za prevazilaženje komunikacionih teškoća usled mentalitetskih razlika itd. Predstavnicima manjina i ljudima koji žive u višenacionalnoj sredini imaju neke prednosti koje se ne mogu nadomestiti ni stručnim znanjem, ni političkom podobnošću: oni znaju šta je tolerancija, poznavajući istoriju i kulturu većinskog naroda, imaju osećaj za plemenske, volunтарыstičke i sve druge reflekse, naviknuti su da stvari ne treba rešavati isključivošću, silom i prinudom, već strpljivim ubeđivanjem, pametnom argumentacijom i postepenim približavanjem interesa. Ne zaboravimo: ovi ljudi dele brigu i veselje svakodnevnog života sa svojim komšijama, pripadnicima drugog naroda, neguju sa njima prijateljske i saradničke veze. Iskusili su da se čovek ne meri po svojoj nacionalnosti, već, prvenstveno, po svojim ljudskim kvalitetima. Znaju da se život ne sastoji od razdiranja starih rana, znaju da se lepom rečju i prijateljskim gestom lakše postiže cilj, nego svađom i vredanjima,

znaju da im zajednički život postavlja kao imperativ da svoju decu vaspitavaju u duhu poštivanja tuđih vrednosti i interesa.

Valjda nikad nije bilo toliko važno, da se ovim ljudima, za koje se uvek govorilo da predstavljaju most između dva naroda, povere odgovorni, ključni zadaci u procesu izgrađivanja novih temelja dobrosusedskog odnosa.

Moralna čistota pre svega

Ovog trenutka se još ne zna kakvo će biti novo jugoslovensko vodstvo, koje bi moglo da bude partner u ovom izgrađivanju. Jedno je sigurno: sa sadašnjim nema nikakvog izgrađivanja, nema čak ni pregovora. Ljudi koji u svojim genima nose tiranske i totalitarističke reflekse, koji su pozvali u rat svoje sunarodnike rečima da „Srbe ne sme niko da bije”, pa su protiv istih Srba poslali tenkove na ulice Beograda i policajce sa pendrecima; ljudi koji su postavili za cilj da „svi Srbi žive u istoj državi”, pa su maltene postigli da se granice te države poklope sa granicama Beogradskog pašaluka; ljudi koji su silom poslali vojvođanske Mađare na vukovarski i osiječki front da se bore protiv baranjskih Mađara; ljudi koji su opljačkali istu tu Vojvodinu i svakodnevno krešu manjinska prava; ljudi koji su dozvolili najobičnijim banditima da se obogate, a svoje ratne invalide pustili da prosjače; ljudi koji su na kraju krajeva zavadili svoj narod sa čitavim svetom i osudili ga na ponosno balkansko bitisanje, ti ljudi ne mogu biti pregovarači o budućnosti.

Političari, intelektualci koji imaju šanse da spasu Jugoslaviju, moraju biti čisti. Ni među njima, ni u javnom životu nema mesta za ratne zločince, za pojedince koji su se kompromitovali u tek završenim ratovima, koji su svoju imovinu ili svoj uticaj stekli na nečastan način, niti za one koji nisu ubedeni da samo prava

demokratizacija, samo poštovanje ljudskih i manjinskih prava, samo priznavanje međunarodnih moralnih normi može da bude zaloga razvoja i saradnje.

Ovo, naravno, nije nikakav diktat u ime neke druge strane – ovo je, jednostavno, jedina mogućnost da se stekne poverenje. A bez obostranog poverenja nema ni uspešnih pregovora, ni dobrog susedstva.

Upotrebljena literatura

- Stanoje Stanojević: *Istorija srpskog naroda*, Napredak, Beograd, 1926
- Jovan Radonić – Mita Kostić: *Srpske privilegije od 1960 do 1792*, Beograd, 1954
- Aleksandar Kasaš: *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, Novi Sad, 1996.
- Ivan Čolović: *Srbija u svetlu mitova*, Beograd, 1996
- Stojan Vujičić: *Srbi u Budimu i Pešti*, „Sík Kft”, Budimpešta, 1997
- Fedora Bikar: *Srbi u Mađarskoj*, Ministarstvo Republike Srbije za veze sa Srbima izvan Srbije, Beograd, 1998.
- *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság – Hiljadu sto godina doseljenja Mađara i Vojvodina*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Forum Könyvkiadó, Novi Sad – Újvidék, 1997.
- Hegedűs Antal: *A szerbek perszonális és területi autonómiája Magyarországon 1690 és 1868 között*, Létünk, Újvidék, 1992, 4-5. szám. (Antal Hegediš: *Personalna i teritorijalna autonomija Srba u Ugarskoj između 1690 i 1868*, časopis „Létünk”, Novi Sad, 1992, br. 4-5)
- Csehák Kálmán: *A szerb nemzeti egyházi és iskolai autonómia a dualizmus kori Magyarországon a dokumentumok tükrében*, Létünk, Újvidék, 1992, 4-5. szám. (Kalman Čehak: *Srpska nacionalna crkveno-školska autonomija u dualističkoj Ugarskoj u svetlu dokumenata*, časopis „Létünk”, Novi Sad, 1992, br. 4-5)
- Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*, Bereményi Könyvkiadó, Budapest,

1994. (Deneš Šokčević – Imre Siládi – Karolj Siládi: *Istorija naših južnih suseda*, „Bereményi”, Budimpešta, 1994)
- Ujlaky István: „*Nemzettankönyv*”, Kráter Műhely Egyesület, Budapest, 1996. (Ištvan Ujlaki: „*Nacionalni udžbenik*”, Društvo „Kráter Műhely”, Budimpešta, 1996.)
 - Raffay Ernő: *Trianon titkai*, Tornado Damenija, Budapest, 1990. (Erne Rafai: *Tajne Trianona*, Tornado Damenija, Budimpešta, 1990)
 - Botlik József – Csorba Béla – Dudás Károly: *Eltévedt mezsgyekövek*, Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1994. (Jozef Botlik – Bela Čorba – Karolj Dudaš: *Zalutali kameni međaši*, Fondacija „Hatodik Síp” – „Mandátum”, Budimpešta, 1994.)

Sadržaj

PREDGOVOR	3
DOLAZAK SRBA NA BALKAN I STVARANJE DRŽAVE	8
PRVI POKUŠAJI OSNIVANJA DRŽAVE.....	9
STEVAN NEMANJA I OSAMOSTALJIVANJE.....	10
RASCVET UMETNOSTI	12
STEVAN PRVOVENČANI.....	12
ZLATNO DOBA SRBIJE	13
RASPAD SREDNJOVEKOVNE SRPSKE DRŽAVE	15
POREKLO I NASTANJENJE MAĐARA U KARPATSKOM BASENU	17
ŽIVOT U NOVOJ SREDINI I STVARANJE PRVE DRŽAVE.....	20
USPON FEUDALNE MAĐARSKE DRŽAVE.....	22
TATARSKA NAJEZDA I NOVI USPON	24
BORBE PROTIV TURAKA.....	26
SEOBA SRBA NA MAĐARSKE TERITORIJE	32
ŽIVOT POD TURCIMA NA OSVOJENIM PODRUČJIMA	32
SRPSKE PRIVILEGIJE U UGARSKOJ	34
NACIONALNI PREPOROD SRBA	42
FORMIRANJE NACIJA	42
VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ	44
IZGRADNJA SISTEMA KULTURNIH INSTITUCIJA	45
ZAHTEVI ZA TERITORIJALNU AUTONOMIJU	51

REVOLUCIJA 1848.....	52
CRKVENA I ŠKOLSKA AUTONOMIJA SRBA U DUALISTIČKOJ MAĐARSKOJ.....	56
POLOŽAJ SRBA OD KRAJA XIX VEKA DO TRIANONA	61
MAĐARIZATORSKA POLITIKA I POKUŠAJI ASIMILACIJE.....	61
POLITIČKE PRILIKE SRBA DO 1918. GODINE	63
TRIANONSKO NASLEĐE.....	66
NA SUPROTNOJ STRANI I U DRUGOM SVETSKOM RATU	70
TEŠKE RATNE RANE	71
SRBI U MAĐARSKOJ POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA	77
MOGUĆNOSTI I PREDUSLOVI MIRNOG SUSEDSTVA	81
ISTORIJSKE ZAMERKE	84
MAĐARI I ČASLAV	84
POTOMCI MARTOLOZA I RAKOCIJEV USTANAK	85
PRIVILEGIJE KAO RAZLOZI ZA NETRPELJIVOST	87
SUKOB INTERESA U REVOLUCIJI 1848.	88
MAĐARSKI NACIONALIZAM	89
KRALJEVINA SHS I MANJINE.....	90
IZMENA ETNIČKOG SASTAVA NA DOBIVENIM TERITORIJAMA	91
KRITIKA I SAMOKRITIKA	97
KORENI SU DUBOKI	98
ULOGA MANJINA	103
MORALNA ČISTOTA PRE SVEGA.....	106
UPOTREBLJENA LITERATURA.....	108

